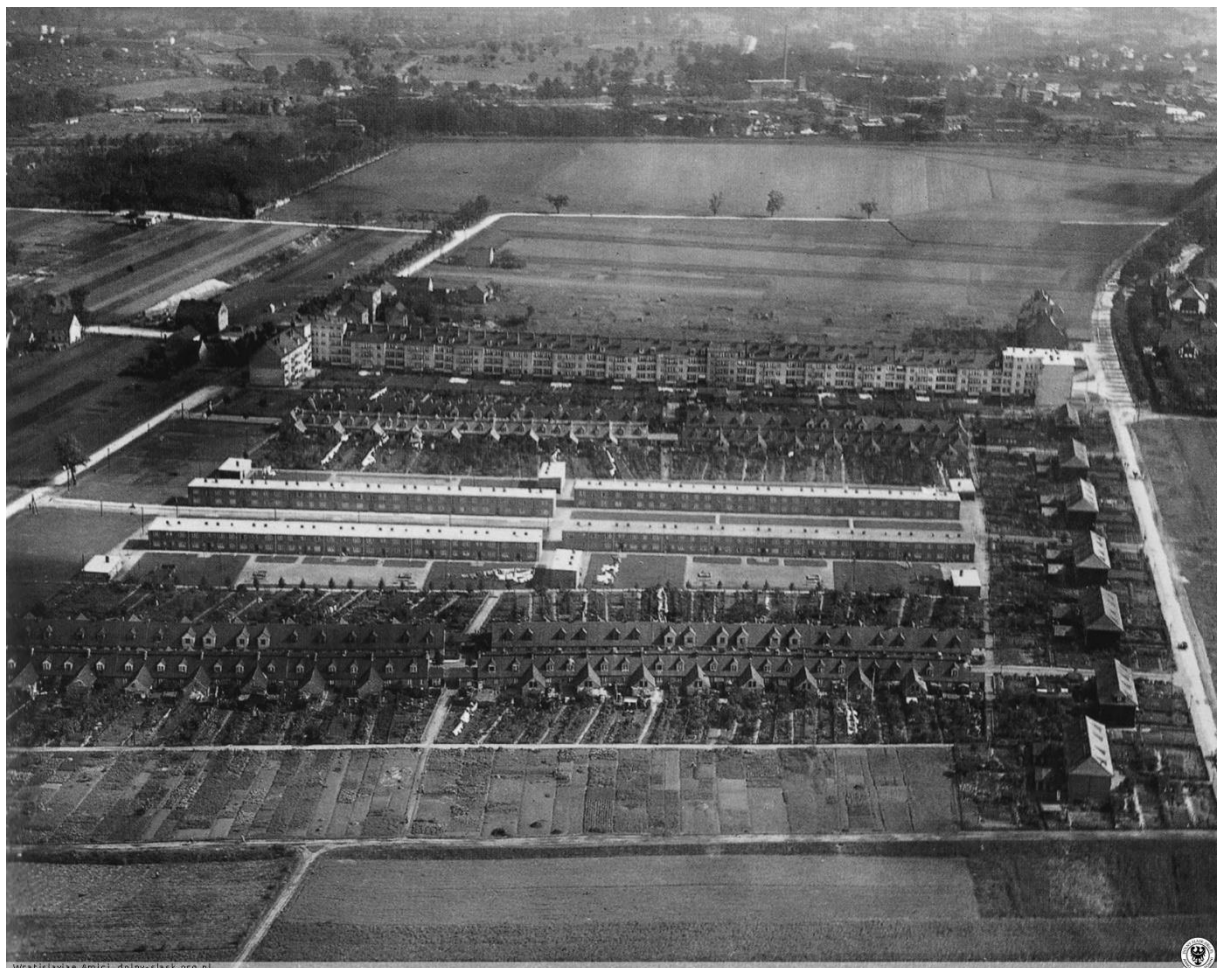

Studium architektoniczno- urbanistyczne dla osiedla Tarnogaj we Wrocławiu

Rafał Eysymontt

Współpraca: Martyna Trzaska, Radosław Gliński, Adam Szelağ

Wrocław, sierpień 2022

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Spis ulic na osiedlu Tarnogaj objętych opracowaniem.....	4
3. Historia Tarnogaju	4
4. Osiedle Tarnogaj	8
5. Osiedle Henrykowskie	16
6. Biogramy architektów	20
7. Zakończenie	22
8. Kartografia historyczna.....	24
9. Fotografie archiwalne	37
10. Materiały archiwalne.....	45
11. Fotografie współczesne.....	111

1. Wstęp

Studium architektoniczno-urbanistyczne dla osiedla Tarnogaj we Wrocławiu przygotowane zostało na podstawie umowy o dzieło z dnia 17 maja 2022 r. zawartej między Zarządem Zieleni Miejskiej Gminy Wrocław a Rafałem Eysymonttem.

Studium sporządzono zgodnie ze specyfikacją zawartą w umowie i oparto na badaniach archiwalnych (dotyczących zarówno historii jak i materiałów kartograficznych i ikonograficznych osiedla), przeglądzie dotychczasowej literatury, gdzie szczególnie wiele uwagi poświęcono budownictwu osiedlowemu Tarnogaju, jak i badaniach terenowych, których celem było zweryfikowanie dotychczasowych ustaleń i konfrontacja historycznych materiałów projektowych z aktualnym stanem obszaru. Opracowanie ma zatem charakter naukowy, choć autorzy nie roszczą sobie prawa do uznania wyników ich badań za ostateczne. Bardziej szczegółowe informacje mogłyby na przykład dotyczyć szczególnie dwóch zespołów architektonicznych osiedla: gazowni i Osiedla Henrykowskiego.

Ponieważ studium wykonane zostało w skali urbanistycznej ograniczono się jedynie do dokumentowania stanu zachowanych obiektów historycznych osiedla od strony zewnętrznej. Studium składa się w związku z powyższym z części tekstowej, stanowiącej zweryfikowany badawczo skrót dotychczasowych informacji na temat osiedla i części ilustracyjnej. Część ilustracyjna podzielona została na kilka podrozdziałów, w których znalazły się pozyskane materiały kartograficzne, materiały ikonograficzne i historyczne materiały projektowe, a także współczesne fotografie. Ponieważ opracowanie ma charakter wewnętrzny nie pozyskano dotychczas praw do reprodukcji tych materiałów dla celów publikacji.

Autorzy studium zakładają możliwość pozyskania nowych, bardziej szczegółowych materiałów dotyczących poszczególnych budynków w trakcie konsultacji z autorami projektu makiety o której mowa w podpunkcie „g” paragrafu 1 umowy.

2. Spis ulic na osiedlu Tarnogaj objętych opracowaniem

1. Piękna - Schön Strasse
2. Jesionowa - Beblo Strasse
3. Sernicka - Schönborner Strasse
4. Prudnicka - Merkelstrasse
5. Nyska - Neisser Strasse
6. Otmuchowska - Ottmachauer Strasse
7. Henrykowska - Heinrichauer Strasse
8. Ziębicka – Münsterberger Strasse
9. Paczkowska - Patschkauer Strasse
10. Gazowa - Ostendstrasse
11. Tarnogajska - Dürrgoy Strasse
12. Złotostocka - Reichensteiner Strasse
13. Kamieniecka - Kamenzerstrasse
14. Ząbkowicka - Frankensteiner Strasse
15. Klimasa - Hippelstrasse
16. Owocowa - Strehleener Strasse
17. Śliwkowa - Strehleener Strasse

3. Historia Tarnogaju

Historia Tarnogaju sięga 1288 roku, kiedy wieś, wzmiankowana jest jako Gaj n. Oławą (Prope Gayum)¹. Dane archeologiczne dla tego obszaru obecnego miasta dowodzą jednak wcześniejszej, XII-wiecznej metryki pierwotnego osadnictwa². Przez wieki obszar ewoluował z podmokłych terenów pokrytych łąkami oraz lasem w krajobraz mocno przekształcony, zdominowany przez tereny rolne, a potem tzw. „wsie wielkie warzywnictwa” (obszar najbliżej centrum Wrocławia - Gajowice, Glinianki, Dworek, Huby, Tarnogaj i Nowa Wieś). „Małe

¹ Wspomnieć należy jednak być może inną wzmiankę z 1233 roku *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd II, 1230- 1250, opr. J. J. Menzel, H. Appelt, Köln 1977, s. 19. poz. 33., choć lokalizacja topograficzna tej wzmianki nie jest pewna. Datę roczną- 1288 podaje Dagmara Adamska, *Podwrocławskie wsie, folwarki i majątki o metryce średniowiecznej (ob. w granicach administracyjnych miasta Wrocławia)*, „Atlas Historyczny Miast Polskich”, t. IV, z. 13, red. R. Eysymontt, M. Goliński, Wrocław, 2017, s. 31. Wymienia ona następujące średniowieczne nazwy miejscowości: prope Gayum (1288), Gay (1311, 1320), *alodium in Gayo sitm iuxta aquam Olaiam prope civitate Wratislaviensi* (1352).

² K. Demidziuk, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w granicach dzisiejszego Wrocławia- Komentarz do mapy*, „Atlas Historyczny Miast Polskich”, t. IV, z. 13: Wrocław, 2017, tabela s. 41- 43.

warzywnictwo” natomiast to wsie położone w większym oddaleniu od centrum Wrocławia (Borek, Grabiszyn, Gaj) oraz pola uprawne ze znikomą ilością pastwisk.

Nazewnictwo wsi związane jest z położeniem w pobliżu lasu, który pokrywał większość terenu objętego opracowaniem oraz terenów sąsiadujących (Gaj, Borek, Gajowice)³. Na spadek powierzchni lasów w regionie wpływał masowy rozwój wymagającego drewna budownictwa i regulacje rzek. Według Romana Wytyczaka w XVIII i XIX w. (od 1763 do 1883) powierzchnia lasów w Dolinie Odry spadła z 13 do 10 %. Wynikać to miało między innymi z wprowadzenia tak zwanej „trójpółówki ulepszonej” i zmniejszenia ilości ugorów. W 1856 r. lasy w powiecie wrocławskim stanowiły już tylko 7 % powierzchni⁴.

Polska nazwa *Gay* zmieniła się w formę zniemczoną „Durrгой” dopiero w XVI wieku dla odróżnienia od sąsiedniego Gaju, którego granicę wyznaczała obecna ulica Ziębicka. Być może spolszczona nazwa spowodowana była zamieszkiwaniem na tych terenach ludności polskiej aż do początku XIX wieku.⁵ Od końca XIV wieku do sekularyzacji w 1810 roku, wieś stanowiła własność wikariatu katedralnego. W związku z powyższym w wizytacji z 1667 roku dochody z 12 łanów wsi należały do świątyni prepozyta katedralnego – właściciela kościoła p.w. św. Trójcy, nawiedzenia N. M. P. i Niepokalanego Poczęcia, Tomasza Kantuaryńskiego, Stanisława, Stefana i innych świętych na Ołtaszynie⁶.

Kierunek rozwoju wsi na przestrzeni lat związany był z jej położeniem na lewym, południowym brzegu Odry, niedaleko rzeki Oławy. Tereny te były żyzne z powodu występujących czarnoziemów, co stymulowało rozwój wsi w większe, kmiece ośrodki, często reprezentujące typ *Angerdorf* (owalnice) charakterystyczne dla prawa niemieckiego. Rozwój wsi podyktowany był też sporą odległością od innych większych ośrodków- między innymi Niemczy, która leżała około 34 km od granic południowych Wrocławia, oraz innych ważnych miast (Strzelin, Oława). To wszystko powodowało, że krajobraz wsi na południowym brzegu Odry znacząco różnił się od krajobrazu północnego brzegu tej rzeki, gdzie większe ośrodki handlowe leżały w niewielkiej odległości, a teren zalewowy sprzyjał rozwojowi wsi folwarcznych oraz wsi o mieszanej strukturze⁷.

Jak zauważył już Szlenger okolice Wrocławia były miejscem lokowania wsi o powierzchni pól mniejszej niż średnia śląska. Jeżeli według tego autora średnia powierzchnia

³ „Atlas Historyczny Miast Polskich”, t. IV, z. 13: Wrocław, 2017, cz. 1, s. 31.

⁴ R. Wytyczak, *Krajobraz kulturowy okolic Wrocławia w końcu XVIII stulecia- próba rekonstrukcji*, „Rocznik Wrocławski”, 8, 2002, s. 86, 87.

⁵ „Atlas Historyczny Miast Polskich”, t. IV, zeszyt 13, cz. 1 s. 55.

⁶ *Visitationsberichte dr Diözese Breslau*, Erster Band: Archidiakonats Breslau, hrsg von J. Jungnitz, 1666/7, Bd I, Breslau 1902, s. 671.

⁷ H. Szulc, *Osiedla podwrocławskie na początku XIX wieku*, Wrocław 1963, plan D.

wsi dolnośląskiej wynosiła 5,55 km kw., to przeciętna dla powiatu wrocławskiego to 4,14 km kw.⁸ Wielkość ta była jeszcze mniejsza dla najbliższych okolic Wrocławia, a podwrocławskie wsie warzywnicze miały tylko ok. 1 km kw. powierzchni⁹. Często zdarzało się też, że wsie dzielone były na mniejsze (Gajowice podzielone jeszcze w średniowieczu na Gajowice, Nową Wieś i Dworek) do tego typu wsi dwudzielnych należy Muchobór Mały i Duży, a także Księża Wielkie i Małe a także zauważone przez Halinę Szulc osobne siedlisko części wsi Krzyki¹⁰. Największe jeżeli chodzi o liczbę ludności były związane z dostarczaniem na wrocławski stół żywności wsie ogrodnicze i największa podwrocławska wieś kmiecia.

Tarnogaj swoje wczesne pochodzenie zawdzięcza dobrej lokalizacji. Jak pisze Halina Szulc szczególnie korzystne dla osiedli było położenie na granicy różnych obszarów (leśnych rolnych, doliny rzeki itd.) W położeniu wsi na południowym brzegu Odry, takich jak Tarnogaj, Radwanice, Siechnice, Jankowice, Stanowice, Oława, Lipki, Brzeg, dostrzegła ona charakterystyczne usytuowanie na nadzalewowej krawędzi dyluwialnej. Wsie położone są w tym obszarze w dolinie dwóch rzek przecinających wierzchowinę dyluwialną nad brzegiem Bystrzycy i Ślęzy¹¹.

Osadnictwo wiejskie generowało rozwój infrastruktury rolnej i produkcyjnej. Od czasów pierwszej wzmianki w XIII wieku we wsi istniały młyny wodne (z 1288 roku pochodzi wzmianka o młynie sześciokołowym¹²), co związane jest z przepływającą w pobliżu Brochówką będącą dopływem Oławy (na wysokości Księża Małego). Obok wsi funkcjonował sześciokołowy Młyn Guzikowy prawdopodobnie założony około 1266 r. Z roku 1336 pochodzi informacja o dwóch folwarkach (6,5 łanowy i 5 łanowy) funkcjonujących przy wsi. Teren, na którym położony jest Tarnogaj wznosi się lekko i osiedle znajduje się na wysokości 127 m n.p.m. Na tym wznoszącym się w stronę Wzgórz Strzebińskich obszarze powstawały wiatraki, które umiejscowione były w pewnej odległości od zabudowań, co widnieje na najstarszych mapach okolicy.

Tarnogaj opisywany jest jako wieś o nietypowym charakterze, z racji zabudowy usytuowanej jedynie przy krótkim odcinku drogi. Potwierdza to plan z 1750 roku¹³. Na planach miejscowości z początku XIX wieku i z 1852 roku widać trzy z pięciu istniejących we wsi

⁸ H. Schlenger, *Form ländlicher Siedlungen in Schlesien, Beiträge zur Morphologie der schlesischen Kulturlandschaft*, Breslau 1930, s. 246.

⁹ H. Szulc, *Wsie warzywnicze pod Wrocławiem w pierwszej połowie XIX w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr ¾ (1957), s. 578.

¹⁰ H. Szulc, *Osiedla...*, s. 29.

¹¹ H. Szulc, *Osiedla...*, s. 22.

¹² *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd II, s. 19. poz. 33.

¹³ „Atlas Historycznych Miast Polski”, t. IV, zeszyt 13, il. 31, Biblioteka Uniwersytecka, Dział Zbiorów Kartograficznych, BU, sygn. 5111 III C.

wolnych gospodarstw kmiecych, o których wiadomo ze spisu w 1795 roku. W tym roku Tarnogaj ma 21 dymów, 1 karczmę, 5 rolników, 9 wolnych zagrodników, 1 domownika (mieszkaniec bez pola), 5 innych domów, 144 mieszkańców, i należy do wikariatu fundacji katedralnej we Wrocławiu¹⁴. W części północnej drogi następowało jej rozszerzenie i w miejscu tym istniał prostokątny plac, na środku którego znajdował się zbiornik wodny. Trzy stawy na tarnogajskim „nawsiu” ukazuje plan z 1807 roku¹⁵. Staw znajduje się przy wylocie drogi w stronę północno-zachodnią w stronę Hub. Na planie miasta z 1861 oznaczono tam cegielnię, co świadczy o tym, że była to glinianka¹⁶. Sytuację taką potwierdza też mapa topograficzna z lat 1826- 1831.¹⁷ Zabudowania głównego folwarku wsi mieściły się po północno-wschodniej stronie wiejskiego placu.

Dopiero XIX wiek przyniósł zmiany w układzie przestrzennym i wieś zaczęła nabierać podmiejskiego charakteru. Na planie z 1852 roku widać zabudowę po dwóch stronach ulicy oraz ciąg stawów w centrum miejscowości. Największe z zabudowań folwarcznych mieści się przy narożniku północno-wschodnim założenia. Plan z 1852 ukazuje również prostokątny zarys granic gruntów wsi podzielonych na wąskie i długie łąny rolne skierowana prostopadłe do głównego placu założenia.

W 1845 roku wieś miała 25 domów i liczyła 230 mieszkańców. Według autora inwentarza z tego roku wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1338 jako *Gay* razem z *Herdain* należała sądowno i podatkowo do powiatu wrocławskiego, leżąc ½ mili na południowy- wschód od miasta i będąc do 1810 własnością wikariatu fundacji katedralnej we Wrocławiu. Spośród 123 mieszkańców zamieszkiwało w niej 61 katolików, a w systemie parafialnym wieś należała do ewangelickiej parafii św. Salwatora i katolickiej parafii św. Maurycego we Wrocławiu. We wsi było 3 rzemieślników i 3 przekupniów¹⁸.

Zgodnie z historyczną kartografią z końca XIX wieku (mapa sekcyjna w skali 1: 25 000 z 1886 r.) wieś składała się z kilku zagród utworzonych wokół prostokątnych podwórz i wolnostojących domów ustawionych kalenicowo do głównej drogi. Są to zagrody ustawione w czworokąt, oddalone nieco od linii zabudowy. Pozostałe zabudowania to 21 domów, najprawdopodobniej są to małe domy zagrodników. Zabudowania gospodarskie zagród

¹⁴ F. A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Bd 12 (1795), s. 173.

¹⁵ „Atlas Historycznych Miast Polski”, t. IV, zeszyt 13, il. 47a, Geheim Stadt Archiv Berlin, sygn. XI. HA Karten, Kriegsministerium, Festungspläne, F 71888.

¹⁶ Plan Miasta Hansa von Aignera, 1861, Zbiory Kartograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

¹⁷ Archiwum Państwowe Wrocław, Komisja Generalna: nr Wr. 116- Tarnogaj, 1852, Geissler, 1: 2500, Wr. 90- Tarnogaj, pocz. XIX w. 1: 2500. Stadt Bibliothek Berlin, sygn. IIIC Kart N 729/1- 2827, 2828, 2891, 2892.

¹⁸ Za: J. G. Knie, *Alphabetisch- statistisch- topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuss Provinz Schlesien....*, Breslau 1845, s. 108.

rozmieszczone były wzdłuż granic prostokątnego dziedzińca. Pozostałe zabudowania rozmieszczone były po obu stronach drogi, z przewagą po stronie zachodniej.

Na przełomie XIX i XX wieku Tarnogaj liczył 917 mieszkańców, z których aż 87% stanowili robotnicy fabryczni i dniówkowi, natomiast tylko 9% rolnicy. Od lat 60. XIX wieku trwała dyskusja nad włączeniem Tarnogaju w granice Wrocławia, jednak dopiero podjęte inwestycje i napływ ludności robotniczej zatrudnionej we wrocławskim przemyśle, zamiar otwarcia cmentarza komunalnego oraz zlokalizowania czwartej miejskiej gazowni (magistrat zakupił grunt pod budowę gazowni w 1901 roku) zdecydowały o włączeniu wsi w granice Wrocławia. W 1904 roku wieś razem z Rakowcem, Zalesiem i Gajem została częścią miasta.

Włączenie w roku 1904 do obszaru miasta osiedli Morgenau (Rakowiec), Leerbeutel – (Zalesie), Dürrgoi (Tarnogaj) i Herdain (Gaj) spowodowało zwiększenie jego powierzchni z 3593 do 4214 hektarów i zwiększenie liczby ludności miasta z 434 do 437 tysięcy¹⁹.

Plan miasta z 1912 roku ukazuje usytuowany wzdłuż ulicy Tarnogajskiej układ przestrzenny kontynuujący w zasadzie sytuację z 1852 roku²⁰.

4. Osiedle Tarnogaj

Włączenie Tarnogaju w granice administracyjne Wrocławia w 1904 r. wiązało się z planami władz miasta zrealizowania w tym miejscu ważnych inwestycji: Miejskiego Zakładu Gazowniczego, związanego z nim osiedla na potrzeby rozrastającej się populacji (głównie dla pracowników gazowni) oraz sporych rozmiarów cmentarza. Do prac projektowych przystąpiono jeszcze w owym 1904 r.²¹

Najszybciej wzniesiono gazownię (1905-06), która miała stać się zaczątkiem kolejnych inwestycji, prowadzonych na terenach położonych na południe od pierwotnej wsi Tarnogaj. Ogromny teren przemysłowy o powierzchni ok. 15 ha zagospodarowywano przez kolejne 40 lat – do 1945 r. i wzniesiono w jego obrębie ok. 230 obiektów. Centralną część terenu zajmowały 3 zespoły piecowni, wyposażone w nowoczesne wielkoformatowe piece, ponadto tłocznie, aparatownie, oczyszczalnie i plac do składowania koksu. We wschodniej części znalazły się dwa zbiorniki gazu, wytwórnia amoniaku, wieża ciśnień oraz kotłownie, w zachodniej magazyny, garaże, budynek wagi i lokomotywnia, zaś od strony ulicy Gazowej

¹⁹ R. Eysymontt, T. Urban, *Wrocław na fotografii lotniczej z okresu międzywojennego*, Marburg- Wrocław 2008, tam dalsza literatura.

²⁰ *Plan der Koenigliche Hupt u. Residenzstadt Breslau*, 1912, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 93,

²¹ W. Kononowicz, *Osiedle Tarnogaj we Wrocławiu w latach 1904-1939. Od kolonii robotniczej do osiedla społecznego*, [w:] *Nie tylko zamki. Szkice ofiarowane profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. Małgorzata Chorowska et al., Wrocław 2005, s. 454.

budynki najbardziej reprezentacyjne, czyli kamienica z mieszkaniami dyrekcji oraz pomieszczenia administracyjne. Budynki powstałe w pierwszych dwóch dekadach istnienia gazowni projektował Matthias Wirtz. Posiadają one cechy historyzujące, nawiązujące do innych podobnych budynków o przeznaczeniu handlowym lub przemysłowym – Hali Targowej przy ul. Piaskowej, pompowni przy ulicy Świątnickiej czy przepompowni przy porcie miejskim. Późniejsze, wzniesione zazwyczaj według projektu radcy budowlanego Becka wzniesiono już w duchu dojrzałego modernizmu. Po II wojnie światowej ograniczono produkcję gazu, pod koniec PRL-u do tego stopnia, że w 1990 r. zamknięto gazownię. W ostatnich trzech dekadach wyburzono znaczną część budynków o przeznaczeniu technologicznym (zachowały się do naszych czasów nieliczne z nich, m. in. wieża ciśnień, kotłownia czy magazyny), a budynki administracyjne częściowo przebudowano w taki sposób, że zatraciły one swoje cechy stylowe²².

Według pierwszych projektów zagospodarowania przestrzennego nowej dzielnicy Wrocławia, z obszaru obejmującego swym zasięgiem niemal 55 ha taką samą przestrzeń jak gazownia (ok. 15 ha) obejmować miał położony na zachód od niej cmentarz, ograniczony ulicami: Gazową (Ostendstraße) od północy i Ziębicką (Münsterberger Straße) od zachodu oraz torami kolei towarowej od południa. Nekropolia ta jednak nigdy nie powstała, mimo że powojenny plan zagospodarowania przestrzennego Wrocławia z 1920 r. nadal wyznaczał jej umiejscowienie w tym właśnie miejscu. Ostatecznie plan generalny z 1924 r. przewidywał na zachód od gazowni zieleń parkową, istniejącą tam do dziś, choć w zniekształconej formie, jako ogródki działkowe²³. Według nowej koncepcji, także niezrealizowanej, cmentarz miał zająć obszar na północ od gazowni, dużo większy niż pierwotnie planowana nekropolia, łącznie z aneksją już istniejących cmentarzy św. Bernardyna i Tarnogajskiego. Żadna z tych koncepcji nie doczekała się jednak realizacji, a mieszkańcom Tarnogaju służyć musiały dwa już istniejące w pobliżu osiedla cmentarze. Na wschód od dawnej wsi Tarnogaj, na terenie obecnego parku przy ulicy bpa Bogedaina w 1834 r. powstał niewielki cmentarz, nazwany od pobliskiej wsi Tarnogajskim²⁴. W końcu XIX w. został on wchłonięty przez nowo powstały, rozbudowany na wschód, ku linii kolejowej, cmentarz św. Bernardyna. Nekropolię tę zlikwidowano w 1967 r., zakładając na jej miejscu istniejący do dziś Park Tarnogajski²⁵. W pobliżu Tarnogaju, po wschodniej stronie drogi prowadzącej do Strzelina (ob. ul. Bardzka) w 1918 r. utworzono

²² S. Jabłoński, *Dawna gazownia*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia*, red. Rafał Eysymontt, Jerzy Ilkosz, Agnieszka Tomaszewicz, Jadwiga Urbanik, Wrocław 2011, s. 479-480.

²³ W. Kononowicz, op. cit., s. 454.

²⁴ M. Burak, H. Okólska, *Cmentarze dawnego Wrocławia*, Wrocław 2007, s. 223.

²⁵ Ibidem, s. 132.

ponadto cmentarz parafii św. Henryka (ob. Świętego Ducha), obecnie ograniczony od północy i wschodu obszarem rolniczym i ogródkami działkowymi, a od południa linią kolejową. Nekropolia ta powstała na planie zbliżonym do prostokąta o regularnym układzie komunikacyjnym z trzema szerokimi alejami na osi wschód-zachód – głównej lipowej oraz bocznych grabowych i przecinających je pod kątem prostym mniejszych ścieżek, dzielących obszar cmentarza na kwartały. Centralnym punktem cmentarza stał się owalny plac, na którym w latach 20. XX w. wzniesiono pomnik poświęcony poległym na frontach I wojny światowej mieszkańcom parafii św. Henryka. W latach 20. XX w. wzniesiono też, dziś nieistniejącą, kaplicę cmentarną. Przed rozpoczęciem II wojny światowej zagospodarowano jedynie wschodnią część nekropolii, poszerzając ją do obecnych rozmiarów dopiero w latach 40. XX w. W latach 1980-86 na miejscu dawnej kaplicy wzniesiono nową, dużo bardziej monumentalną, pw. Zmartwychwstania Pańskiego²⁶. Jego projekt autorstwa Tadeusza Zipsera Macieja Dobrowolskiego, Romana Pustelnika i Pawła Szkody powstał w roku 1978, a prace wykończeniowe trwały do roku 2000²⁷.

Oprócz gazowni i cmentarza trzecim, największym powierzchniowo elementem nowego założenia Tarnogaju miało stać się osiedle dla pracowników gazowni. W bezpośrednim sąsiedztwie zakładu, po północnej stronie ul. Gazowej wzniesiono w 1906 r. według projektu Matthiasa Wirtza dwa domy dla urzędników gazowni. Przykuwające uwagę sporych rozmiarów trzykondygnacyjne kamienice kryte wysokimi stromymi dachami nawiązują do popularnej na początku XX w. w architekturze niemieckiej idei Landhausu. Cechują się one asymetrycznym rozwiązaniem kompozycyjnym silnie rozczłonkowanych elewacji, zdobionych nadających im budynkom cech malowniczości elementami takimi jak loggie, wykusze, ryzality, tarasy i werandy, ozdobne szczyty, a także zróżnicowanie konstrukcyjne (obok cegły szachulec, szczególnie w wysokich szczytach), jak również różnicowanie faktur i kolorystyki elewacji²⁸. Według planu regulacyjnego Tarnogaju, datowanego na ok. 1910 r., domy te, istniejące do dziś, miały być pierwszymi budynkami szeroko zakrojonej akcji urbanistycznej stworzenia na północ od gazowni sześciu kwartałów obrzeżnej zabudowy z dziedzińcami, która jednak nigdy nie doczekała się realizacji. Zachowane dwa domy należą pewnie do tych, które projektowano jako najbardziej monumentalne i dekoracyjne, gdyż położone najbliżej gazowni stanowiły rodzaj pylonów prowadzących w głąb kolejnych kwartałów. Ciekawy jest fakt, że w domach

²⁶ Ibidem, s. 37-39; H. Okólska, A. Przewłocka, M. Ziemiańska, *Cmentarz Świętego Ducha*, [hasło w:] *Leksykon zieleni Wrocławia*, red. Iwona Bińkowska, Elżbieta Szopińska, Wrocław 2013, s. 401.

²⁷ M. Truszkowska, *Kaplica cmentarna p.w. Zmartwychwstania Pańskiego, ul. Bardzka 80*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia...*, s. 456.

²⁸ R. Eysymontt, *Kamienice ul. Gazowa 20, 22*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia...*, s. 280.

tych zadbano także o odpowiednią, malowniczą oprawę elewacji ogrodowej, co skłania do przypuszczeń, że projektowane kwartały zabudowy posiadały cechy reprezentacyjności nie tylko od strony ulicy, ale także wewnątrz kwartału. Ranga dziedzińców jako pełnowartościowych, funkcjonalnych, estetycznych wnętrz zabudowy Tarnogaju wypływa z berlińskich wzorów z końca XIX w., kiedy to Towarzystwo Oszczędnościowo-Budowlane we współpracy z architektem Alfredem Messelem, a także Albertem Gessnerem zwracało szczególną uwagę na przyjazne mieszkańcom, zwłaszcza dzieciom, pełne zieleni ukształtowanie dziedzińców²⁹. Na zachód od projektowanych, a nigdy nie zrealizowanych sześciu kwartałów zabudowy już w 1904 r. pomiędzy obecnymi ulicami Klimasa (Hippelstraße), Tarnogajską (Dürngostraße), Gazową i Ziębicką zaprojektowano z niemałym rozmachem kolonię robotniczą, na którą składać się miały trzykondygnacyjne kamienice bez oficyn, w zwartych pierzejach, oraz wolnostojące domy bliźniacze. Zabudowa ta miała być skupiona w dwóch enklawach przypominających w planie trójkąty równoramienne, rozdzielonych poprowadzoną diagonalnie ulicą, będącą główną osią komunikacyjną osiedla. Centrum każdej z enklaw stanowił trapezoidalny skwer obrzeżony zielenią, ponadto zaprojektowano mniejsze place z zielenią i infrastrukturą wodną. Wszystkie one połączone zostały krótkimi, miękko zarysowanymi uliczkami w formie tzw. ulic mieszkaniowych (Wohnstraßen), zacisznie prowadzonych pomiędzy zabudową i obrzeżonych drzewami. Ten nigdy niezrealizowany projekt, łączył w sobie estetyczne idee malowniczej romantyczności Camilla Sittego z pomysłami Paula Mebesa, projektującego zaciszne ulice mieszkaniowe, dzięki niesymetrycznemu poprowadzeniu linii ulicznej uchodzące za zamknięte wnętrza³⁰.

Mimo że koncepcje z lat 1904-1906 nie doczekały się realizacji, po I wojnie światowej postanowiono jednak zbudować, choć w zdecydowanie odmiennej formie, osiedle mieszkaniowe, cały czas potrzebne dla pracowników rozrastającej się gazowni. Już w lutym 1919 r. pod kierunkiem Paula Schreibera opracowano projekt osiedla małych mieszkań na powierzchni ok. 11 hektarów, okolony czworobokiem ulic – Tarnogajskiej, Gazowej, Klimasa i Ziębickiej. Wewnątrz czworoboku znalazły się trzy równoległe do siebie ulice: Kamieniecka (Kamenzerstraße), Złotostocka (Reichensteinerstraße) i Ząbkowicka (Frankensteinerstraße), poprowadzone po nieznacznie falującej, malowniczej linii łącząc ulice Klimasa na północy z Gazową na południu. Projekt z 1919 r. przechodził różne metamorfozy i przekształcenia, a

²⁹ W. Kononowicz, op. cit., s. 454-456, 459.

³⁰ Ibidem, s. 454.

omawiany obszar zabudowywano przez prawie dwie dekady, aż do 1937 r.³¹. W pierwszej wersji projektu przy wewnętrznych ulicach zaprojektowano szeregowo parterowe domy jednorodzinne z długimi i wąskimi parcelami ogrodowymi, zrealizowane do 1926 roku jedynie przy ulicach Kamienickiej i Ząbkowickiej, częściowo zachowane do dziś. Układ ich wnętrza był powtarzalny – na parterze mieściły one pokój z dużą mieszkalną kuchnią (największe pomieszczenie w domu) oraz kuchnię-spiżarkę z pralnią, zaś na poddaszu dwa pokoje. W skrzydle gospodarczym mieściły się obórka i ustęp. Długie ciągi domów urozmaicały rozrzucające je połączenia dachowe ze szczytami i facjatkami oraz falująca linia zabudowy. Ciągi te inspirowane były bez wątpienia podberlińskimi założeniami miast-ogrodów, takimi jak Falkenberg czy Staaken³².

Pierwotny projekt Schreibera z początku 1919 r. zakładał „ukrycie” tej niskiej zabudowy wewnątrz kwartału poprzez otoczenie jej zwartą, trzykondygnacyjną zabudową obrzeżną, znaną już we Wrocławiu z realizacji osiedli na Sępolnie, Popowicach i Grabiszynie, tutaj jednak rozwiniętą dodatkowo o zasady kompozycji przedmieść ogrodowych Raymonda Unwina. Ze względu na powojenny kryzys ekonomiczny jeszcze w 1919 r. Schreiber zmuszony został do zmiany koncepcji obrzeżnej zabudowy murowanej na tańszą, drewnianą. W miejscu dwupiętrowych kamienic zaprojektował on sześć jednokondygnacyjnych wolnostojących domów z wysokimi dachami o konstrukcji słupowo-ryglowej, umiejscowionych w przestrzeni ogrodowej. Zgodnie z zasadami wykształconymi w kręgu warsztatów w Hellerau wykazywały się one harmonijnym kompozycyjno-kolorystycznym zestawieniem brunatnej elewacji z ciemnych desek, białych ram okiennych oraz czerwonych ceramicznych dachów. Przed 1922 r. do tej grupy dołączył jeszcze murowany dom ośmiorodzinny na narożniku ulic Gazowej i Ziębickiej, również według projektu Schreibera. Podobnie jak część domów drewnianych przetrwał on zniszczenia II wojny światowej w dobrym stanie, później jednak wszystkie budynki zostały rozebrane (ostatni w 2000 r.), a teren po nich do dziś pozostaje w większości nieużytkowany³³.

Po dekadzie powrócono do pierwotnych planów zabudowy wszystkich trzech ulic wewnątrz osiedla – w latach 1930-31 powstały mieszkania przy ulicy Złotostockiej. Realizację tego przedsięwzięcia poprzedził jednak „konkurs na najmniejsze mieszkania najprostszego typu” (Wettbewerb für Kleinstwohnungen einfachster Art in Breslau), rozpisany dla

³¹ Z. Antkowiak, *Stare i nowe osiedla Wrocławia*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 223-226; W. Kononowicz, *Dawne osiedle Tarnogaj*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia...*, s. 682-683.

³² W. Kononowicz, *Osiedle Tarnogaj...*, s. 462.

³³ Ibidem, s. 459-462.

miejscowych architektów przez Towarzystwo Osiedlowe Wrocław. Wpisał się on w nasiloną w Niemczech na przełomie lat 20. i 30. XX w. tendencję do wznoszenia tanich mieszkań. Została ona silnie rozpropagowana przez drugi międzynarodowy kongres architektury nowoczesnej CIAM we Frankfurcie nad Menem i zorganizowaną przy jego okazji przez Ernsta Maya wystawę *Mieszkanie najmniejsze (Die Wohnug für das Existenzminimum)*. Program ekonomicznego budownictwa wspomagany był przez Państwo w postaci Towarzystwa Badawczego ds. Ekonomiki Budownictwa i Mieszkalnictwa (Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit im Bau- und Wohnungswesen, w skrócie Rfg), dzięki jego funduszom zrealizowano m. in. znane założenia osiedlowe Törten w Dessau i Dammerstock w Karlsruhe. Na popularność takich rozwiązań wpłynął też kryzys gospodarczy po 1929 r., który zmusił do szukania pomysłów na tanie budownictwo mieszkaniowe³⁴. Wszystkie te czynniki przyczyniły się do tego, że niewielki, tak naprawdę mało prestiżowy konkurs cieszył się ogromną popularnością, gdyż wpłynęło na niego aż 79 prac. Wyróżniono pięć z nich z pierwszą nagrodą dla architekta Hansa Thomasa, który w opinii jury w swoim projekcie w najlepszy sposób połączył ekonomię kosztów z walorami użytkowymi, dyspozycją przestrzenną mieszkań oraz efektami architektoniczno-urbanistycznymi. Zaproponował on dwie pary dość wąskich, ale wydłużonych piętrowych bloków domów dla czterech rodzin o płaskich dachach. By zapobiec monotonii w połowie długości ulicy dokonał przesunięcia bloków względem siebie. Spowodowało to urozmaicenie widoku perspektywicznego ulicy, podkreślonego także przez to, że jeden z bloków, w przeciwieństwie do pozostałych, nie posiadał przedogródka przed elewacją frontową. Zieleń dominowała też przy elewacjach tylnych, otaczając sporych rozmiarów place zabaw. Ceglane ściany miały zostać pokryte cyklinowym tynkiem. Łącznie w czterech blokach zabudowy Thomas zaprojektował 128 mieszkań o powierzchni 30,79 m² i 24 mieszkania o powierzchni 48,35 m². Nie posiadały one łazienek, które przewidziano na piętrze każdej z klatek schodowych (wspólną dla czterech rodzin). W czterech piętrowych budynkach na tyłach domów zlokalizowano ponadto pralnie/łaznie z suszarniami na drugiej kondygnacji. Warto nadmienić, że budynki podpiwniczono tylko w skrajnych sekcjach, gdzie znajdowały się komórki dla każdej z rodzin, dostępne przez zewnętrzne schody³⁵.

W projekcie realizacyjnym z 1931 r. Thomas wprowadził jednak trochę poprawek. Zrezygnowano z tynkowania domów – zbudowano je z czerwonej licowej cegły. Zwiększono też liczbę mieszkań do 142 w pięciu wariantach rzutów – najmniejsze (74 mieszkania) o powierzchni 31-33 m², największe (20 mieszkań) o powierzchni 49-51 m². Większą

³⁴ Ibidem, s. 462, 464.

³⁵ Ibidem, s. 466.

powierzchnię uzyskano dzięki likwidacji wspólnych łazienek na piętrach, za to więcej wanien zainstalowano we wspólnych łazienkach-pralniach (ich liczbę zwiększono do sześciu) w budynkach gospodarczych na tyłach bloków, których liczbę zwiększono do sześciu. Mieściły one oprócz łazienek i pralni oraz suszarni na piętrze także ubikacje oraz komórki na rowery. W centrum założenia, na skraju jednego z zachodnich bloków parter przeznaczono na sklep. Osiedle przy ulicy Złotostockiej było jedynym na terenie Wrocławia założeniem mieszkaniowym realizującym program najmniejszego mieszkania ze wsparciem finansowym Rfg. Prosta bryła i surowy ceglany materiał bloków doskonale korelowały z ideą budowy ekonomicznych mieszkań dla szerokich mas społecznych. Jednocześnie dzięki jednolitej konwencji architektonicznej i ciekawemu optycznie efektowi cofnięcia względem siebie bloki te wyróżniają się spośród powstałej dekadę wcześniej zabudowy sąsiednich ulic Kamienieckiej i Ząbkowickiej³⁶. Z pierwotnej zabudowy ul. Złotostockiej do naszych czasów zachowały się tylko dwa domy położone w północnej części ulicy po jej wschodniej stronie wraz z usytuowanymi na tyłach budynkami łaźni/pralni. Naprzeciwko nich, prawdopodobnie w latach 80. lub 90. XX w. na fundamentach pierwotnej zabudowy powstał trójkondygnacyjny ciąg mieszkań. W południowej części ulicy po stronie zachodniej znajduje się obecnie pięciokondygnacyjny blok mieszkalny z wysokim podpiwniczeniem, a naprzeciwko niego powstały w latach 2004-06 trójkondygnacyjny blok ceglany, przez płaskie elewacje parteru i piętra oraz brak tynkowania zręcznie nawiązujący do pierwotnej zabudowy ul. Złotostockiej³⁷

Zanim powstało osiedle tanich, najmniejszych mieszkań przy ul. Złotostockiej w latach 1928-31 znany wrocławski architekt August Wilhelm Hogueve wzniósł obrzeżną zabudowę kwartału wzdłuż zachodniej pierzei ul. Tarnogajskiej, na liczącym ok. 360 m długości odcinku między ulicami Klimasa i Gazową. Powstało wówczas siedemnaście trzykondygnacyjnych domów dla indywidualnych właścicieli, mieszczących prawie 180 mieszkań o powierzchni od 42 do 73 m². Istnieją one do dziś, stanowiąc jedyny zachowany fragment historycznej obrzeżnej zabudowy kwartału osiedla tarnogajskiego. Każde z nich wyposażone zostało w łazienki, splukiwane ubikacje, oświetlenie elektryczne i kuchenki gazowe, prezentując standard dużo wyższy niż mieszkania powstałe przy ulicach Kamienieckiej, Złotostockiej i Ząbkowickiej. Tradycyjne wysokie dachy tych domów kontrastują z ekspresjonistycznymi strukturalnymi dekoracjami elewacji w pionowych pasach klatek schodowych, z których każda posiada odrębny, oryginalny wzór. Wśród tego zespołu zupełnie odmiennym architektonicznym

³⁶ Ibidem, s. 466-467.

³⁷ P. Fokczyński, *Budynki wielorodzinne ul. Złotostocka 24-32a*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia...*, s. 715-716.

potraktowaniem elewacji wyróżnia się dom u zbiegu ulic Gazowej i Tarnogajskiej, o jasnej, kubicznej bryle, z płaskim dachem i akcentującymi narożne usytuowanie potężnymi przysadzistymi balkonami³⁸.

Nie zachował się ostatni akcent architektoniczny opisywanego kwartału zamykający obszar od strony ul. Klimasa. Trójkondygnacyjna zabudowa z wysokimi dachami wypiętrzonymi wertykalnie przez wysmukłe kominy charakteryzowała się płaskimi, pozbawionymi podziałów elewacjami, urozmaiconymi jedynie pseudoryzalitami zwieńczonych szczytami klatek schodowych z ceglanymi, pasowymi portalami. Nadawały one malowniczości dość monotonnej linii zabudowy, cechującej się ponadto cofnięciem pewnych ich partii w głąb ulicy i tworzeniem w ten sposób przydomowych otwartych dziedzińczków. Zabudowa ta powstała już w okresie III Rzeszy, w dwóch etapach – w latach 1933-34 według projektu urzędników miejskiego urzędu budowlanego oraz w 1937 r. według projektu Friedricha Zahna na zlecenie Gemeinnützige Grundstückverwaltung Breslau³⁹.

Tarnogaj stanowi najbardziej interesujący we Wrocławiu przykład osiedla mieszkaniowego, w którym poprzez powstawanie na przestrzeni ponad trzech dekad zabudowy poszczególnych jego części jak w soczewce skupiają się, przenikają i nawarstwiają różne koncepcje budownictwa mieszkaniowego. Niestety dziś ze względu na zniszczenia 1945 r. oraz powojenne wyburzenia osiedle to pozbawione zostało wielu budynków wybudowanych w dwudziestoleciu międzywojennym. Oprócz wspomnianych już znacznych architektonicznych przekształceń ulicy Złotostockiej zmianom uległa też niemal połowa zabudowy ul. Ząbkowickiej, gdzie po II wojnie światowej parterowe domy jednorodzinne zastąpiono zwartymi kubicznymi dwukondygnacyjnymi mieszkaniami. Nie istnieje też obrzeżna zabudowa kwartału przy ulicach Klimasa, Gazowej i Ziębickiej. Przy tej ostatniej wzniesiono po II wojnie światowej dwukondygnacyjne mieszkania w zwartej zabudowie, które w pewnym stopniu korespondują z parterowymi blokami przy ulicach Ząbkowickiej i Kamienieckiej. W południowo-zachodniej części kwartału na obszarze pomiędzy ulicami Ząbkowicką, Gazową i Ziębicką wzniesiono też w ostatnich latach dwa trójkondygnacyjne bloki, które swą ceglana, nietynkowaną elewacją oraz prostymi kubicznymi bryłami pozbawionymi dekoracji architektonicznych nawiązują do budownictwa modernistycznego lat 20. i 30. XX w. Warto też nadmienić, że przy południowym wylocie ulicy Kamienieckiej, na miejscu dawnej drewnianej architektury obrzeżnej wzniesiono na początku lat 80. XX w. niewielki kościół pw. św. Stefana według projektu Nasterskiego, który wraz z zabudowaniami domu parafialnego i plebanii

³⁸ W. Kononowicz, *Osiedle Tarnogaj...*, s. 467.

³⁹ Ibidem, s. 467.

tworzy zespół architektoniczny na planie litery U. Bryłę założenia cechuje wysoki spadzisty dach oraz drewniana wieżyczka, które to elementy stanowią obcy dla osiedla element stylistyki architektonicznej, daleki od modernizmu, a przywodzący na myśl rozwiązania z ziem polskich przeł. XIX i XX w., bliskie poszukiwaniom stylu narodowego w odmianie swojskiej lub zakopiańskiej⁴⁰.

5. Osiedle Henrykowskie

W latach 1922-25 na północny zachód od historycznej wsi Tarnogaj na niewielkiej powierzchni zaczęto wznosić kolejne modernistyczne osiedle dla powiększającej się populacji Wrocławia, z czasem rozbudowane w stronę południowo-wschodnią. Obecnie nazywane jest osiedlem Henrykowskim od nazwy jednej ze znajdujących się w jego obrębie ulic. Oprócz niej obejmuje również ulice: Sernicką, Paczkowską, Otmuchowską, Jesionową oraz Nyską, z których ostatnia stanowi jego główną oś komunikacyjną, przecinając je po diagonali z północnego zachodu na południowy wschód. Od północy i wschodu granicę osiedla wyznacza teren towarowej stacji kolejowej Wrocław Główny, od południa ulica Piękna, zaś od zachodu linia ulicy Paczkowskiej. Położone na uboczu, poza głównymi drogami Wrocławia osiedle to połączone jest z ważną arterią – ulicą Habską krótką ulicą Prudnicką, której niemiecka nazwa *Merckelstraße* – na cześć Friedricha Theodora von Merckel, w latach 1813-20 i 1825-45 nadprezydenta prowincji śląskiej – stała się nazwą całego założenia (*Siedlung Merckelstraße*)⁴¹.

Pierwsze mieszkania powstały na tym terenie na zlecenie Towarzystwa Osiedlowego Wrocław według projektu Paula Heima i Alberta Kemptera, kolejne zwłaszcza podczas poszerzania osiedla o ulice Jesionową i Otmuchowską realizowano według koncepcji Hermanna Wahlich i zespołu ze *Schlesische Heimstätte*. Początkowo osiedle obejmowało swym zasięgiem ok. 3,5 ha, składając się z zabudowy wzdłuż poprowadzonej po linii podkowy ulicy Sernickiej i dobudowanej do niej od wschodu na planie litery L ulicy Henrykowskiej, a także północno-zachodnich odcinków ulic Nyskiej i Paczkowskiej. Później poszerzono je o dalszą część ulicy Nyskiej oraz ulice Jesionową i Otmuchowską. Łącznie na terenie osiedla powstały 233 mieszkania dla ponad 1000 osób. Najmniejsze z nich o powierzchni 40 m² posiadały mieszkalną kuchnię, pokój, ubikację i przedpokój, największe o powierzchni 80 m² aż cztery pokoje, kuchnię, łazienkę i przedpokój⁴².

⁴⁰ M. Truszkowska, *Kościół pw. św. Stefana*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia*, s. 513.

⁴¹ Z. Antkowiak, op. cit., s. 141-142.; W. Kononowicz, *Osiedle Henrykowskie*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia...*, s. 586.

⁴² W. Kononowicz, *Osiedle Henrykowskie...*, s. 586.

Trójkondygnacyjne domy w ciągłej, zwartej zabudowie charakteryzowały się skromną bryłą, krytą wysokimi spadzistymi dachami z mieszkalnym poddaszem. Urozmaicały je wystawki w partiach dachów, wykusze i ryzality oraz proste ramowe dekoracje w pasach pionowych klatek schodowych, nadające budynkom akcentów wertykalnych, kontrastujących z poziomymi gzymsami podokapowymi. Osiedle od strony południowej domykają narożne bryły trzech wyższych, czterokondygnacyjnych bloków z graniastosłupowymi, kilkukondygnacyjnymi wykuszami – jeden z nich na rogu ulic Jesionowej i Paczkowskiej, dwa na rogu ulic Nyskiej i Jesionowej. Stanowią one formę architektonicznej bramy do osiedla od strony południowej i południowo-wschodniej. Mimo prostych brył osiedle posiada wiele cech malowniczości, osiągniętych poprzez miękką linię zabudowy powielającą linię ulic, co widoczne jest zwłaszcza w biegu ulic Nyskiej, Sernickiej i Jesionowej. Zwraca też uwagę kolorystyka elewacji, w której biel prostych, pozbawionych dekoracji ścian kontrastuje z czerwienią dachówek⁴³.

Na estetyczny odbiór osiedla decydujący wpływ ma jednak przede wszystkim doskonale współgrająca z architekturą zielen. Na tyłach domów powstały obszerne dziedzińce będące oazą ciszy i spokoju, odcięte od ruchu ulicznego zwartą zabudową domów, z największym z nich pomiędzy ulicami Nyską, Paczkowską i Jesionową. Wypełniają je place zabaw otoczone krzewami, drzewami i trawą. Ponadto ulice Paczkowska, Jesionowa, Nyska i Otmuchowska posiadają przedogródki w jednej z pierzei linii zabudowy. Oazą zieleni są dwa równoległe do siebie, przylegające do ulicy Nyskiej odcinki ulic Sernickiej i Henrykowskiej, posiadające po obu stronach przed elewacjami szerokie pasy zieleni, stanowiące jedną z ciekawszych we Wrocławiu koncepcji zacisznych ulicznych dziedzińców. Urbanistyczne centrum dzielnicy stanowi trójkątny plac u zbiegu ulic Nyskiej, Sernickiej i Paczkowskiej, pośrodku którego powstał na sztucznym podwyższeniu zielony skwer z koncentrycznie nasadzonymi drzewami w jego centrum, optycznie korespondującymi z łukowato poprowadzoną linią zabudowy ul. Sernickiej.

Dopełnieniem przedwojennej zabudowy kwartałów między ulicami Piękną, Hubską a terenami kolejowymi jest kamienica nr 63-65, wybudowana w 1929 r. dla Paula Hoffmanna według projektu Augusta Wilhelma Hogueve. Znajduje się już poza osiedlem Henrykowskim, lecz warta jest uwagi ze względu na cechy ekspresjonistyczne, widoczne w ceglanych obramieniach frontowych drzwi wejściowych⁴⁴. Dopełnieniem przedwojennej zabudowy jest powstała w 1938 r. według projektu Paula i Erwina Kleinów szkoła ludowa (ob. podstawowa

⁴³ Ibidem, s. 586.

⁴⁴ https://polska-org.pl/519461,Wroclaw,Kamienica_nr_63_65.html [dostęp: 5 sierpnia 2022].

im. Wincentego Pola) dla dzielnicy Tarnogaj. Jej długa prosta bryła poprowadzona została po lekkim łuku powielającym linię ulicy. Stanowi charakterystyczną dla okresu III Rzeszy architekturę gmachów szkolnych, pozbawionych detalu architektonicznego, o wysokich oknach i portalu wejściowym zaakcentowanym jedynie skromnymi kamiennymi opaskami⁴⁵.

Zabudowa osiedla Henrykowskiego zachowała się niemal w całości do naszych czasów. Jedynie przy ul. Paczkowskiej na miejscu dwóch kamienic wzniesiono po II wojnie światowej pięciokondygnacyjny blok mieszkalny (ul. Paczkowska nr 44, 46), w południowo-zachodniej części ul. Jesionowej również bloki (ul. Jesionowa nr 21, 23, 25) oraz już na przełomie XX i XXI w. blok przy ul. Sernickiej i Nyskiej (ul. Sernicka 13, 15, 17, 19, 21). Ingerencje te uznać należy jednak za niewielkie w kontekście całego osiedla, bowiem silnie nie zaburzają jego architektonicznych i urbanistycznych walorów.

Na koniec warto nadmienić, że szybka urbanizacja południowo-wschodniej części Wrocławia, a szczególnie budowa nowych osiedli – Tarnogajskiego oraz Henrykowskiego wymusiła potrzebę wzniesienia nowej świątyni dla osiadłych tam mieszkańców. Powstała ona mniej więcej w połowie drogi między tymi dwoma osiedlami, przy dawnej, nieistniejącej już dziś ul. Nowokościelnej (ob. południowa część ulicy Nyskiej, w pobliżu alei Armii Krajowej). Była to katolicka świątynia pw. Ducha Świętego, wzniesiona w latach 1928-1929 r. według projektu architekta Hermanna Pfafferotta. Posiadała tradycyjny plan krzyża łacińskiego z krótkimi ramionami transeptu i płytkim, prosto zakończonym prezbiterium. Jej surowe elewacje, urozmaicone jedynie dekoracyjnym ceglanym detalem obramień drzwiowych korespondowały z oszczędnym wnętrzem. Nad surową i dość konserwatywną bryłą dominowała wysoka, siedmiokondygnacyjna masywna wieża. Kościół znacznie ucierpiał podczas oblężenia Wrocławia w 1945 r., a jego pozostałości zostały ostatecznie rozebrane w 1954 r.⁴⁶ Później na jego terenie wzniesiono zabudowania fabryczne zakładów piekarniczych. Rozebrano je w 2008 r., a na ich miejscu powstał kwartał nowoczesnej zabudowy bloków mieszkalnych. Nową lokalizację współczesnego kościoła Świętego Ducha wyznaczono w 1972 r. przy ul. Bardzkiej, na południe od osiedla Henrykowskiego, a rok później rozpoczęto jego budowę, według projektu Tadeusza Marii Zipsa, Waldemara Wawrzyniaka i Wojciecha Święckiego, zakończoną ostatecznie w 1985 r.⁴⁷

⁴⁵ J. Urbanik, *Szkoła Podstawowa nr 9 im. Wincentego Pola, d. szkoła ludowa*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia...*, s. 579.

⁴⁶ A. Kwaśniewski, *Kościół pw. św. Ducha, niezachowany*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia...*, s. 579.

⁴⁷ M. Truszkowska, *Kościół pw. Ducha Świętego, ul. Bardzka 2-4*, [hasło w:] *Leksykon architektury Wrocławia...*, s. 455-456.

Osiedle Tarnogaj oraz Osiedle Henrykowskie zamieszkiwała przed drugą wojną światową głównie klasa robotnicza. Według Breslauer Adreßbuch z lat 1927 oraz 1934 najliczniejszą grupę społeczną stanowili pracownicy gazowni Tarnogaj⁴⁸. Drugą grupą społeczną zamieszkującą osiedle stanowili pracownicy kolei, renciści i emeryci, ale również przedstawiciele zawodów typowo rzemieślniczych (krawcy, ślusarze, murarze, szewcy, kaletnicy), rolnicy czy właściciele dorożek. Osiedle Henrykowskie zamieszkiwane było również przez nauczycieli oraz pracowników fabryki makaronu znajdującej się przy ulicy Jesionowej (Beblostraße)."

48 *Breslauer Adreßbuch*, August Scherl Deutsche Adressbuch Gessellschaft mbH, Breslau 1927, 1934.

6. Biogramy architektów

(na podstawie Leksykonu architektury Wrocławia)

1. Beck, Wilhelm (1862-1928) – w latach 1909-17 radny miejski i radca budowlany, rzeczoznawca sądowy wrocławskiego sądu krajowego, w latach 1917-27 przewodniczący Śląskiej Izby Pracodawców w dziedzinie sądownictwa. Wybrane realizacje we Wrocławiu: kamienica przy ul. Barlickiego 25 (1902), kamienica przy ul. Otwartej 12 (1905), Zakład Wychowawczy dla Ociemniałych (1905-07, 1910-12), projekty budowlane dla gazowni (lata 20. XX.).
2. Bussmann, Heinrich – we Wrocławiu w latach 1900-40, członek Komisji Technicznej Schlesische Heimstätte. Wybrane realizacje we Wrocławiu: kamienice przy ul. Parkowej 34, 36, 38/40 (pocz. XX w.), domy osiedli Sępolno, Grabiszynek, Szczepin.
3. Heim, Paul (1879-1963) – ukończył Szkołę Rzemiosł Budowlanych w Stuttgarcie, od 1910 r. we Wrocławiu, współpracownik Maxa Berga przy wznoszeniu Hali Stulecia. Wybrane realizacje we Wrocławiu: projekty urbanistyczne (wspólnie z P. Wahlichem) osiedla Sępolno, ściśle współpracował z A. Kempterem (wspólne biuro architektoniczne), m.in. przy kościele Pamięci Króla Gustawa Adolfa (1932-33), domu galeriowym przy ul. Tramwajowej (1929) i zabudowie osiedli: Grabiszyn, Henrykowskie, Biskupin, Księża Małe.
4. Hogreve, August Wilhelm – łączył osiągnięcia modernizmu z formami tradycyjnymi, we Wrocławiu w latach 1927-40. Wybrane realizacje we Wrocławiu: kamienica przy ul. Parkowej 42 (1927), kamienice przy ul. Piastowskiej 43-45 (1928), kamienice przy ul. Grunwaldzkiej 54, 56, 58, 58a, 64, 66, 68 (1929-30), zabudowa osiedla Tarnogaj.
5. Kempter, Albert (1883-1941) – ukończył Szkołę Rzemiosł Budowlanych w Stuttgarcie, od 1910 r. we Wrocławiu, współpracownik M. Berga przy wznoszeniu Hali Stulecia. Wybrane realizacje we Wrocławiu: ściśle współpracował z P. Heimem (wspólne biuro architektoniczne), m.in. przy kościele Pamięci Króla Gustawa Adolfa (1932-33), domu galeriowym przy ul. Tramwajowej (1929) i zabudowie osiedli: Grabiszyn, Henrykowskie, Biskupin, Księża Małe.
6. Schreiber, Paul (1872-1926) – od 1909 r. architekt Miejskiego Urzędu Budowlanego na stanowisku inspektora budowlanego, z racji pełnionego urzędu kierował wieloma miejskimi przedsięwzięciami budowlanymi, m.in. z okazji Wystawy Stulecia, współpracował też z M. Bergiem przy niektórych jego projektach.

7. Taubert, Max – popierał Neues Bauen, propagator architektury organicznej, we Wrocławiu w latach 1927-40. Wybrane realizacje we Wrocławiu: willa przy ul. Czarnoleskiej 2 (1927), restauracja i dom Stowarzyszenia na rzecz Życia i Leczenia Zgodnego z Naturą (1929), Dom Gminny św. Elżbiety (1929).
8. Thomas, Hans – w latach 20. i 30. XX w. współpracował z Towarzystwem Osiedlowym Wrocław, Wybrane realizacje we Wrocławiu: zabudowa ul. Złotostockiej na Tarnogaju (I nagroda w konkursie), domy na osiedlach Sępolno (1927) i Księżę Małe (1928).
9. Wahlich, Hermann (zm. przed 1937) – do pocz. lat 30. XX w. profesor wrocławskiej Akademii Sztuki i Rzemiosła Artystycznego, jego działalność pedagogiczna i architektoniczna miała duży wpływ na propagowanie modernizmu na Śląsku. Wybrane realizacje we Wrocławiu: dom handlowy Wittenberg (1906), projekty dla osiedli Sępolno, Popowice, Tarnogaj.
10. Wirtz, Matthias (1859-1924) – od 1889 r. architekt rządowy specjalizujący się w budownictwie przemysłowym, w latach 1901-24 zastępca miejskiego radcy budowlanego we Wrocławiu ds. budowy maszyn i ds. technicznych – na tym stanowisku odpowiadał za miejskie gazownie, elektrownie oraz wodociągi i kanalizacje. Wybrane realizacje we Wrocławiu: gazownia na Tarnogaju (1905-1924), wyposażenie elektrowni wodnych projektowanych przez M. Berga.

7. Zakończenie

Osiedle Tarnogaj to miejsce w którym obserwować możemy do dziś najważniejsze procesy urbanizacyjne, tak ważne dla dzisiejszego Wrocławia. Średniowieczna wieś wzmiankowana już w końcu XIII wieku, swój rozwój w okresie średniowiecza i w czasach nowożytnych zawdzięcza korzystnemu położeniu na skraju większych obszarów leśnych i jednocześnie na bardzo urodzajnych gruntach na południowy zachód od wielkiego ośrodka miejskiego. Wieś zachowywała swój charakter przestrzenny aż do początku wieku XX. O znacznych zmianach w jej kształcie zdecydowały dwa czynniki. Po pierwsze było to wciągnięcie jej w roku 1904 w obszar administracyjny miasta, po drugie lokowanie tu w roku 1905 gazowni. To sprawiło, że dawna wieś przekształcona została w obszar nowoczesnych inwestycji osiedlowych. Osiedle dla pracowników gazowni wznoszono od 1919 roku i w kilku fazach jego powstawania realizowało ono właściwie w bezkompromisowy sposób ważne dla tego okresu zasady budownictwa socjalnego. Do dzisiaj zachowały się w tej części miasta niezwykle charakterystyczne dla tych faz z lat 20. XX w. budynki przy ulicy Kamienickiej i Ząbkowickiej. Były one zgodne z zasadami miasta ogrodu i tak znanymi realizacjami poddrezdeńskiego osiedla Hellerau związanymi z fascynacją historyczną architekturą pruską początku XIX wieku. Inne z zespołów zabudowy, na przykład ten autorstwa Hansa Thomasa, powstałe już w początku lat 30. XX w. i usytuowane przy ulicy Złotostockiej uznać należy za równorzędne w swojej awangardowej wymowie w stosunku do słynnej zabudowy wrocławskiej WUWA, mimo że przeznaczone były dla zupełnie innego odbiorcy. Zachowany w dość dobrym stanie zespół tej zabudowy jest świetną ilustracją stosowanej w końcowych czasach Republiki Weimarskiej zasady łączenia elementów funkcjonalizmu i jednocześnie formalnej awangardowości. Osiedle przy gazowni realizowano również w latach 1928- 31 wzdłuż ulicy Tarnogajskiej i nosiło już ono cechy tradycyjnego budownictwa z dwuspadowymi dachami. Domy te jednak potraktowane zostały indywidualnie o czym świadczy ich ceglana dekoracja nad wejściami. Niestety nie zachował się do dzisiaj zespół zabudowy zaprojektowanej już w końcu lat 30. dla ulicy Klimasa.

Osobnym zespołem kształtującym dziś formę urbanistyczno-architektoniczną osiedla Tarnogaj jest zabudowa tak zwanego osiedla henrykowskiego. Wznoszono je według koncepcji Hermanna Wahlicha od 1922 roku jako jedną z najbardziej charakterystycznych realizacji słynnej spółdzielni Schlesische Heimstädte. Dla dzisiejszego odbiorcy niezwykle ważne wydaje się w tym zachowanym do dziś prawie w całości zespole urbanistycznym istnienie świadomych elementów kompozycji urbanistycznej (akcentowanie łukowatych biegów ulic i

narożników, wykusze i ryzality) i jednocześnie uzyskanie dziś prawie nieosiągalnego nasycenia obszaru niską i wysoką zielenią. Do tego efektu przyczyniają się między innymi projektowane od samego początku przedogródki.

Niezwykły efekt pewnego modelowego niemal przykładu połączenia w jednej dzielnicy elementów architektury mieszkaniowej i monumentalnych obiektów publicznych i produkcyjnych, dzielnica Tarnogaj uzyskuje zarówno poprzez zachowanie w niej wielu znaczących elementów historycznej gazowni z początku XX w., łącznie z wieżą ciśnień, jak i poprzez nowo wzniesione, nowoczesne, nietuzinkowe kościoły św. Ducha, św. Stefana i Zmartwychwstania Pańskiego na cmentarzu parafii św. Henryka. Stosowanego dziś chętnie hasła „osiedle kompletne” dopełniają tarnogajskie cmentarze funkcjonujący do dziś przy ulicy Bardzkiej i przekształcony w parku dawny cmentarz św. Bernardyna na południe od ulicy Krakowskiej w skraju północnym osiedla⁴⁹.

Przedstawione w studium podstawowe informacje na temat Tarnogaju pozwolą być może zrozumieć lepiej wartości tej, myślimy, niedocenianej dotąd części miasta spełniającej dawne i współczesne warunki miasta przyjaznego. Takim jest bowiem miasto o zróżnicowanych funkcjach i zróżnicowanej strukturze architektonicznej⁵⁰.

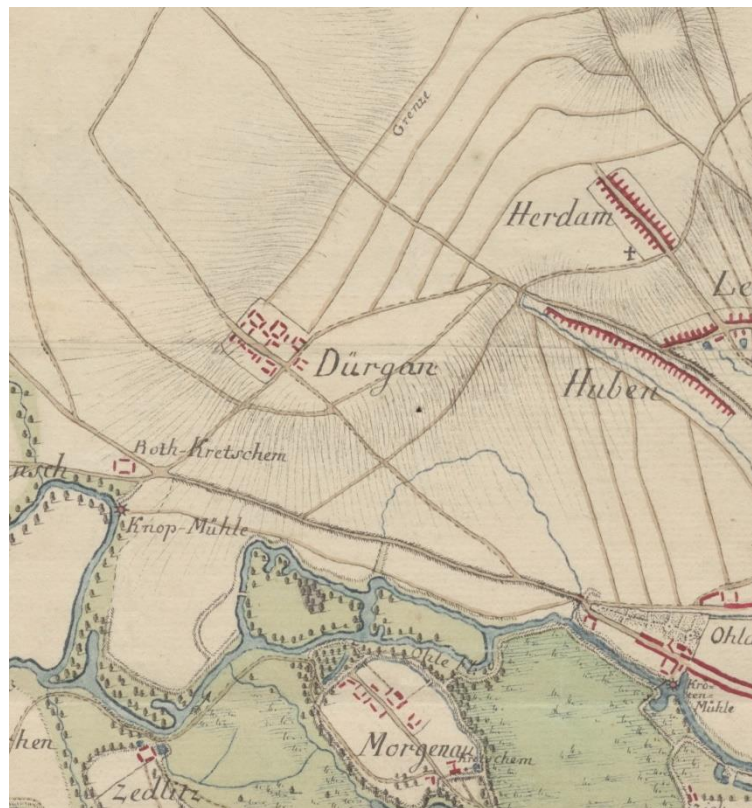
⁴⁹ „Osiedle kompletne to takie, na którym dobrze się mieszka. Zaspokaja one bowiem podstawowe potrzeby mieszkańców, ma swój charakter oraz zapewnia dostęp do zieleni. „<https://www.wroclaw.pl/rozmawia/konsultacje-osiedla-kompletne>, dostęp 13. 08. 2022.

⁵⁰ David Sim, *Miasto życzliwe. Jak kształtować miasto z troską o wszystkich*, Wysoki zamek 2020. Autor opisuje w pracy liczne przykłady w których zróżnicowanie brył i detalu budowlń wypełniających blok zabudowy wpływają korzystnie na jakości użytkowe i percepcję zespołów architektonicznych.

8. Kartografia historyczna

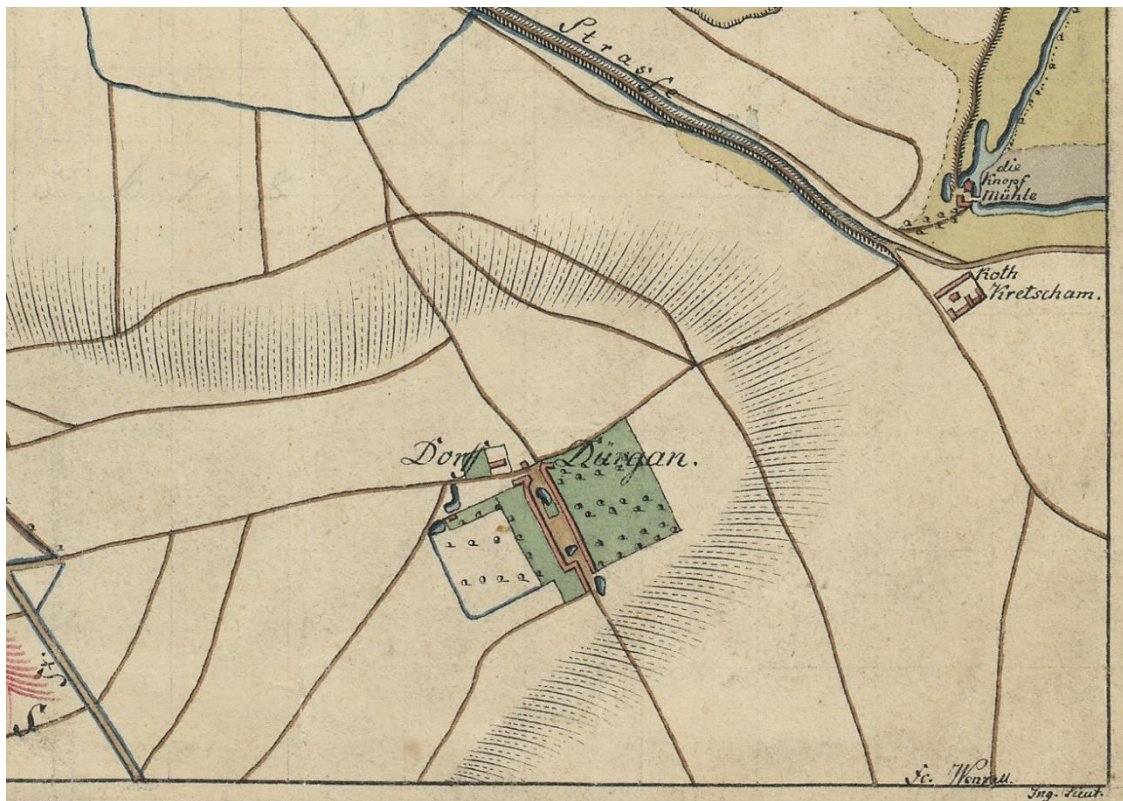
Mapa 1 Tarnogaj. Fragment planu Wrocławia z połowy XVIII wieku, zbiory Staatsbibliothek Berlin.

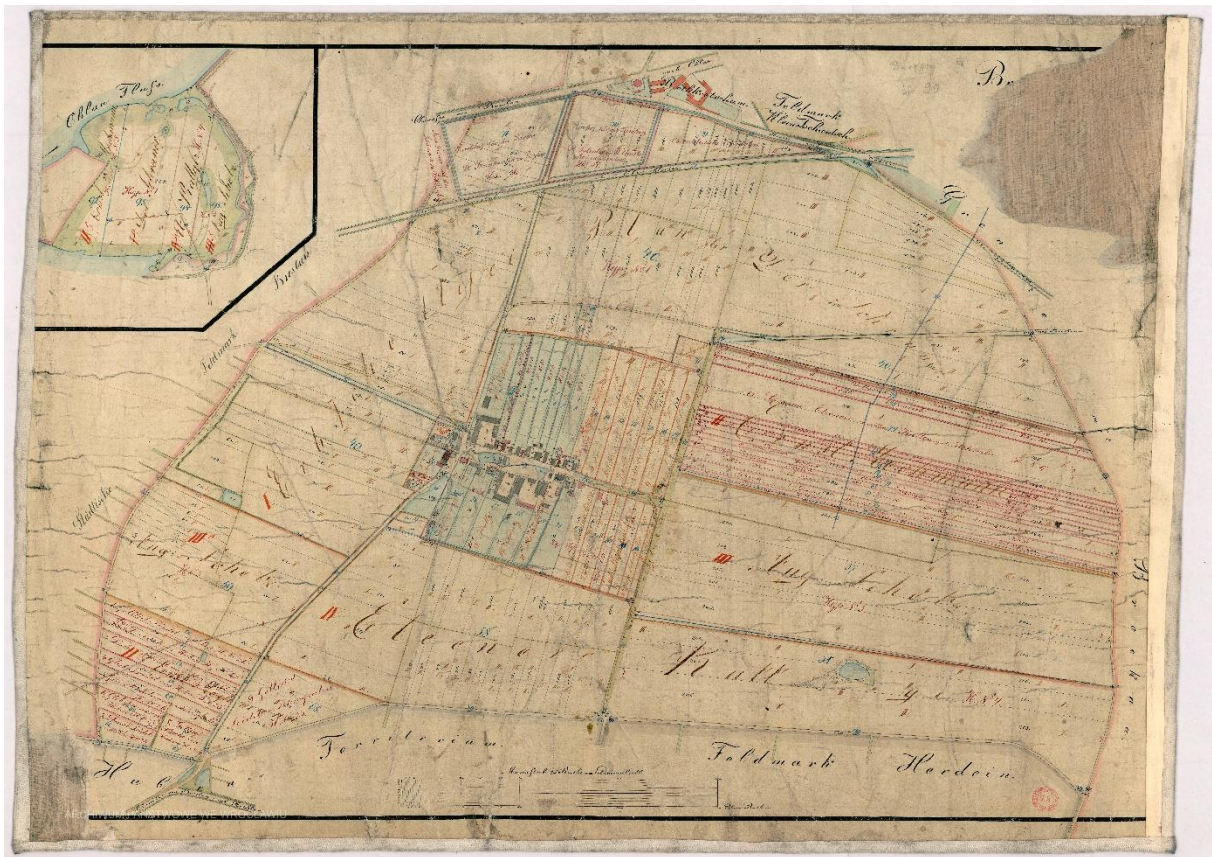
Mapa 2 Tarnogaj. Fragment planu Wrocławia z ok. 1750 r., Atlas Historyczny Miast Polskich, Wrocław, il. 31, Biblioteka Uniwersytecka, Dział Zbiorów Kartograficznych, sygn. 5111 III C.

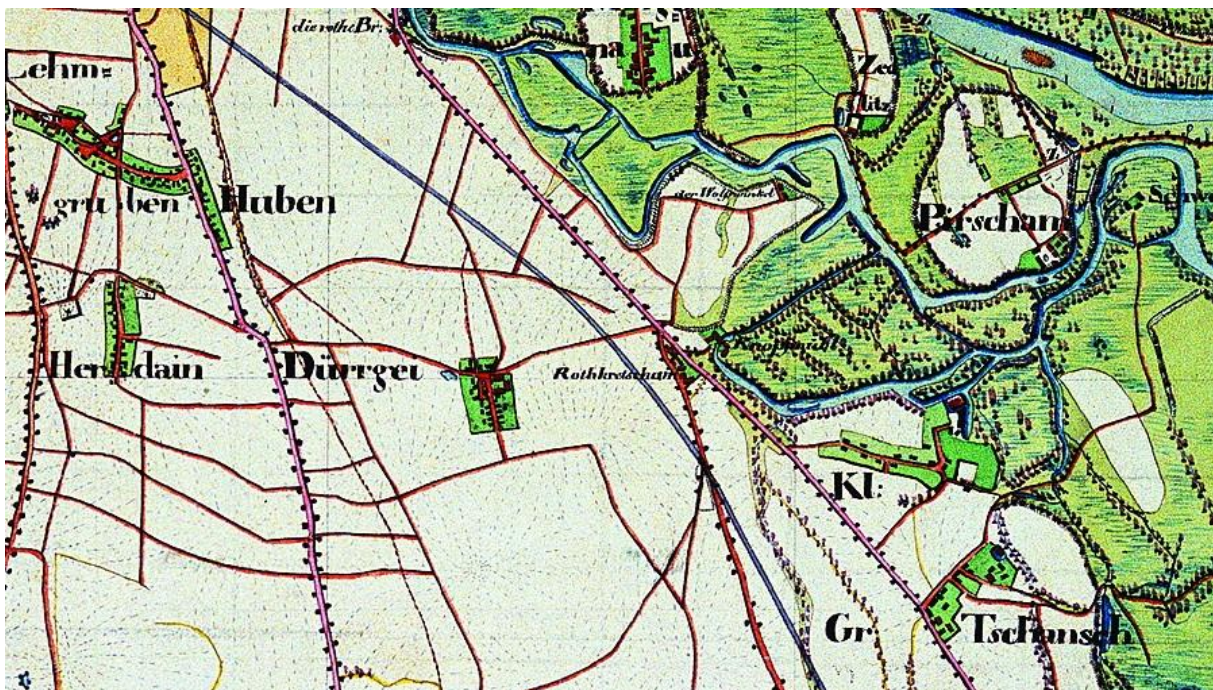
Mapa 3 Tarnogaj. Fragment planu Wrocławia z końca XVIII wieku, Zbiory Staatsbibliothek Berlin.

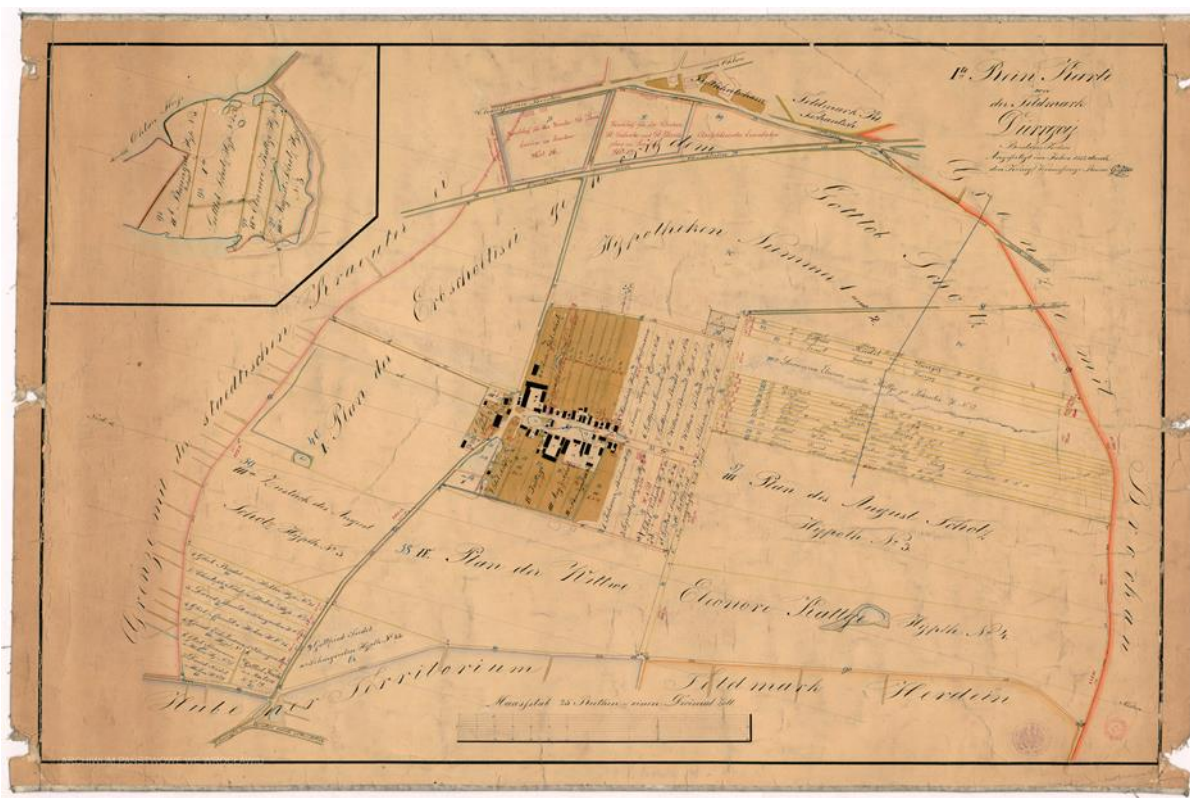
Mapa 4 Tarnogaj. Fragment planu Wrocławia z 1807 r., Atlas Historyczny miast Polskich, Wrocław, il. 47a, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin, sygn. XI. HA Karten, Kriegsministerium, Festungspläne, F 71888.

Mapa 5 Plan Tarnogaju, pocz. XIX w. Archiwum Państwowe, Akta Miasta Wr. 90.

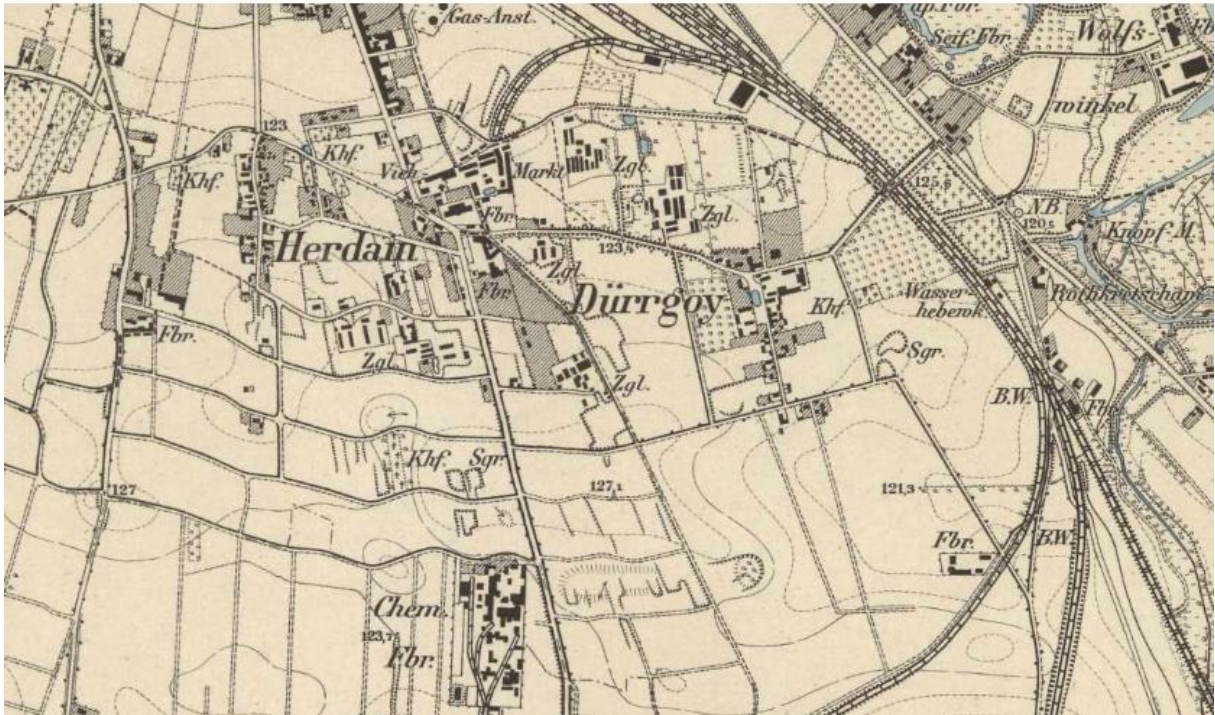
Mapa 6 Tarnogaj. Fragment mapy topograficznej z lat 1826- 1831, Urmesstischblatt, Staatsbibliothek Berlin, sygn. IIIC Kart N 729/1.

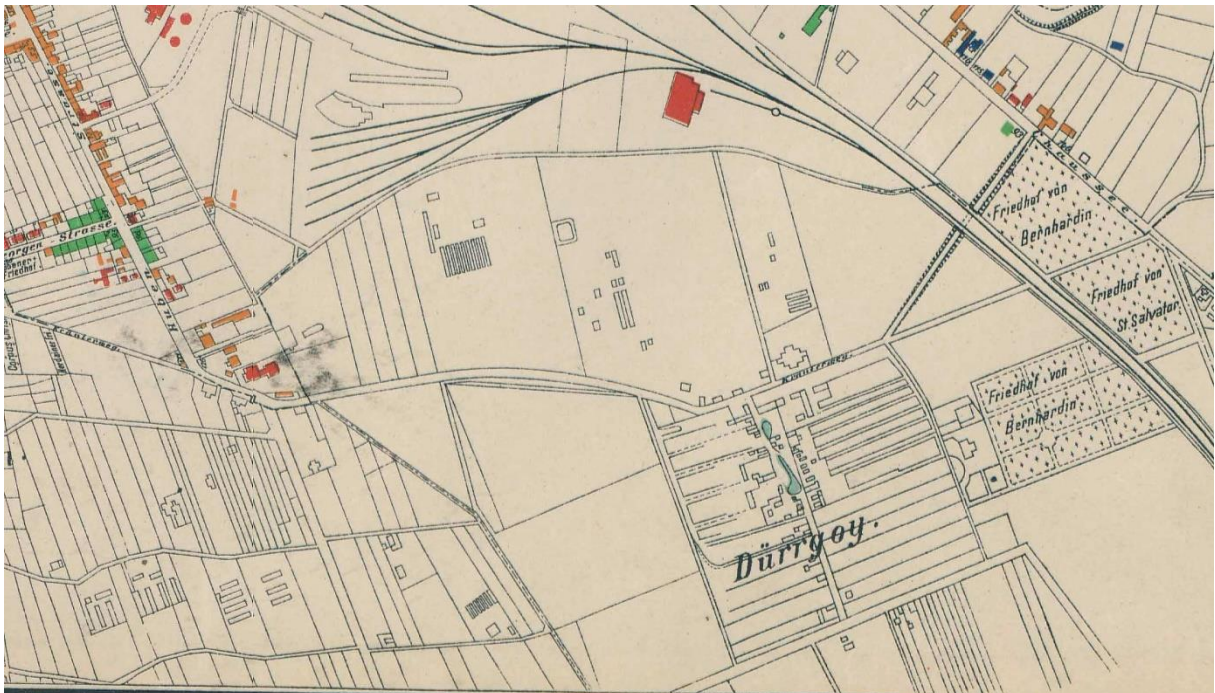
Mapa 7 Plan Tarnogaju, Geissler, 1852, skala 1: 2500, Archiwum Państwowe Wrocław, Komisja Generalna, nr Wr. 116.

Mapa 8 Tarnogaj. Fragment Planu Miasta z 1861 r., Neuer Plan von Breslau und nächsten Umgebung, rys. Hans v. Aigner, zbiory Kartograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej.

Mapa 9 Tarnogaj. Fragment mapy topograficznej Messtischblatt, 1:25000, 1886.

Mapa 10 Tarnogaj. Fragment planu miasta ukazującego rozwój budowlany w latach 1872-1900, Archiwum Państwowe Wrocław, Magistrat Miasta Wrocławia nr 105.

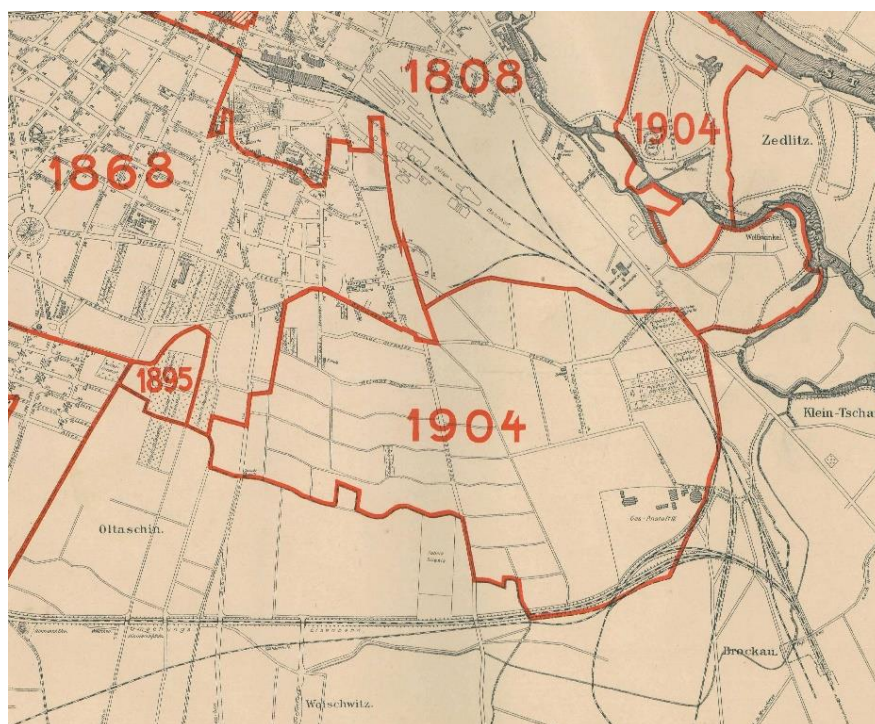
Mapa 11 Tarnogaj. Fragment Planu Wrocławia z cmentarzami przy ulicy Borowskiej, ok. 1900, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 75.

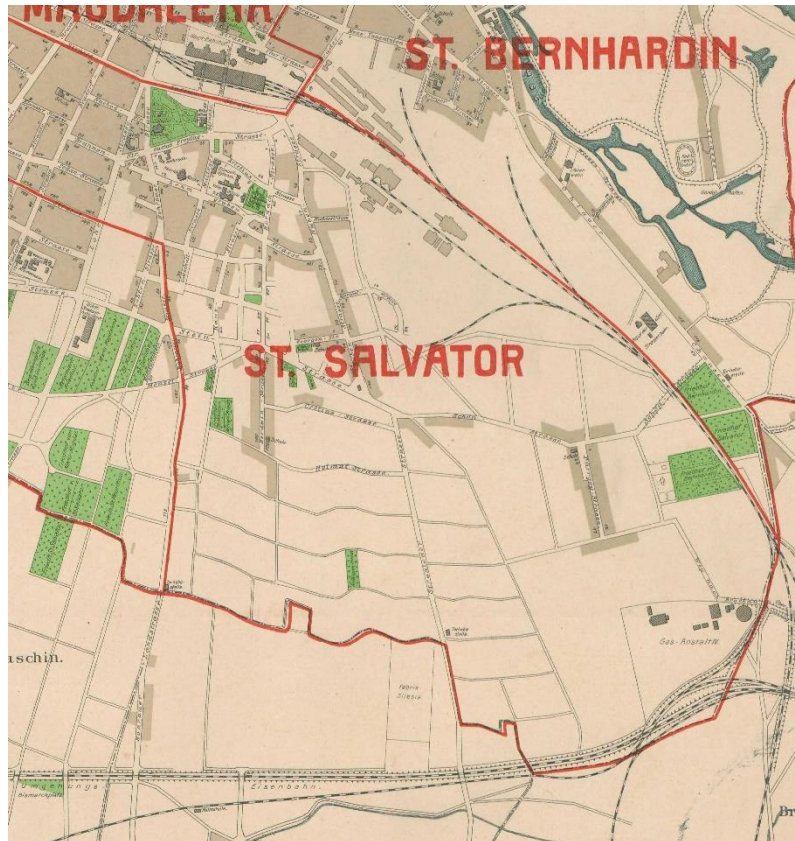
Mapa 12 Tarnogaj. Projekt nowych linii zabudowy (Fluchtliniplan) dzielnicy Tarnogaj i Gaj, 1905, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 103.

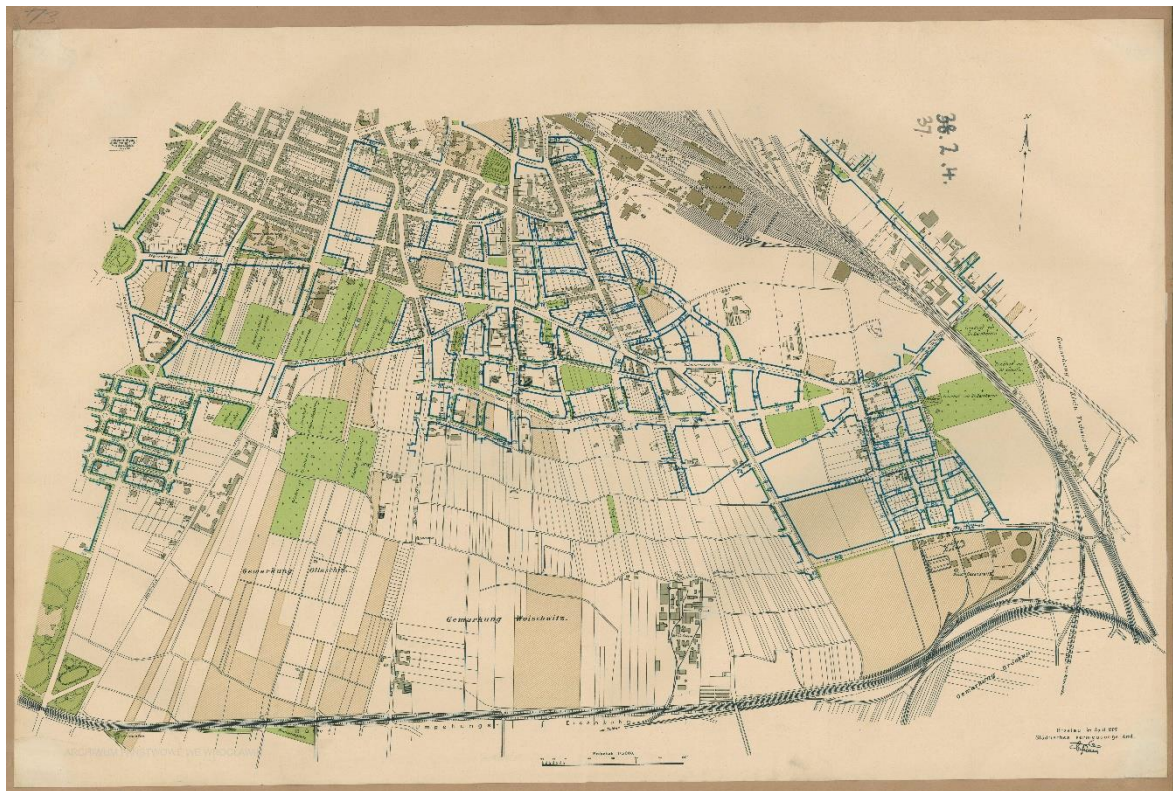
Mapa 13 Tarnogaj. Fragment planu miasta w skali 1: 5000 z roku 1905, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 108.

Mapa 14 Tarnogaj. Plan ukazujący rozwój administracyjny miasta, 1907, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 106.

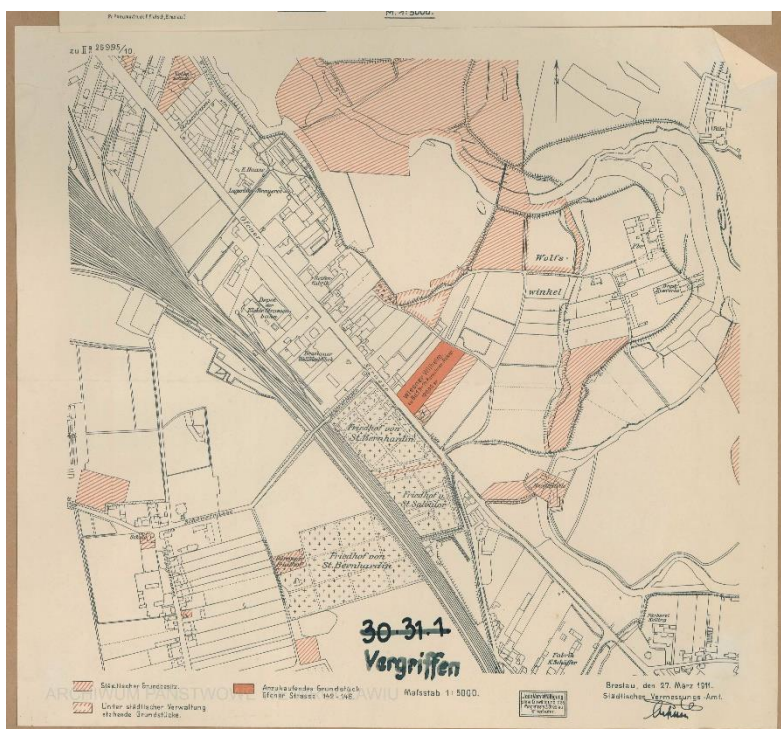
Mapa 15 Tarnogaj. Plan ukazujący ewangelicki podział parafialny miasta, 1907, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 110.

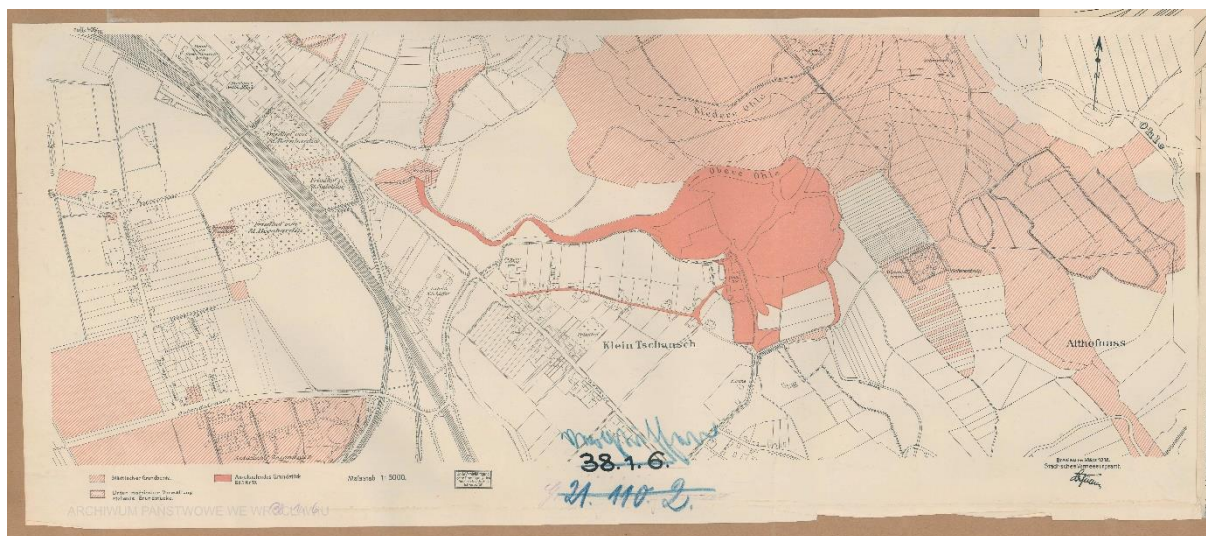
Mapa 16 Tarnogaj. Projekt wyznaczenia nowych ulic, skala 1: 5000, 1907, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 56.

Mapa 17 Tarnogaj. Fragment planu Wrocławia, Plan der Koeniglichen Haupt u. Residenzstadt Breslau, 1912, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 93.

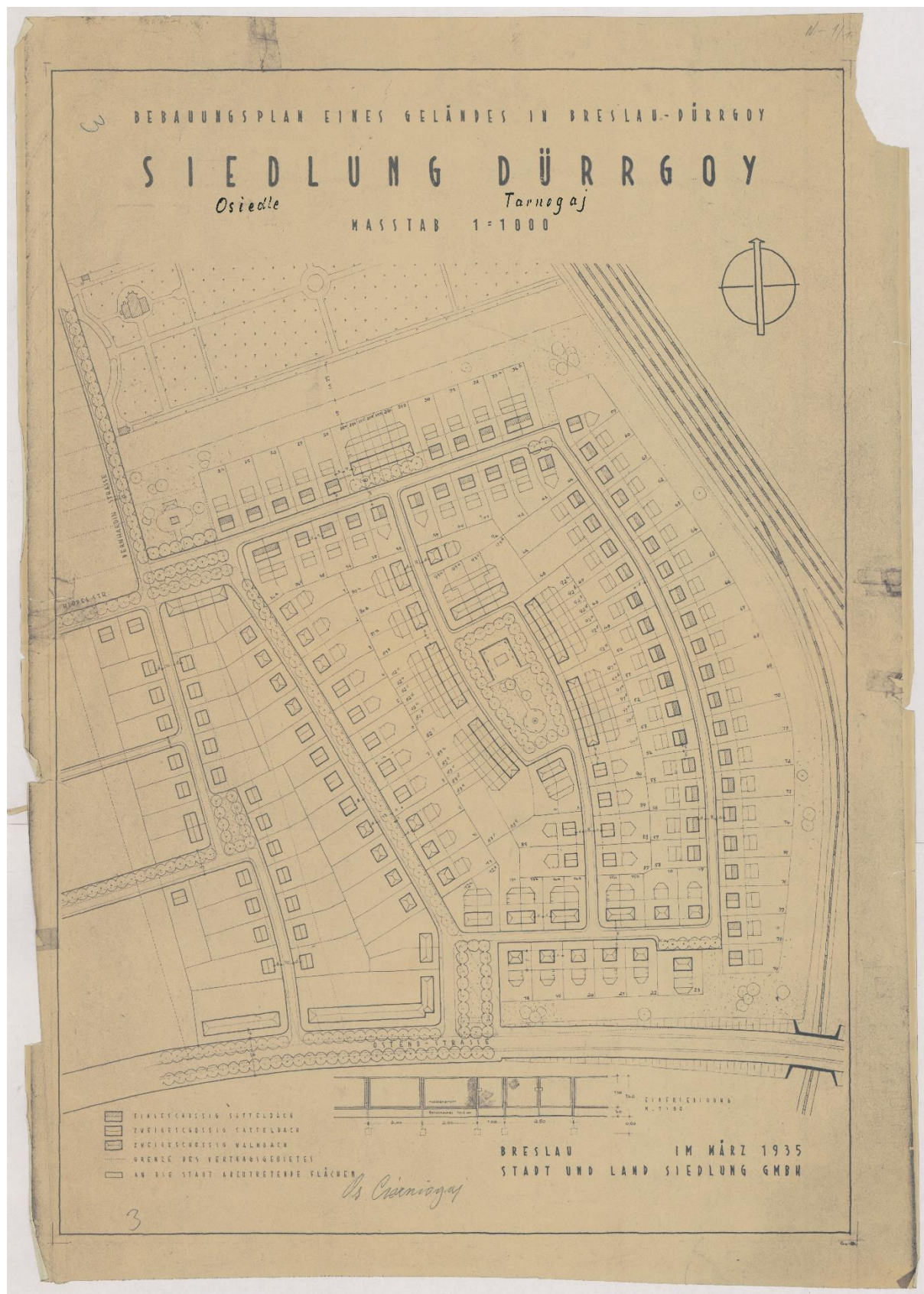
Mapa 18 Tarnogaj. Fragment Planu Wrocławia w skali 1: 5000, 1911, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 92.

Mapa 19 Tarnogaj. Fragment Planu Wrocławia w skali 1: 5000, 1912, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 89.

Mapa 20 Tarnogaj. Fragment planu Wrocławia z cmentarzami przy ulicy Borowskiej, 1913, Archiwum Państwowe Wrocław, Kartografia Miasta Wrocławia nr 83.

Mapa 22 Plan Osiedla Tarnogaj, 1935. Stadt und Land Siedlung GmbH. Atlas Historyczny Miast Polskich, Wrocław, 2017, il. 109, Archiwum Państwowe Wrocław, Zbiór Planów ulic, mostów, tuneli miasta Wrocławia, nr zespołu 547, sygn. 425.

Mapa 23 Plan Osiedla Tarnogaj, 1938, skala: 1:5000, plany sekcyjne, Archiwum Budowlane Wrocław, syg. 110505

9. **Fotografie archiwalne**
(ze zbiorów <https://polska-org.pl/>)

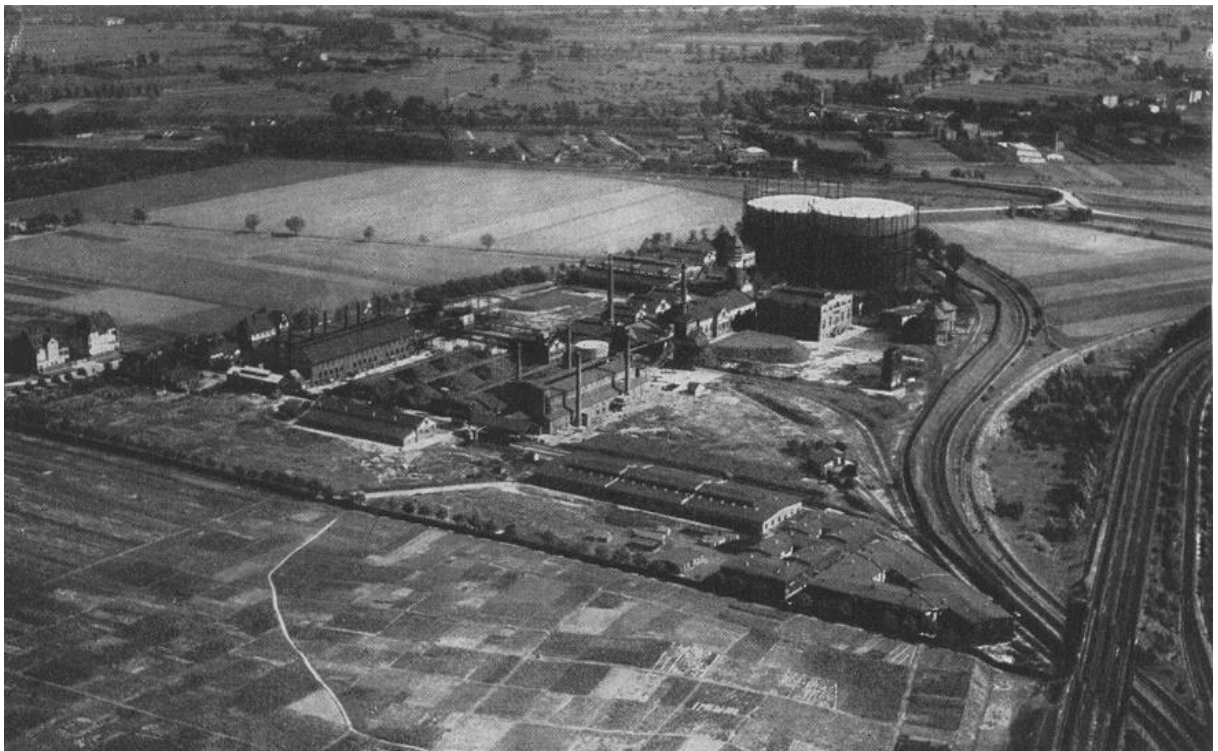
Fot. arch. 1 Zabudowania gazowni, widok od wschodu, ok. 1910-20.

Fot. arch. 2 Zabudowania gazowni, widok na wieżę ciśnien i teleskopowe zbiorniki z gazem, 1922.

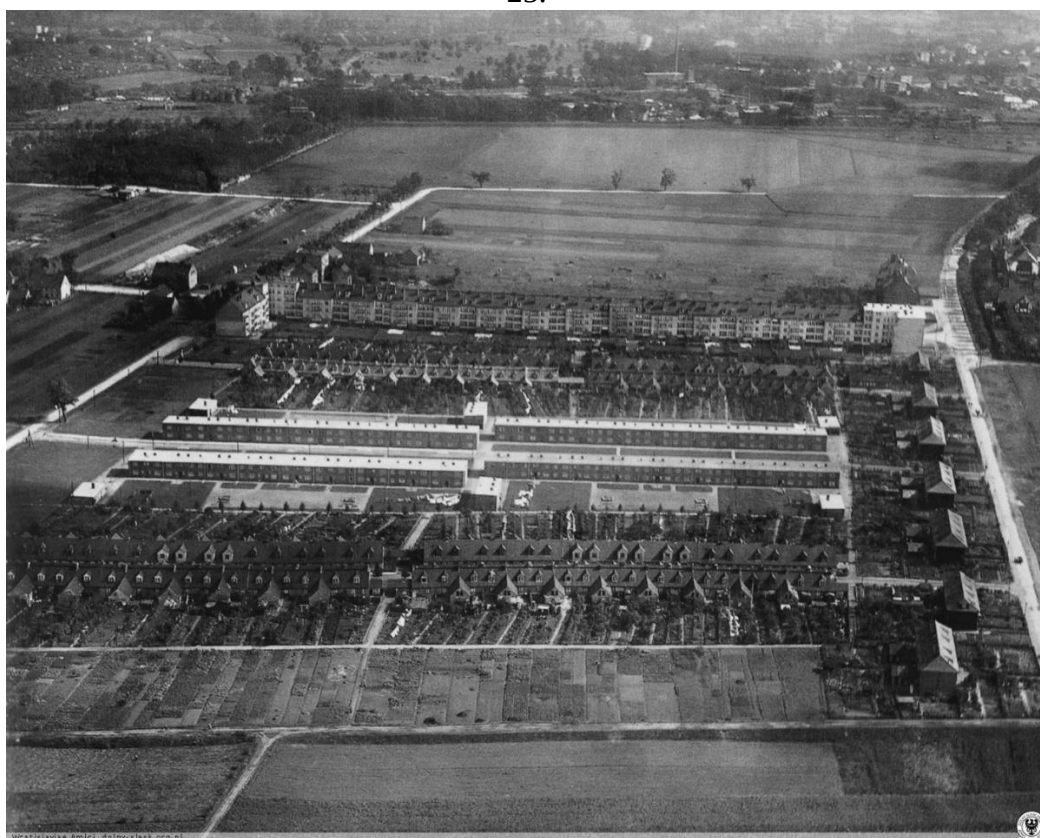
Fot. arch. 3 Zabudowania zespołu gazowni, widok od północy z budynkami administracyjnymi i domami urzędników gazowni (po prawej stronie), 1925.

Fot. arch. 4 Zabudowania gazowni, widok z lotu ptaka od południowego zachodu, 1925.

Fot. arch. 5 Osiedle Tarnogaj, widok z lotu ptaka od północnego zachodu, na pierwszym planie zabudowa ulic Ząbkowickiej i Kamienieckiej oraz obrzeżna zabudowa przy ul. Gazowej, w tle zespół gazowni z budynkami mieszkalnymi dla urzędników gazowni, 1920-25.

Fot. arch. 6 Osiedle Tarnogaj, widok z lotu ptaka od zachodu, zabudowa ulic: Ząbkowickiej, Złotostockiej, Kamienieckiej, Tarnogajskiej i Gazowej, 1932-34.

Fot. arch. 7 Osiedle Tarnogaj, zabudowa ul. Ząbkowickiej widziana od północy, 1920.

Fot. arch. 8 Osiedle Tarnogaj, zabudowa ul. Tarnogajskiej widziana od południowego wschodu, 1931.

maras.polska-org.pl

Fot. arch. 9 Osiedle Tarnogaj, zabudowa ul. Klimasa widziana od północnego zachodu, 1934-36.

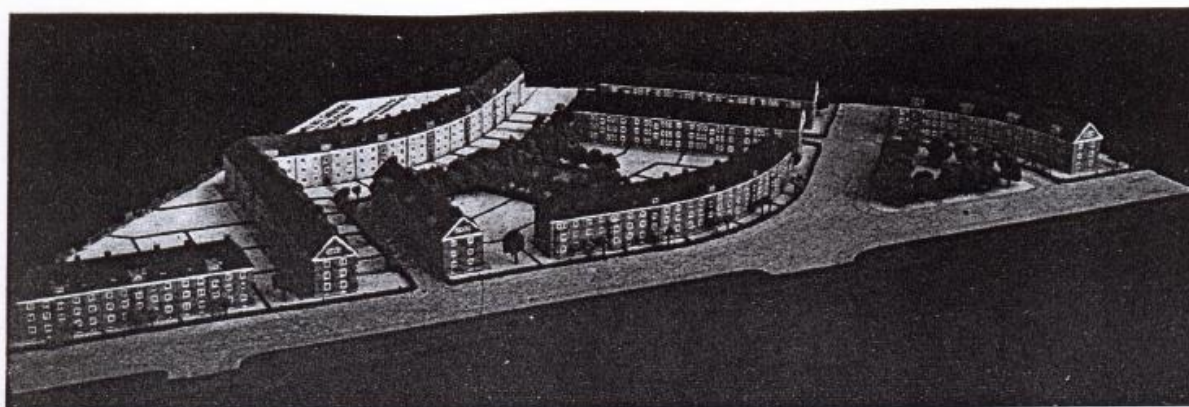

Fot. arch. 10 Cmentarz Ducha Świętego (d. św. Henryka), pomnik ofiar I wojny światowej, lata 20. XX w.

St. Bernhardin Friedhof

Fot. arch. 11 Cmentarz św. Bernardyna na Tarnogaju, kwatera grobowa siostr diakonis pracujących w szpitalu przy ul. Traugutta, 1927.

Siedlung Breslau-Merckelstraße: Gesamtansicht

Architekten B. D. A. Heim und Kempter

Siedlung Merckelstraße.

Fot. arch. 12 Osiedle Henrykowskie, makieta zabudowy północnej części osiedla (ulice: Paczkowska, Sernicka, Nyska), 1925-27.

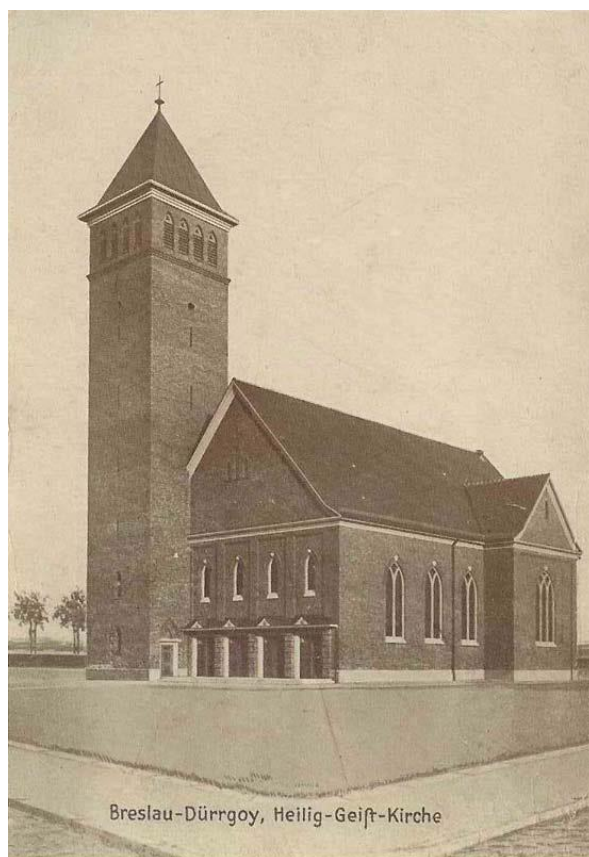
Fot. arch. 13 Osiedle Henrykowskie, zabudowa ul. Sernickiej, 1927.

Fot. arch. 14 Osiedle Henrykowskie, zabudowa u zbiegu ulic Paczkowskiej i Nyskiej, 1925.

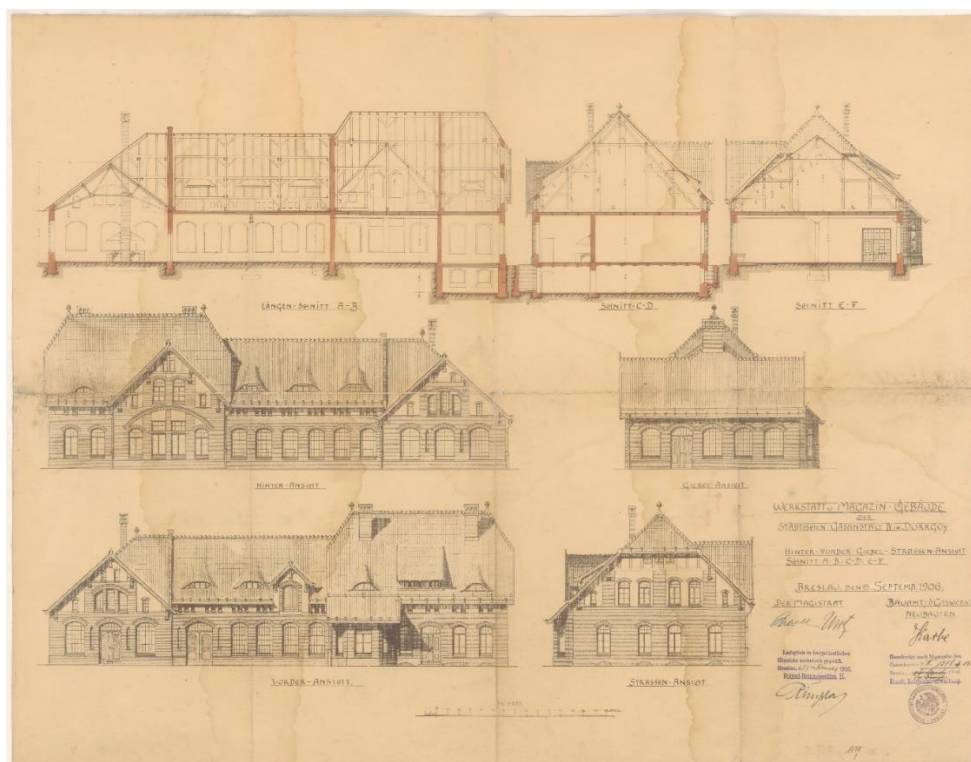

Fot. arch. 15 Ul. Nyska, kamienica nr 63-65, 1930.

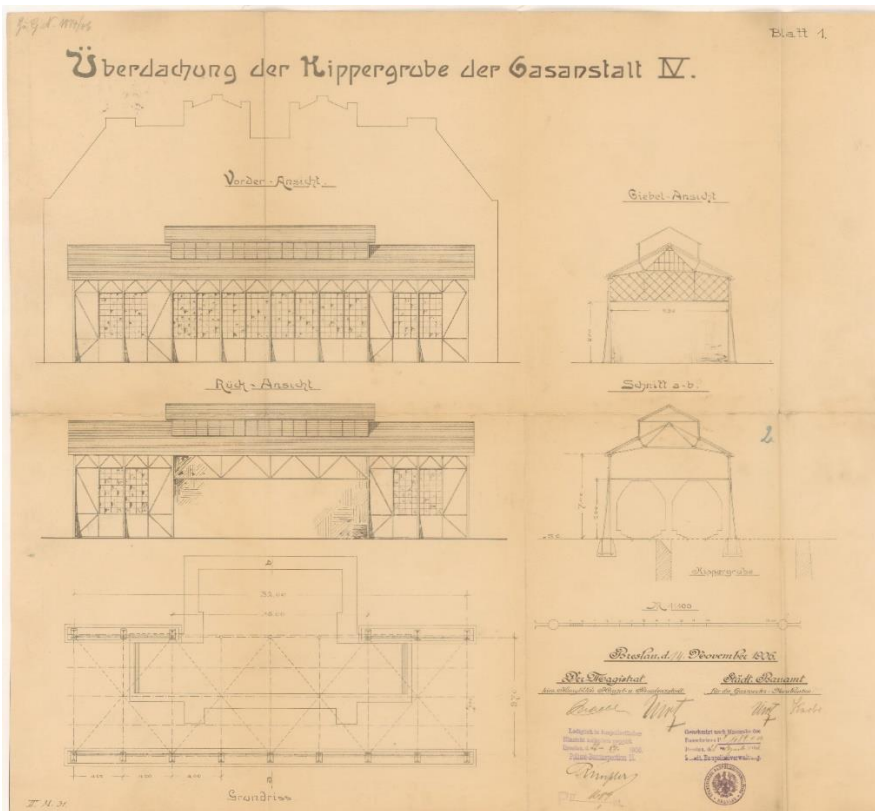

Fot. arch. 16 Dawny kościół katolicki pw. Świętego Ducha przy ul. Nowokościelnej, 1926-1940.

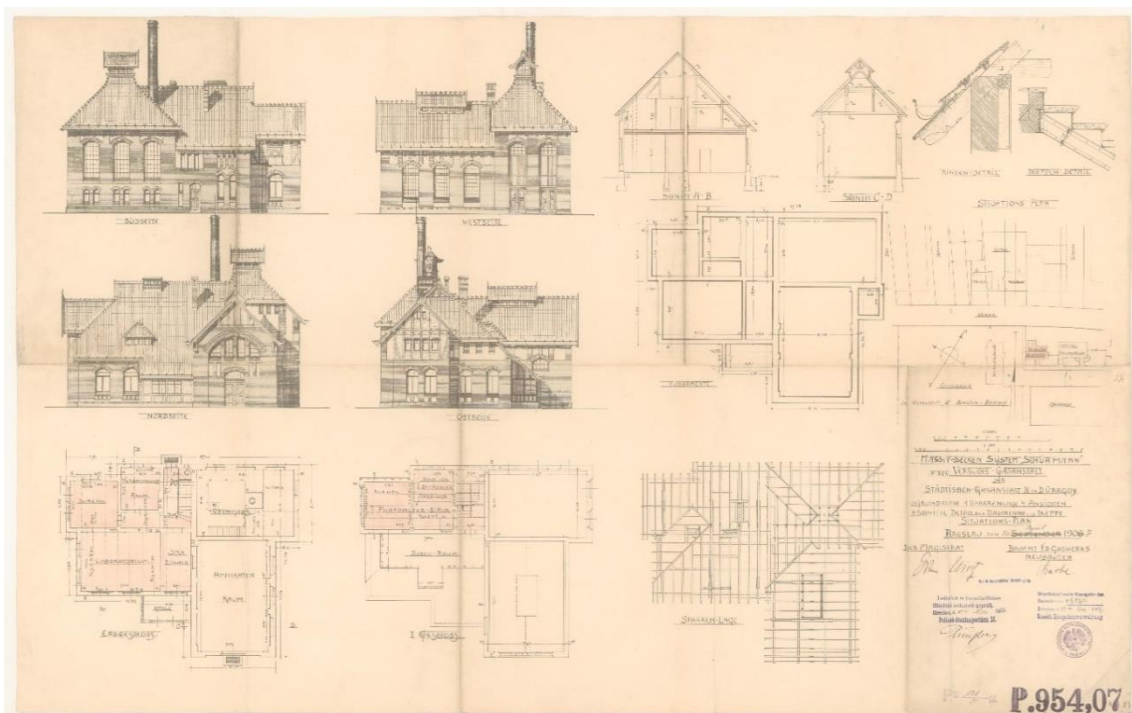
10. Materiały archiwalne

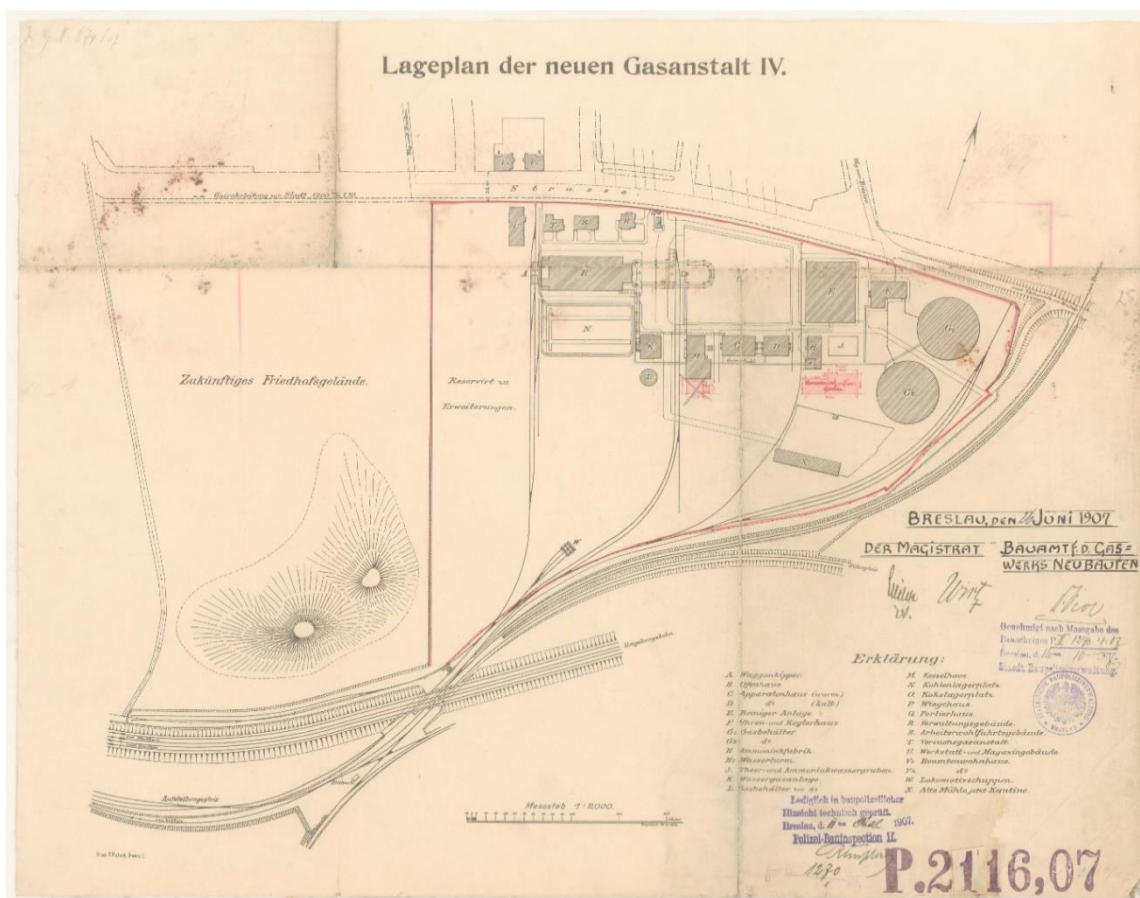
Il. 1 Gazownia. Budynek warsztatowy i magazynowy, 1906, podpisano: Urząd Budowlany: Karbe, Magistrat: Wirtz, (plik 127560). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3455.

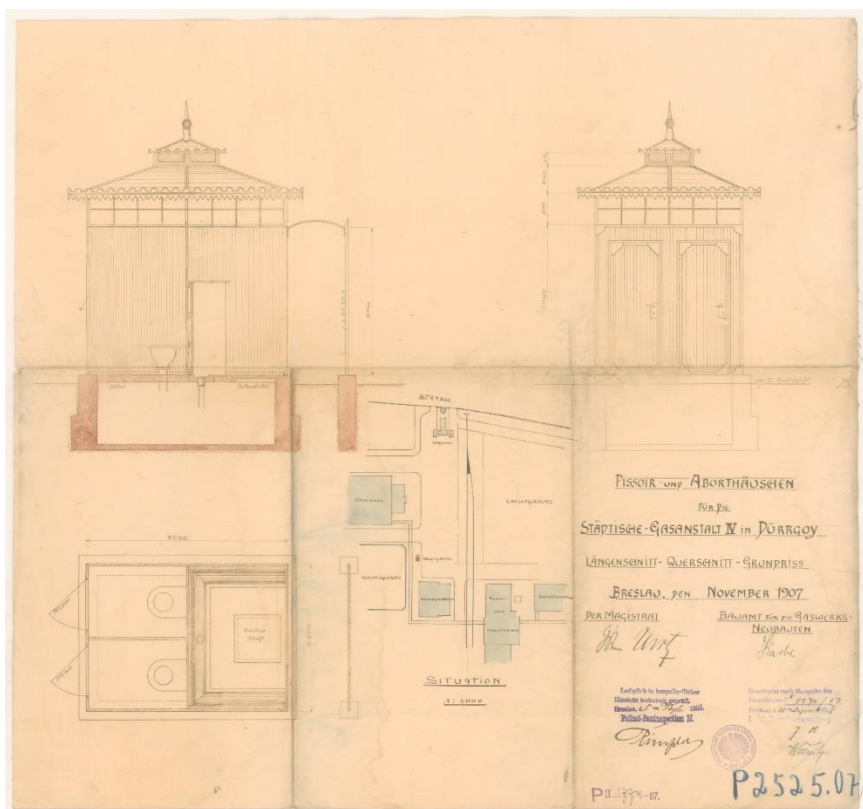
Il. 2 Gazownia. Projekt zadaszenia rampy rozładowniczej, 1906, podpisano: Urząd Budowlany: Karbe, Magistrat: Wirtz, Archiwum Budowlane Wrocław (plik 127566). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3455.

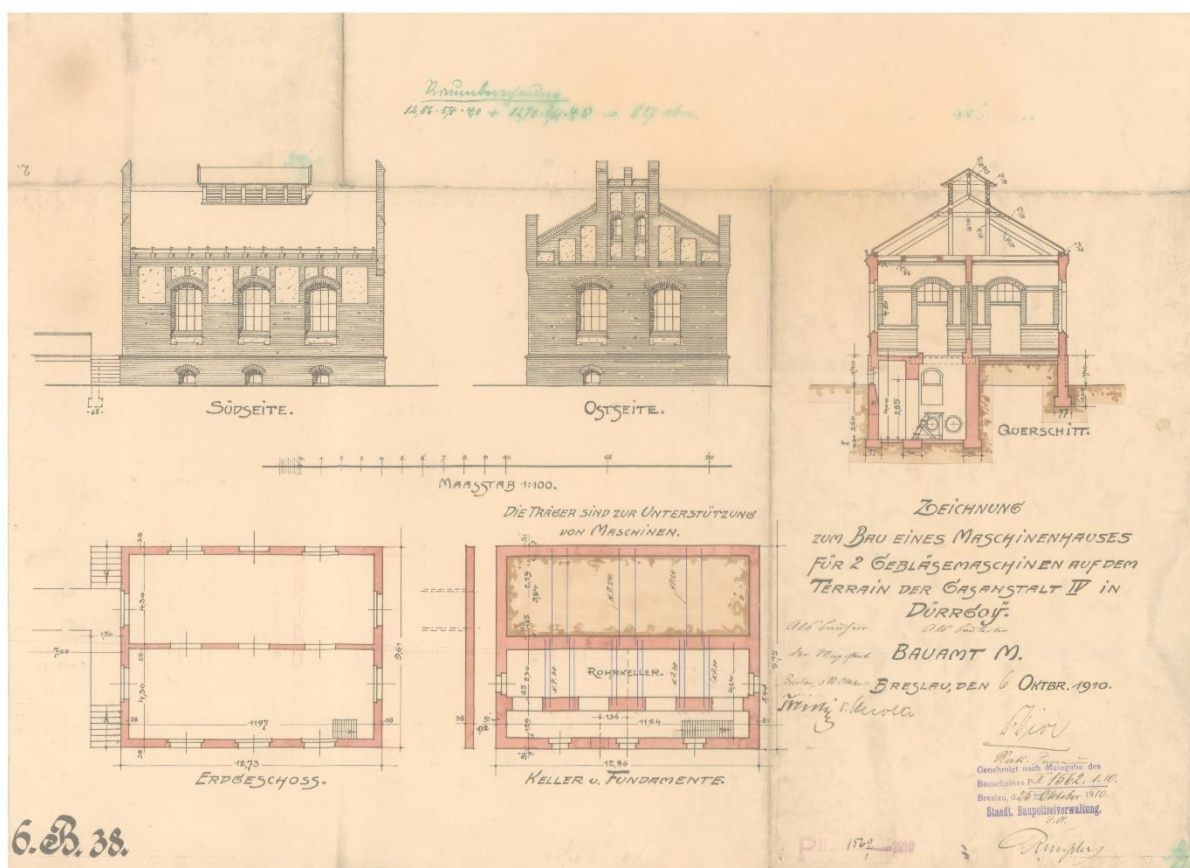
Il. 3 Gazownia. Murowane nakrycie dachu w systemie Schürmann, 1907, podpisano: Urząd Budowlany: Karbe, Magistrat: Wirtz (plik 127572). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3455.

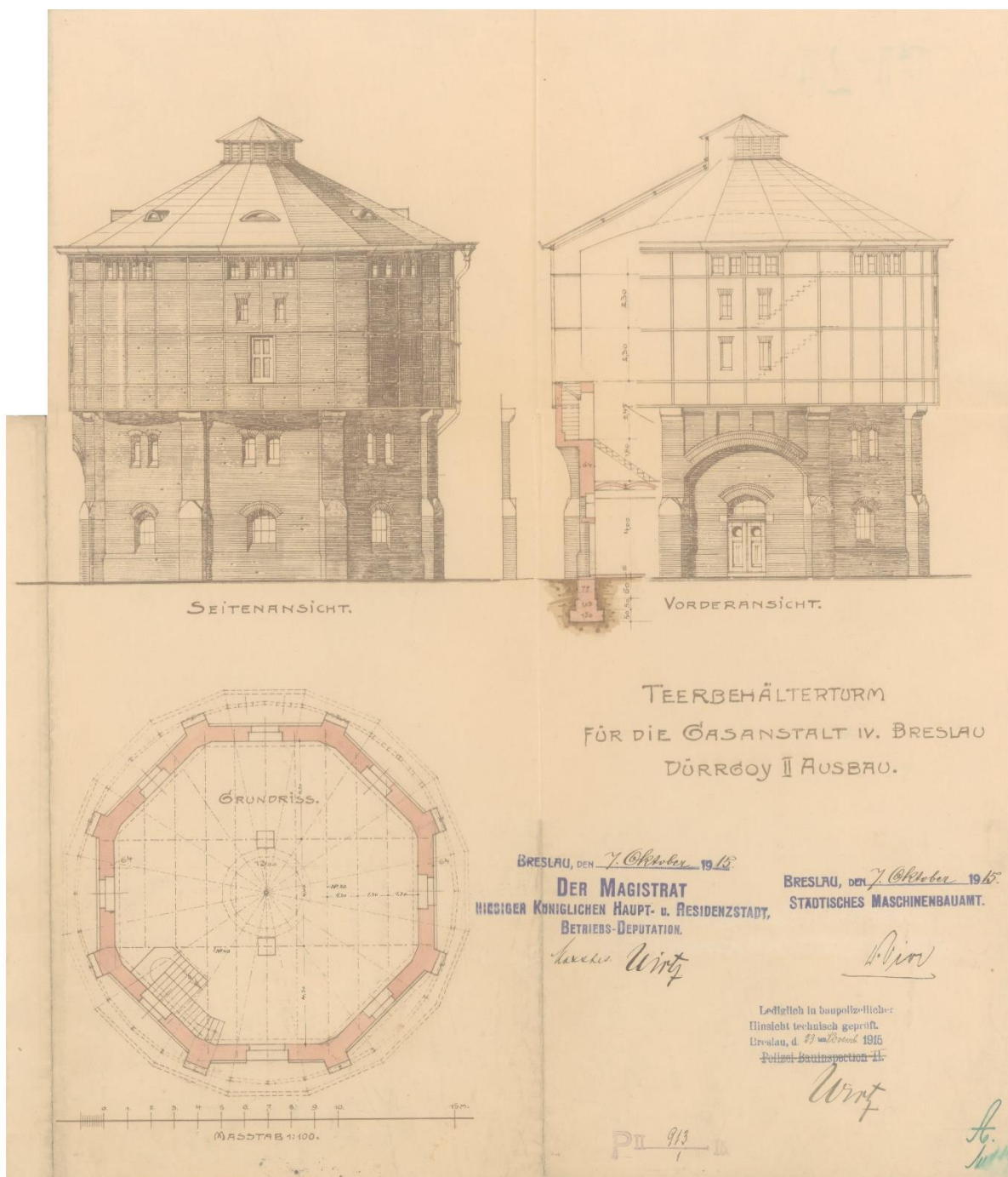
Il. 4 Gazownia. Plan sytuacyjny nowej gazowni IV, 1907, podpisano: Urząd Budowlany: podpis nieczytelny, Magistrat: Wirtz (plik 127575). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3455.

Il. 5 Gazownia. Pisuar i szalety, 1907, podpisano: Urząd Budowlany: Karbe, Magistrat: Wirtz (plik 127579). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3455.

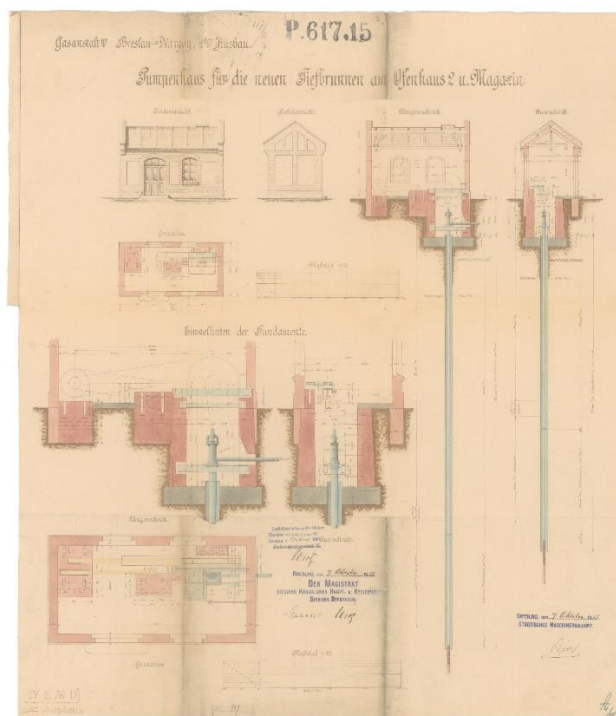
Il. 6 Gazownia. Maszynownia dla dwóch miechów gazowni nr IV, 1910, podpis nieczytelny (plik 127582). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3456.

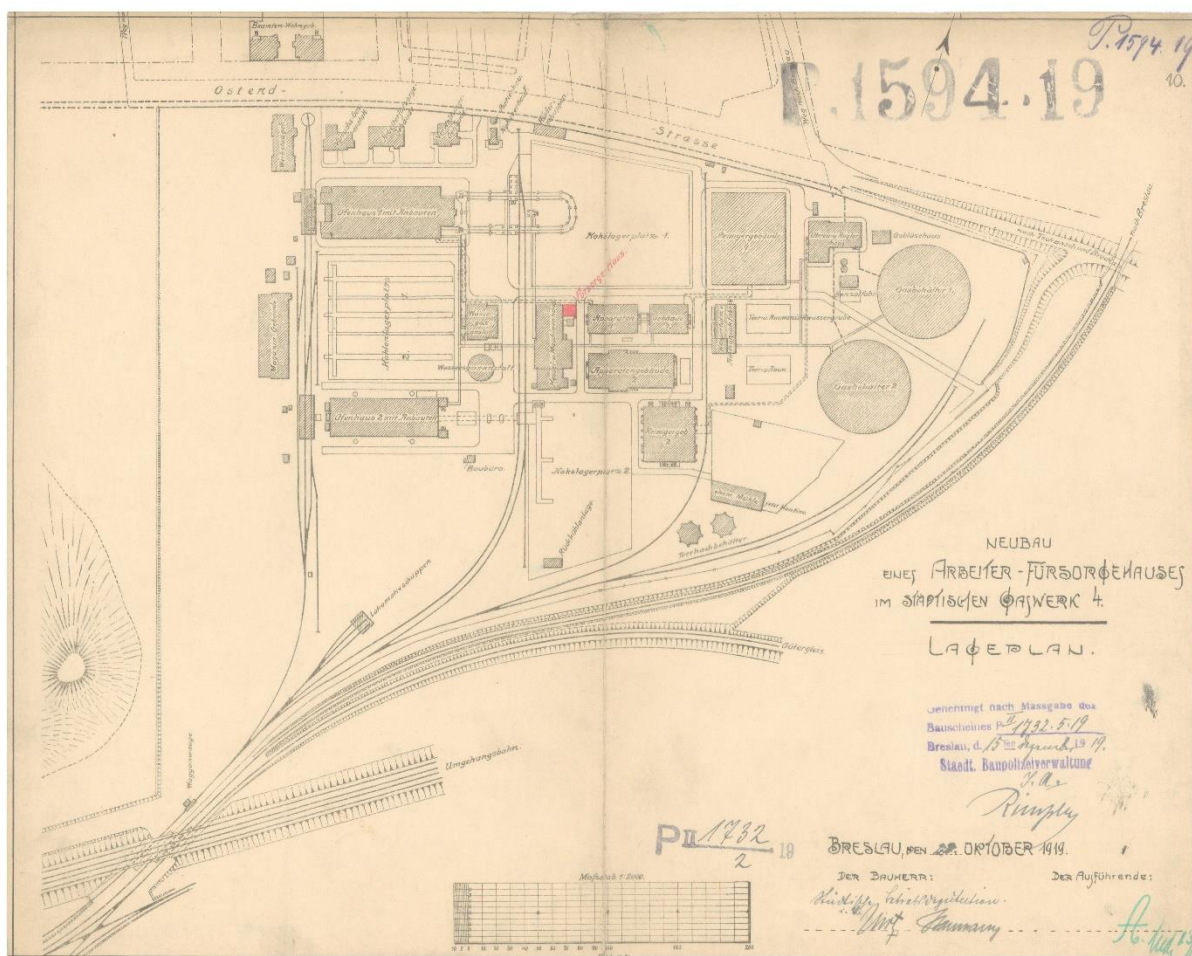
Il. 7 Gazownia. Zbiornik na smołę – druga rozbudowa, 1915, podpisano: Urząd Budowlany: podpis nieczytelny, Magistrat: Wirtz (plik 127584). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3456.

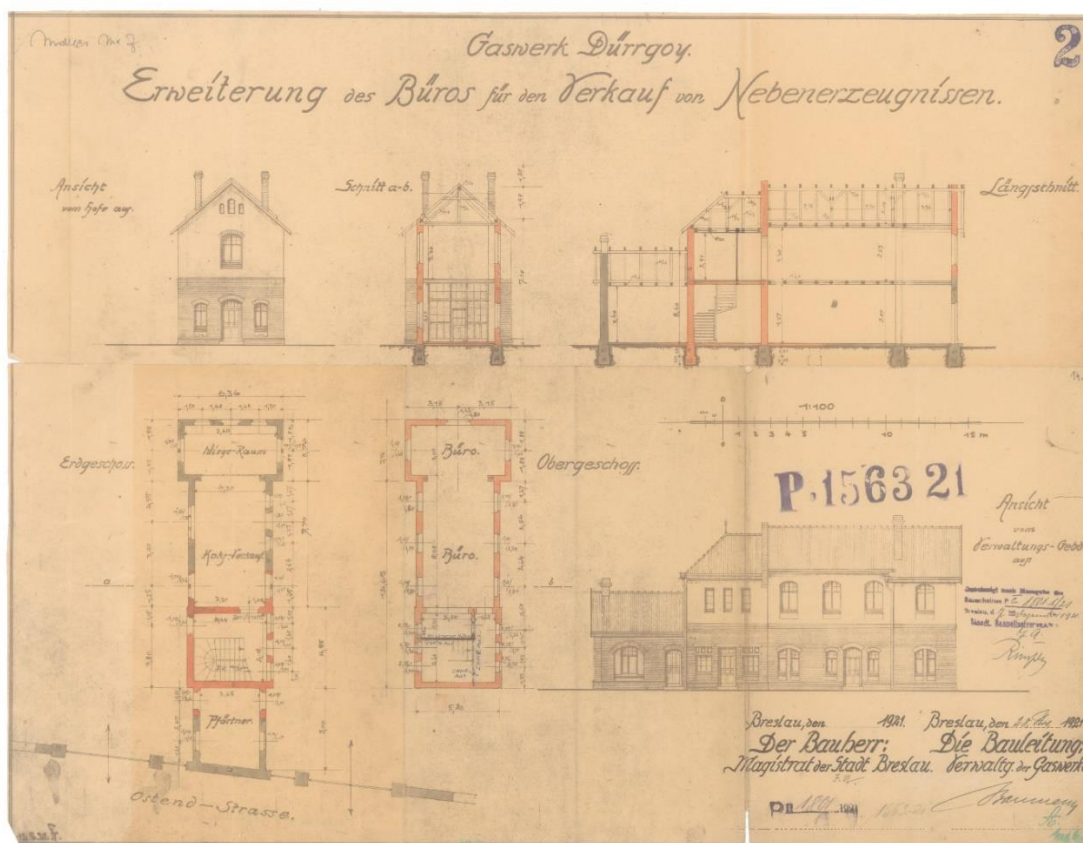
Il. 8 Gazownia. Plan sytuacyjny, 1915, podpisano: Magistrat: Wirtz (plik 127586). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3456.

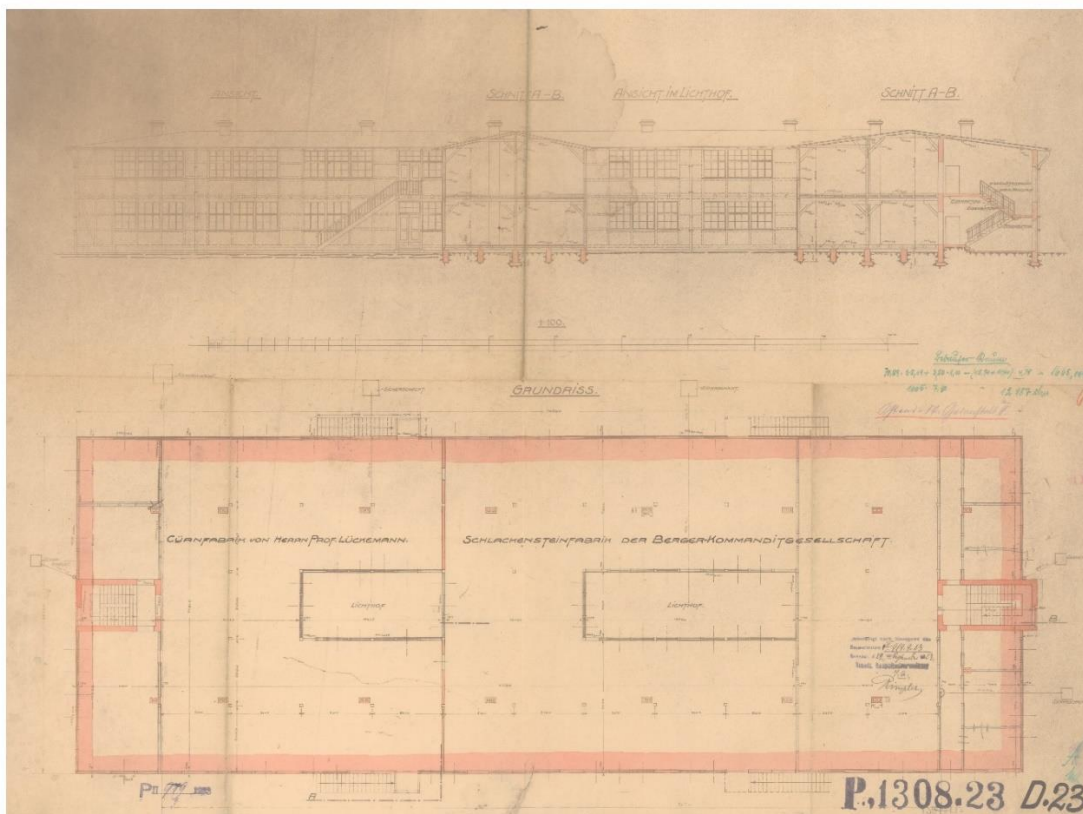
Il. 9 Gazownia. Pompa dla studni głębinowej drugiego pieca i magazynu, 1915, podpisano: Magistrat: Wirtz (plik 127587). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3456.

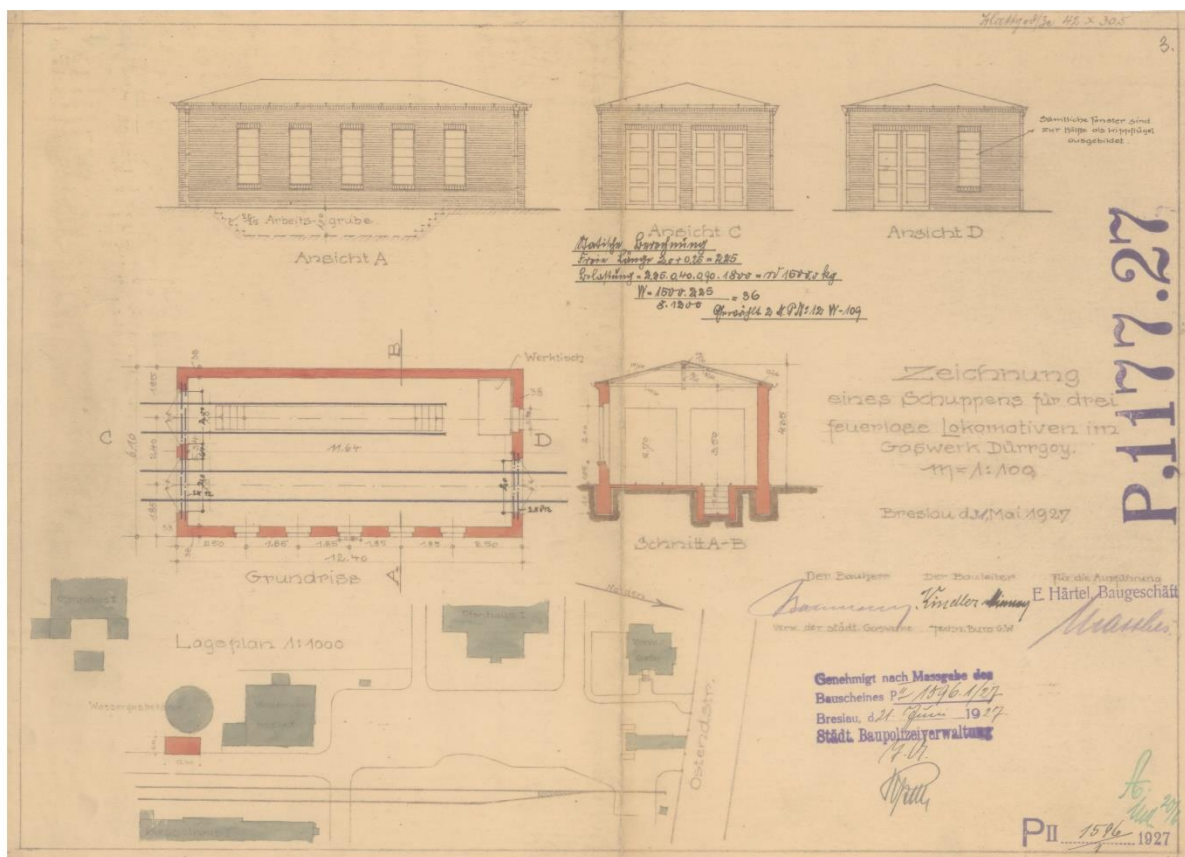
Il. 10 Gazownia. Plan sytuacyjny – budowa nowego budynku socjalnego, 1919, podpisano: Magistrat: Wirtz, Rimpler (plik 127590). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3456.

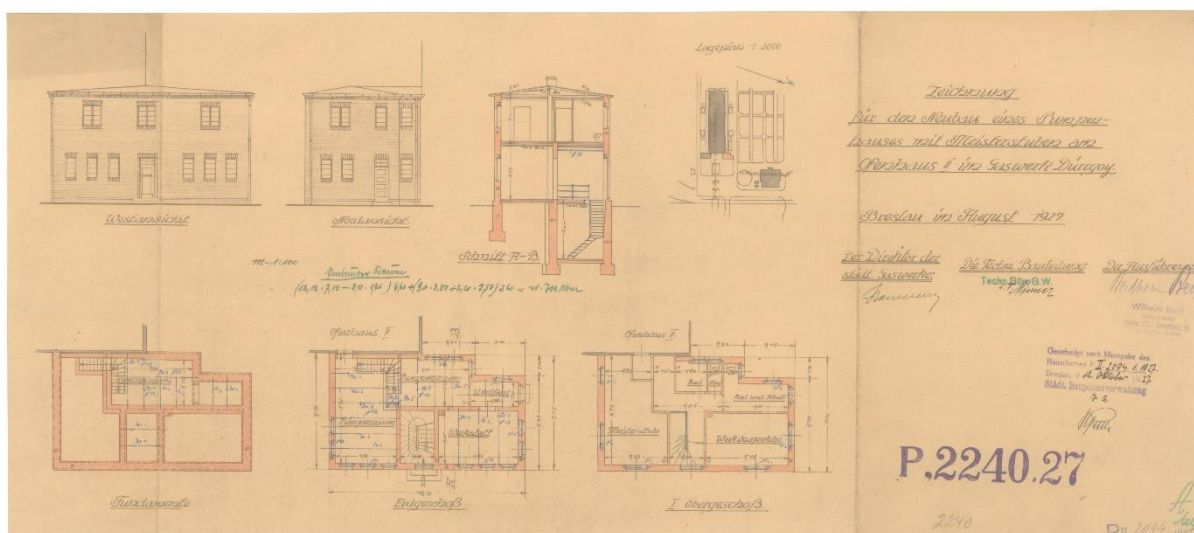
Il. 11 Gazownia. Rozbudowa budynku biurowego i budynku sprzedaży, 1921, podpisano: Magistrat: Rimpler (plik 127594). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3456.

Il. 12 Gazownia. Szkic budowy fabryki cijanu i fabryki bloczków żużlobetonowych, 1923, podpisano: Magistrat: Rimpler (plik 127599). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3456.

Il. 13 Gazownia. Szopa dla trzech bezogniowych lokomotyw, 1927, podpisano: Kierownik budowy: Kindler, Wykonawca: E. Härtel (plik 127614). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3456.

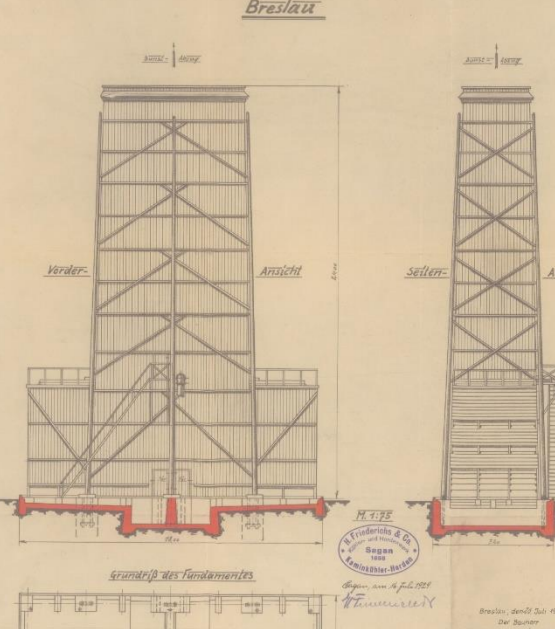

Il. 14 Gazownia. Pompownia i sterownia budynku piecowego, 1927, podpisano: Kierownik budowy: W. Beck (plik 127615). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3456.

II. 15 Gazownia. Plan sytuacyjny z oznaczeniem funkcji poszczególnych budynków, 1927 (plik 127617). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3456.

 Bauerlaubniszeichnung P.2288.29

zum Querstrom-Etagenkühler von 200 m³ stündl. Leistung
für das städtische Gaswerk
Breslau

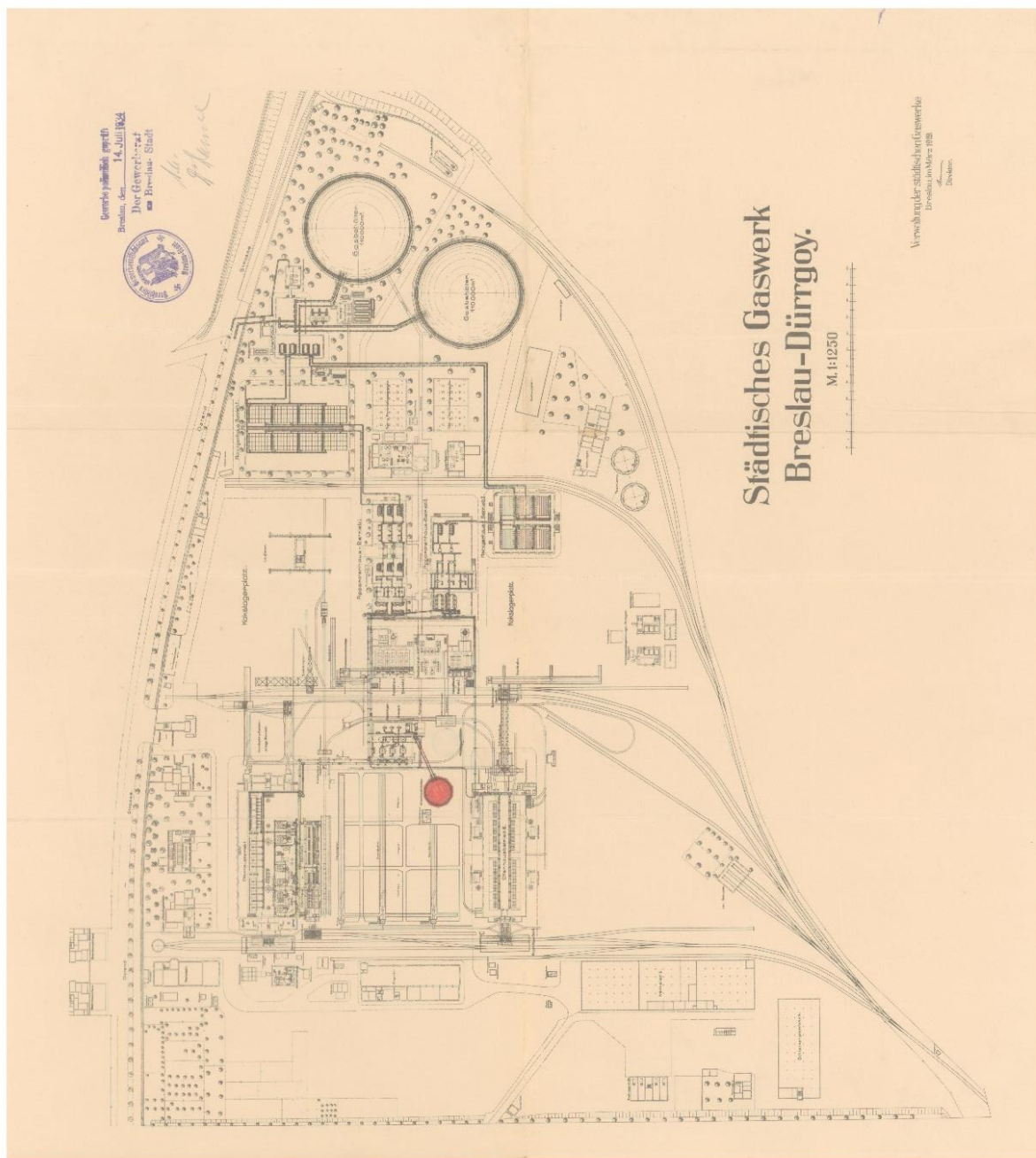
Breslau, den 11. Juli 1903
Der Bauherr
Verwaltung des städt. Gaswerks

V. H. T. F.
Direktor

Beschreibung des Bauwerks: Ein Querstrom-Etagenkühler für das städtische Gaswerk in Breslau. Die Zeichnung zeigt die Vorder- und Seitenansicht sowie den Grundriß des Fundamentes. Die Höhe beträgt 24,00 m, die Breite 1,00 m.

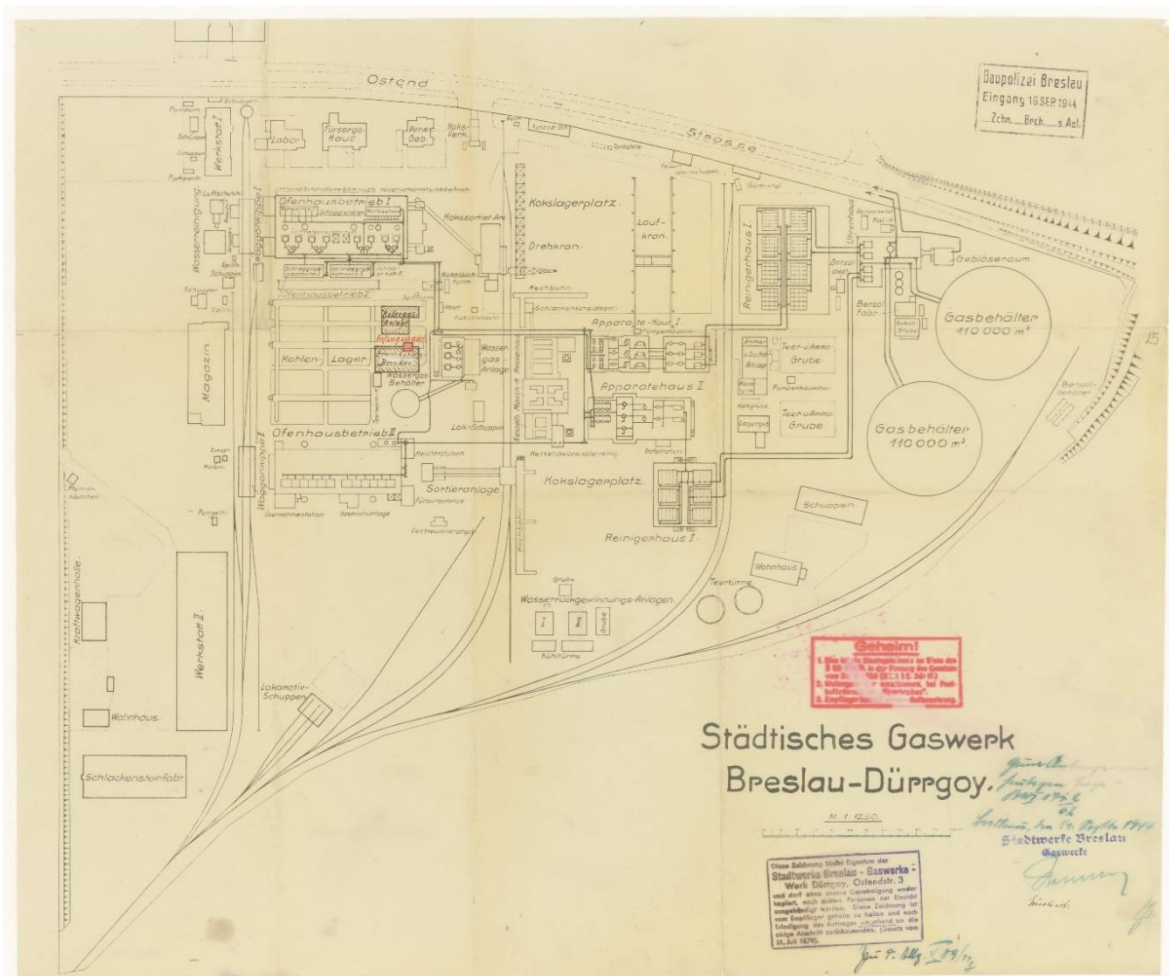
Pl. 1111. 1111. 0 K 3255

Il. 17 Gazownia. Piętrowa chłodnica nurtu poprzecznego z wydajnością 200m³/h, 1929 (plik 127628). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3456.

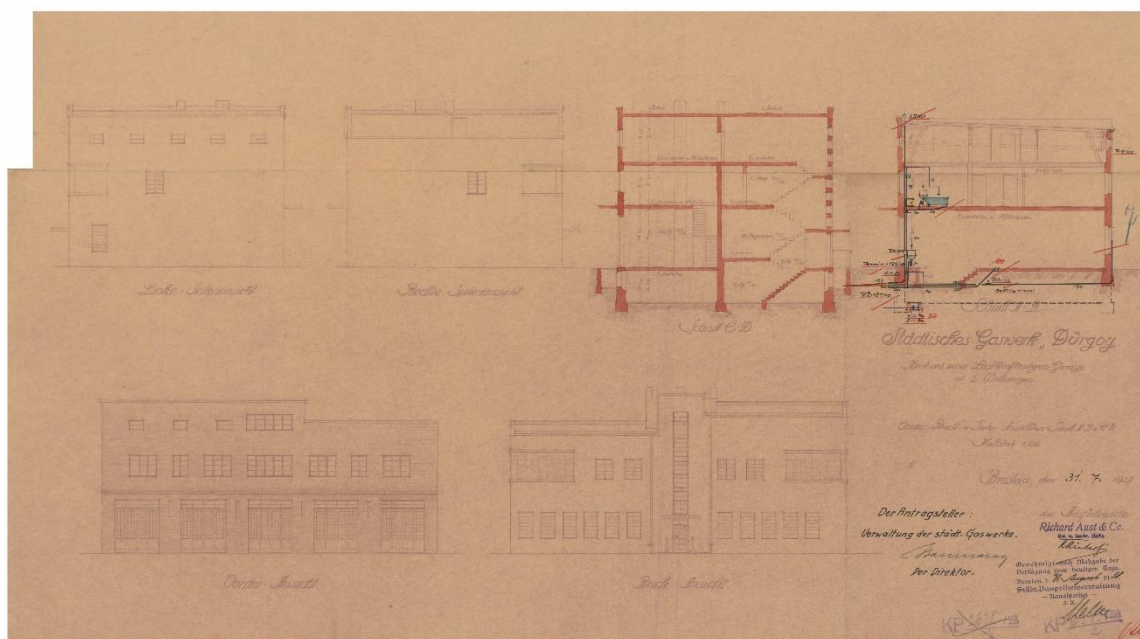

Il. 18 Gazownia. Plan sytuacyjny z rysunkiem instalacji technicznej, 1929 (plik 127632).
Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3456.

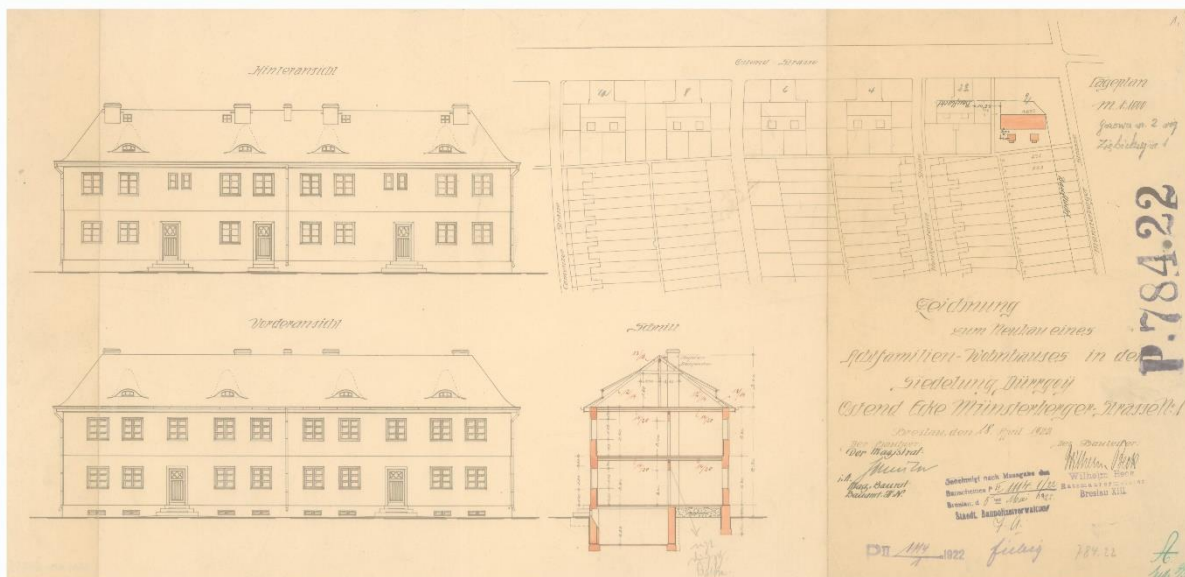
Il. 19 Gazownia. Plan sytuacyjny, 1929/38 (plik 127505). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3457.

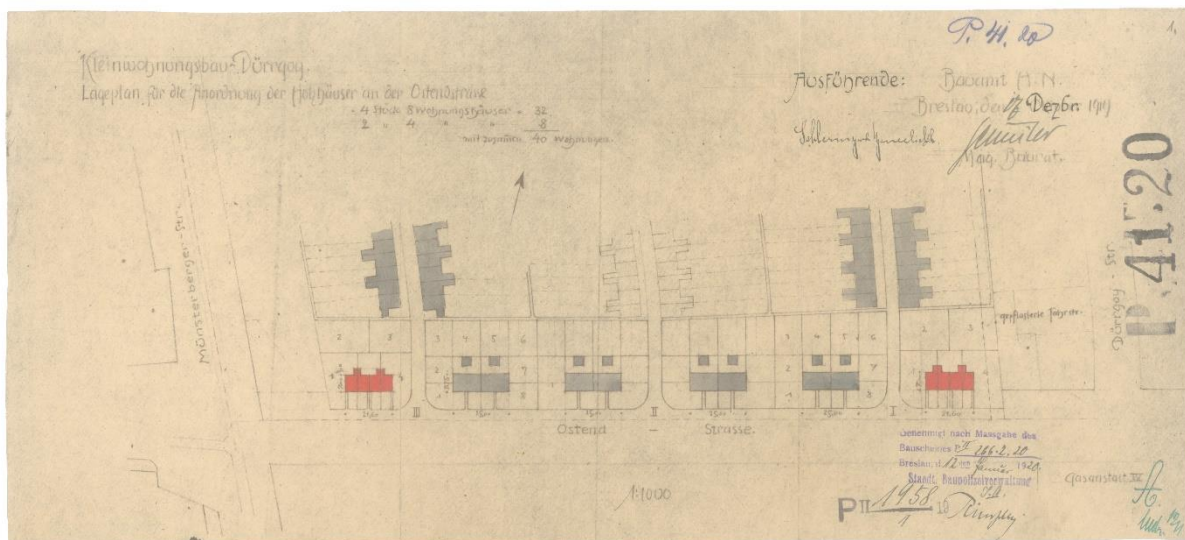
Il. 20 Gazownia. Plan sytuacyjny z funkcjami urządzeń technicznych, 1944 (plik 127516).
Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3457.

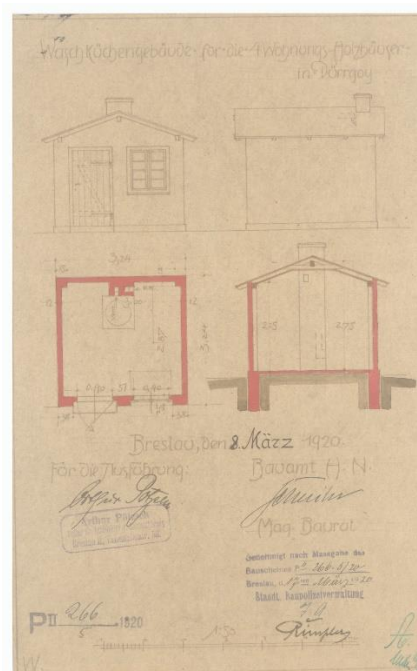
Il. 21 Gazownia. Budowa garażu dla ciężarówek, 1928, podpisano: Wykonawca: Richard
Aust (plik 127531). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3457.

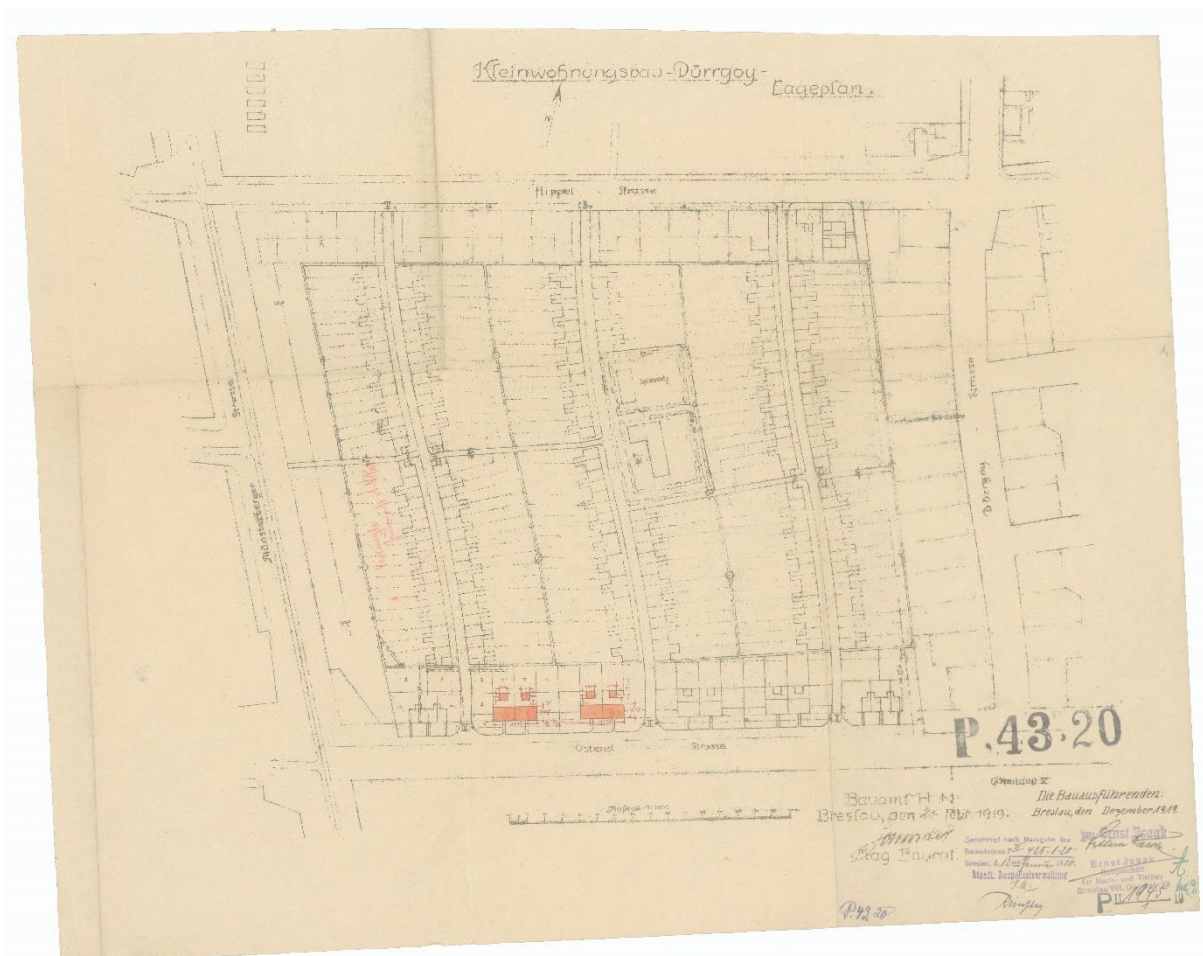
Il. 22 Ul. Gazowa. Niezachowany budynek na narożniku ulic Gazowej i Ziębickiej, 1922, podpisano: Kierownik budowy: Wilhelm Beck, radca murarski Breslau 13 (plik 157339).
Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3458.

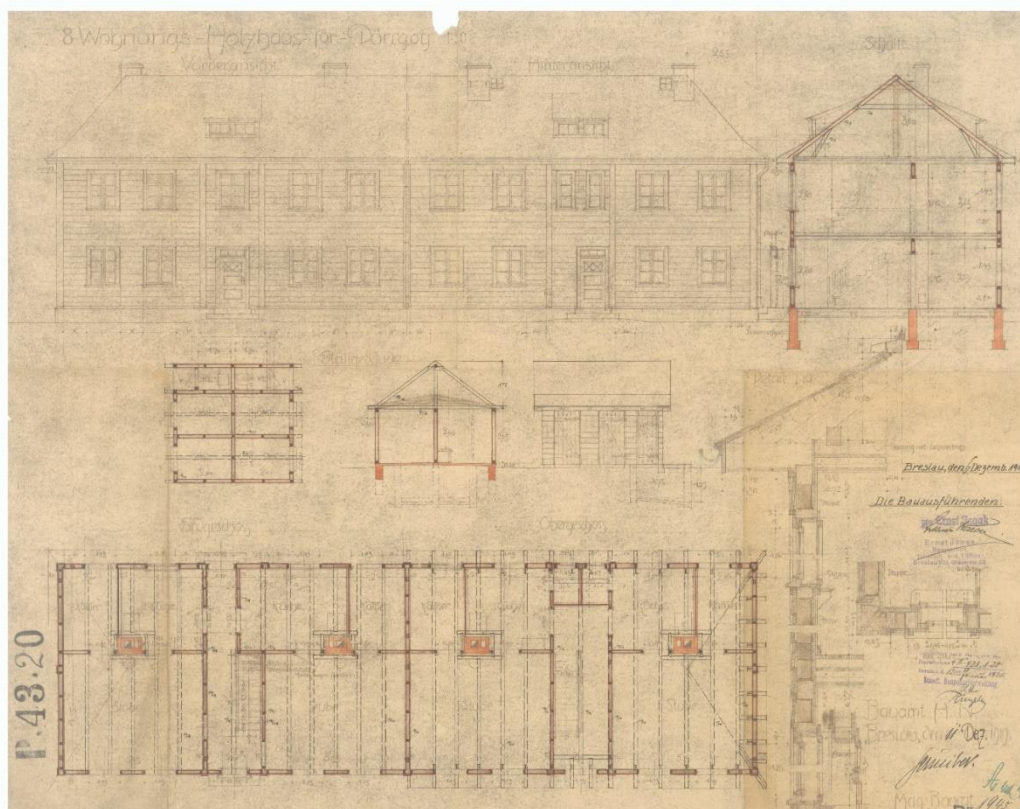
Il. 23 Ul. Gazowa. Plan sytuacyjny budynków po północnej stronie ulicy, 1919, podpisano: Radca budowlany magistratu: ? (plik 157343). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3458.

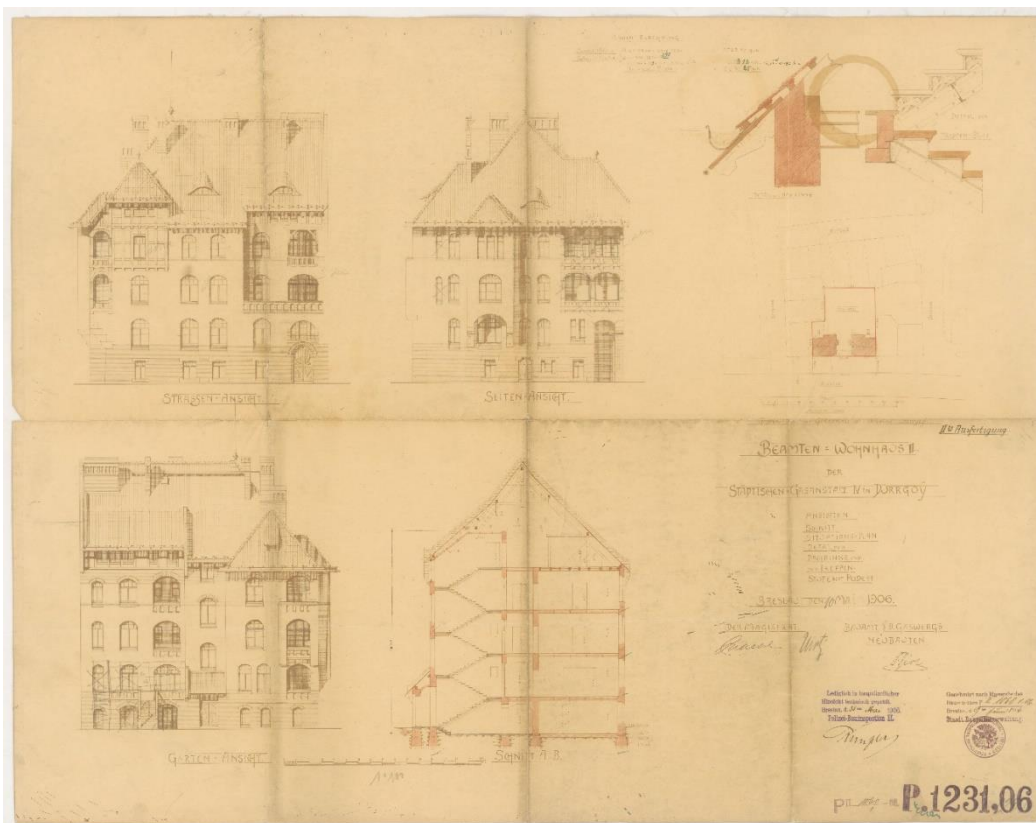
Il. 24 Ul. Gazowa. Pralnie dla czterech mieszkań, 1920, podpisano: Magistrat: Rimpler, Architekt: Pötsch (plik 157347). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3458.

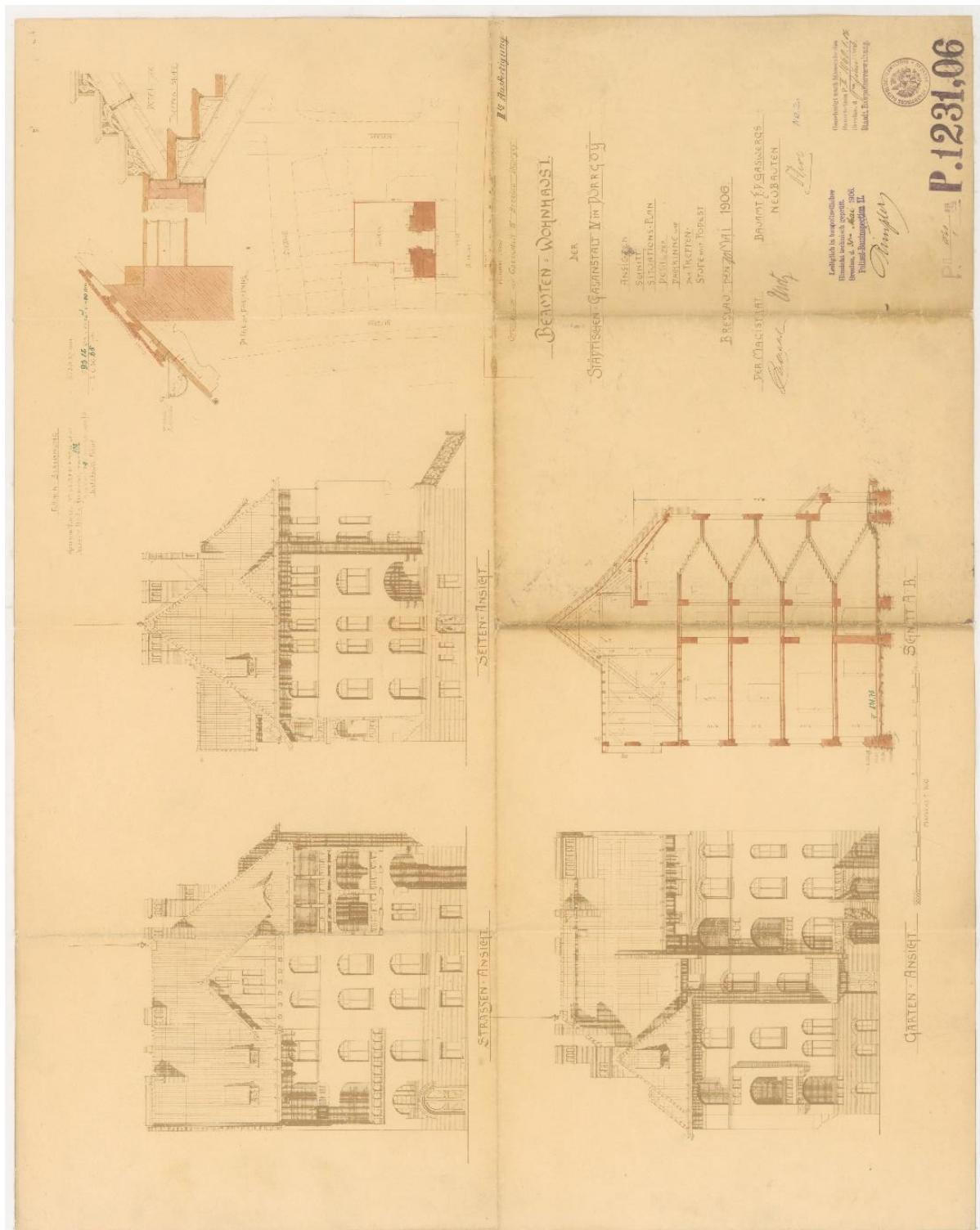
Il. 25 Ul. Gazowa. Plan sytuacyjny osiedla z zaznaczeniem budynków przy ul. Gazowej, 1919, podpisano: Przedsiębiorstwo Budowlane: Ernst Isaak (plik 157351). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3458.

Il. 26 Ul. Gazowa. Plany drewnianego budynku, 1919, podpisano: Architekt: Paul Schreiber, Wykonawca: Przedsiębiorstwo Budowlane: Ernst Isaak (plik 157354). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3458.

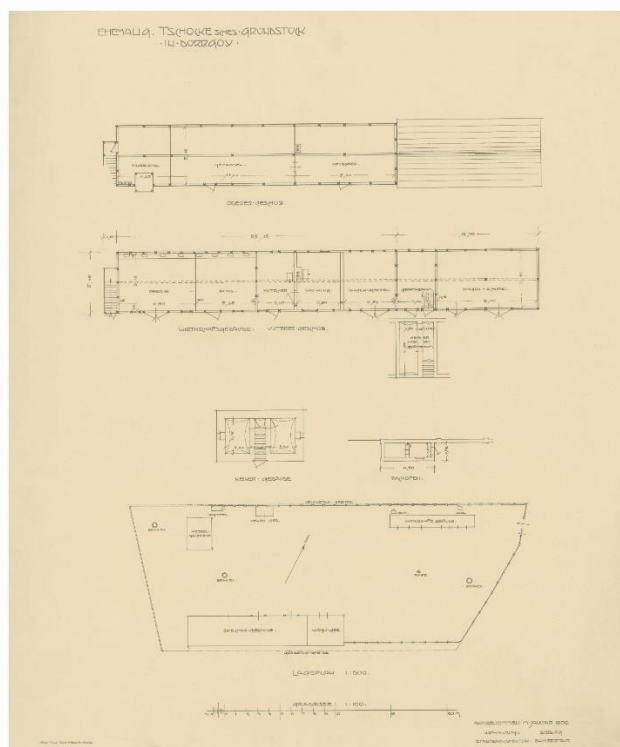

Il. 27 Ul. Gazowa. Plan budynku nr 2 dla urzędników gazowni, 1906, podpisano: Magistrat i Biuro Gazowni: Wirtz (plik 157367). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3458.

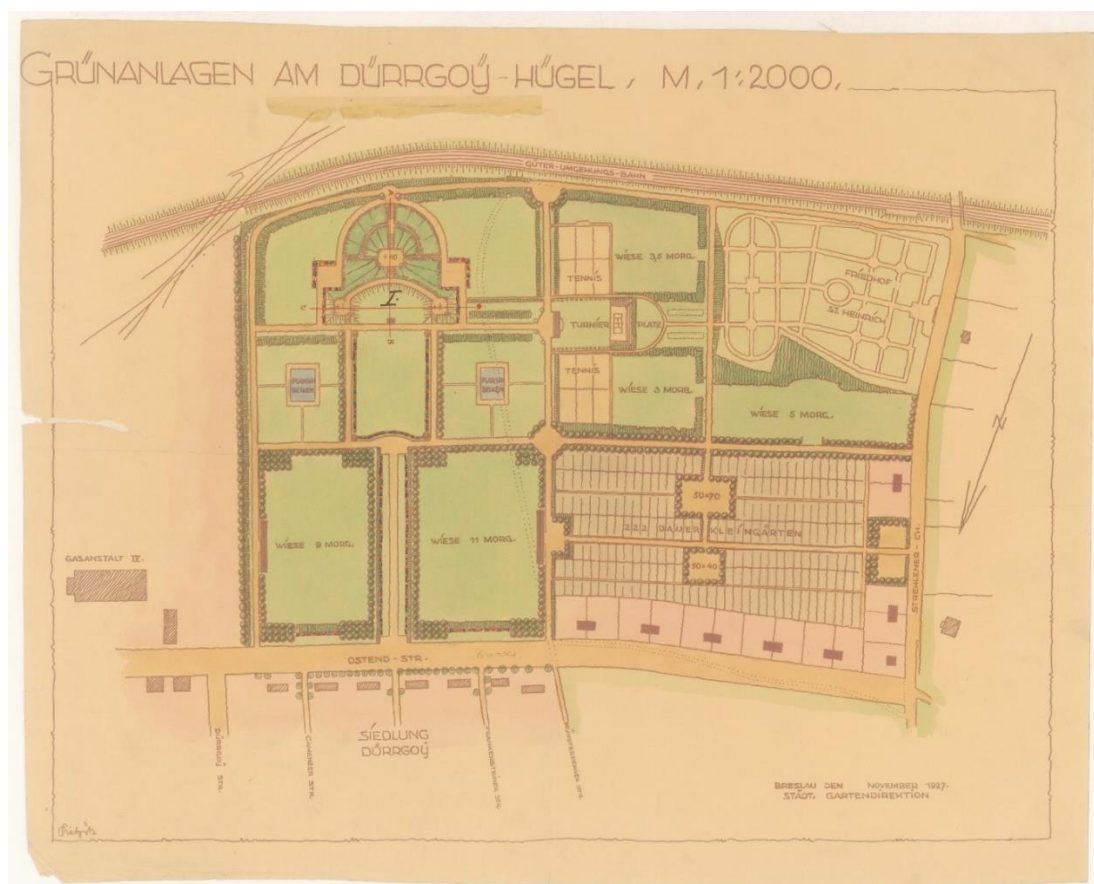

Il. 28 Ul. Gazowa. Plan budynku nr 1 dla urzędników gazowni, 1906, podpisano: Magistrat i Biuro Gazowni: Wirtz (plik 157365). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3458.

II. 29 Ul. Gazowa. Plan sytuacyjny gazowni, 1927 (plik 157370). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3458.

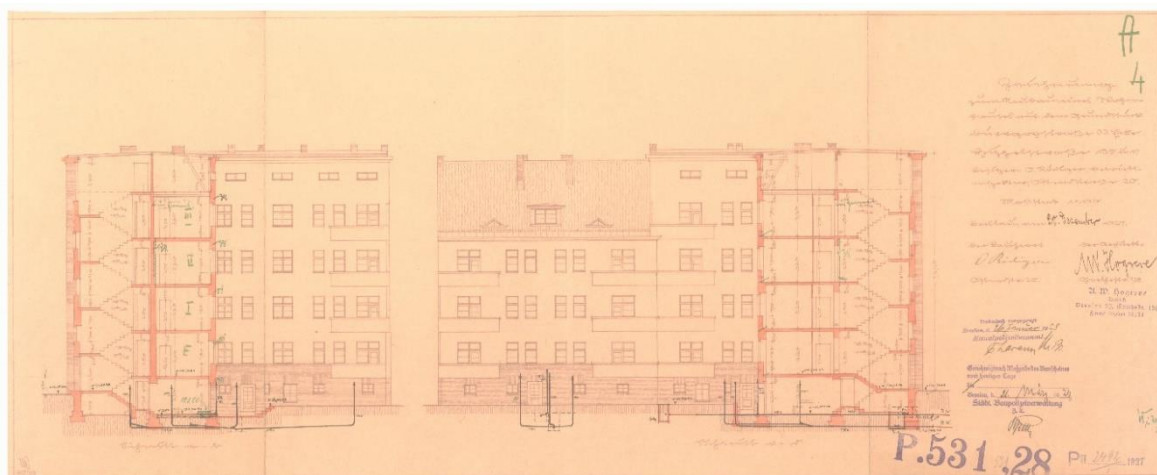
Il. 30 Dawne gospodarstwo Tschocke na Tarnogaju. Rzut stajni i obór oraz stodół w górnej kondygnacji, w dolnej partii plan założenia, 1902 (plik TP424, sygn. 8631).

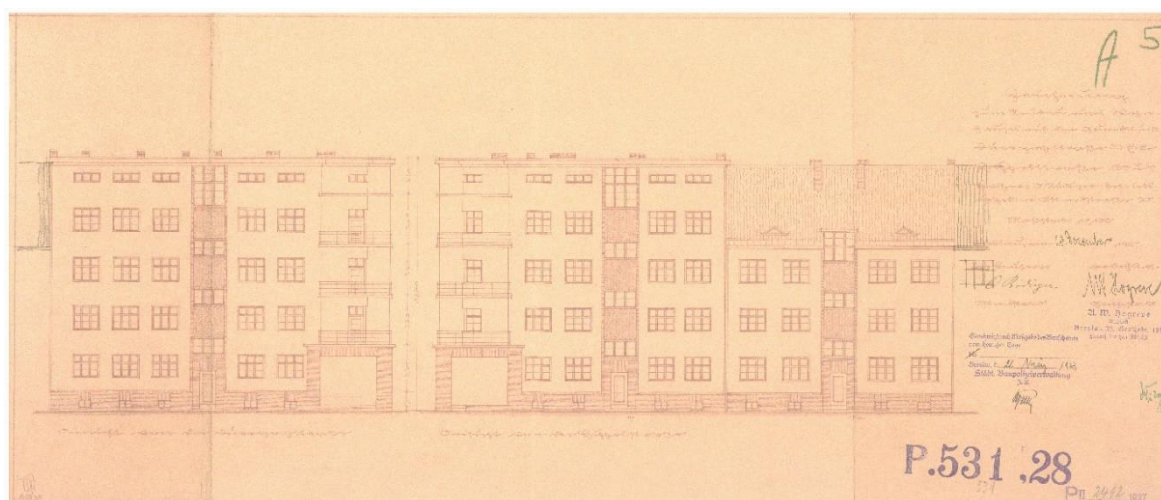
Il. 31 Plan zagospodarowania terenu na północ i wschód od Cmentarza św. Henryka (po prawej istniejący obecnie Cmentarz św. Henryka), 1927, podpisano: ogrodnik miejski (plik TP1214, sygn. 26564).

[illegible]

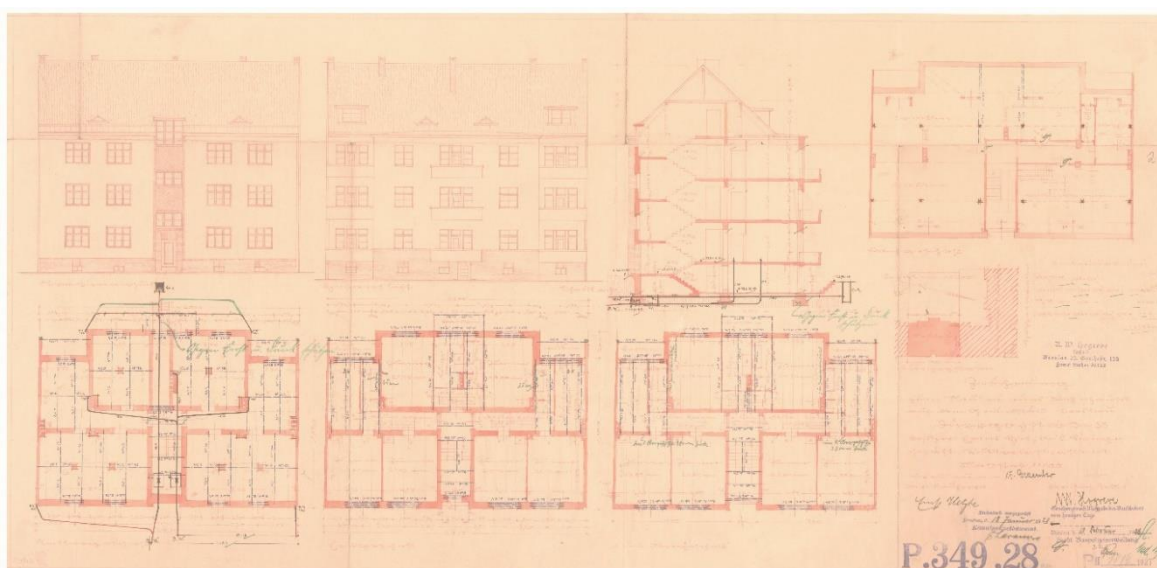
II. 33 Ul. Tarnogajska. Plan sytuacyjny z budynkami na narożniku ulic Tarnogajskiej i Klimasa, 1927, podpisano: Architekt: Hogleve (plik 124311). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 731.

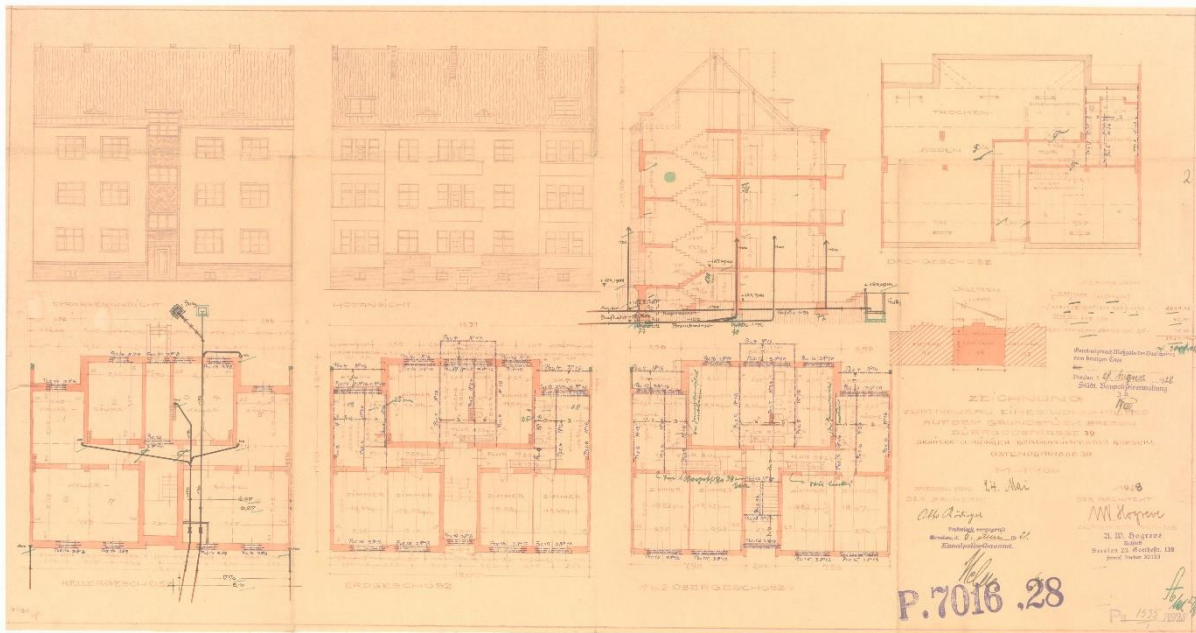
Il. 34 Ul. Tarnogajska. Elewacji i przekroje budynków nr 15-17, 1927, podpisano: Architekt: Hogreve (plik 124315). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 731.

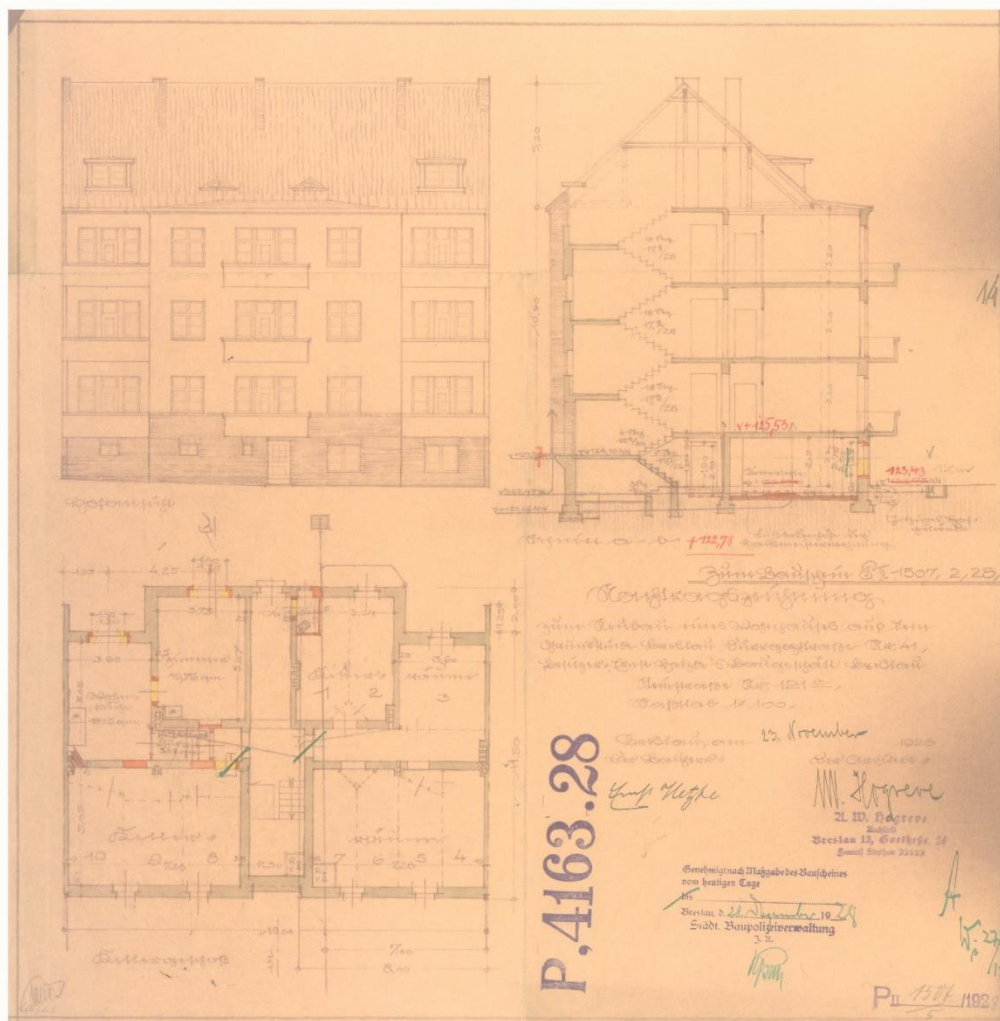
Il. 35 Ul. Tarnogajska. Elewacje frontowe i przekroje budynków nr 15-17, 1927, podpisano: Architekt: Hogreve (plik 124316). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 731.

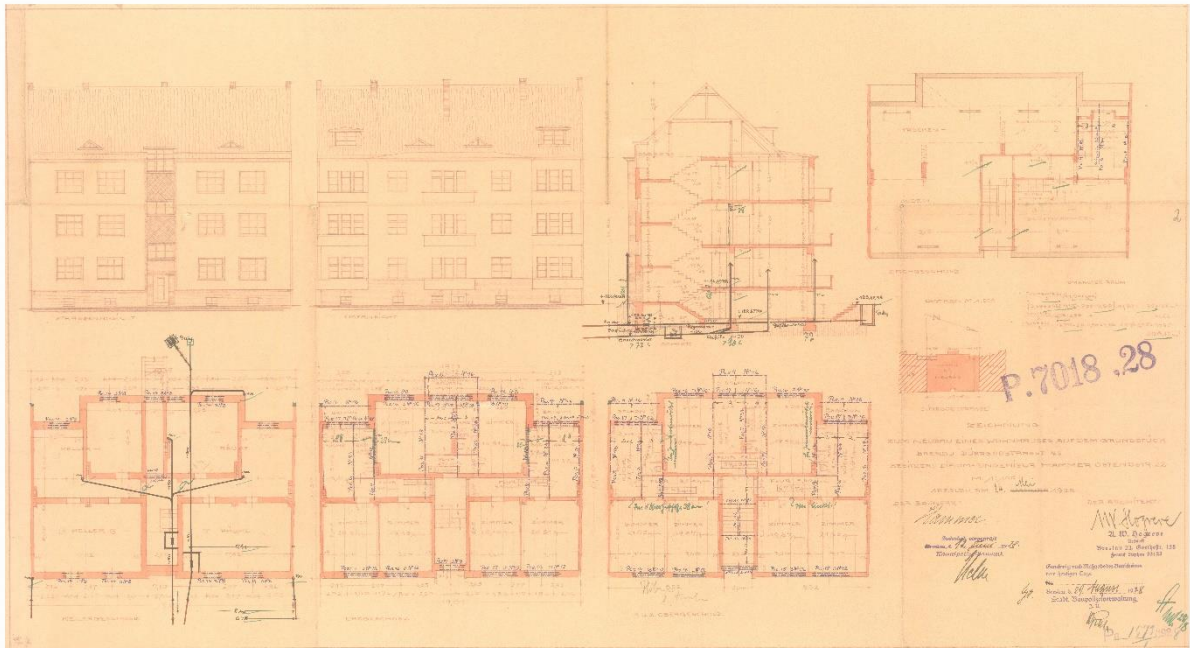
Il. 36 Ul. Tarnogajska. Elewacje i rzuty budynku nr 35, 1927, podpisano: Architekt: Hogreve (plik 124330). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 731.

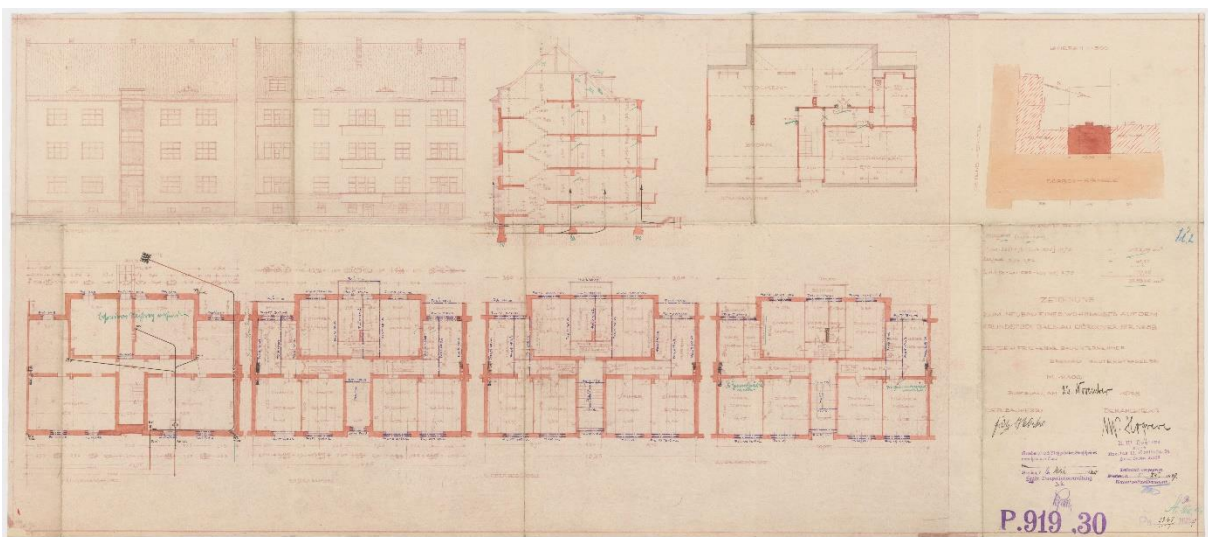
Il. 37 Ul. Tarnogajska. Elewacje i rzuty budynków nr 39, 1928, podpisano: Architekt: Hogreve (plik 124346). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 731.

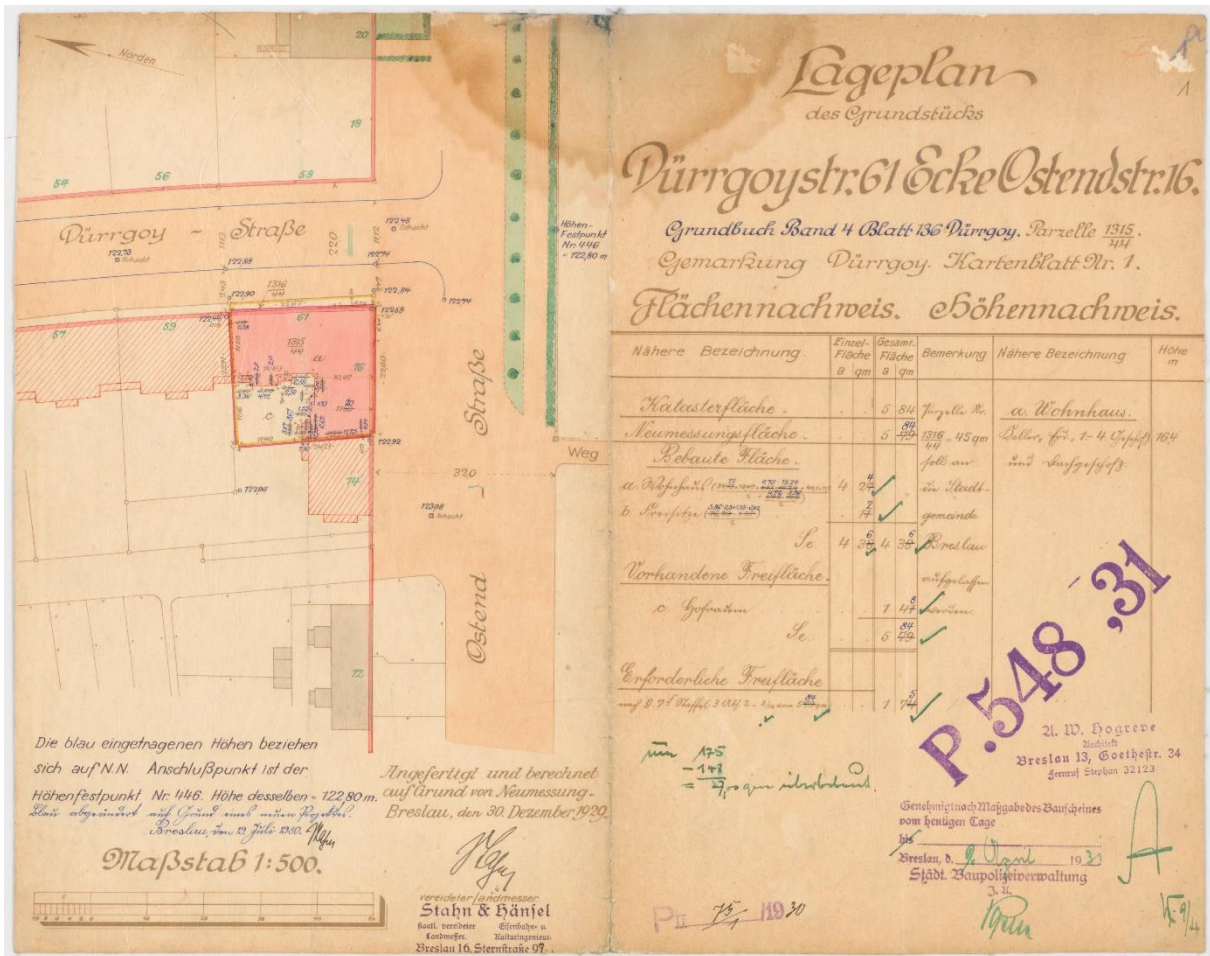
Il. 38 Ul. Tarnogajska. Elewacje i rzuty budynku nr 41, 1928, podpisano: Architekt: Hogreve (plik 124358). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 731.

II. 39 Ul. Tarnogajska. Elewacji i rzuty budynku nr 43, 1928, podpisano: Architekt: Hogreve (plik 124361). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 731.

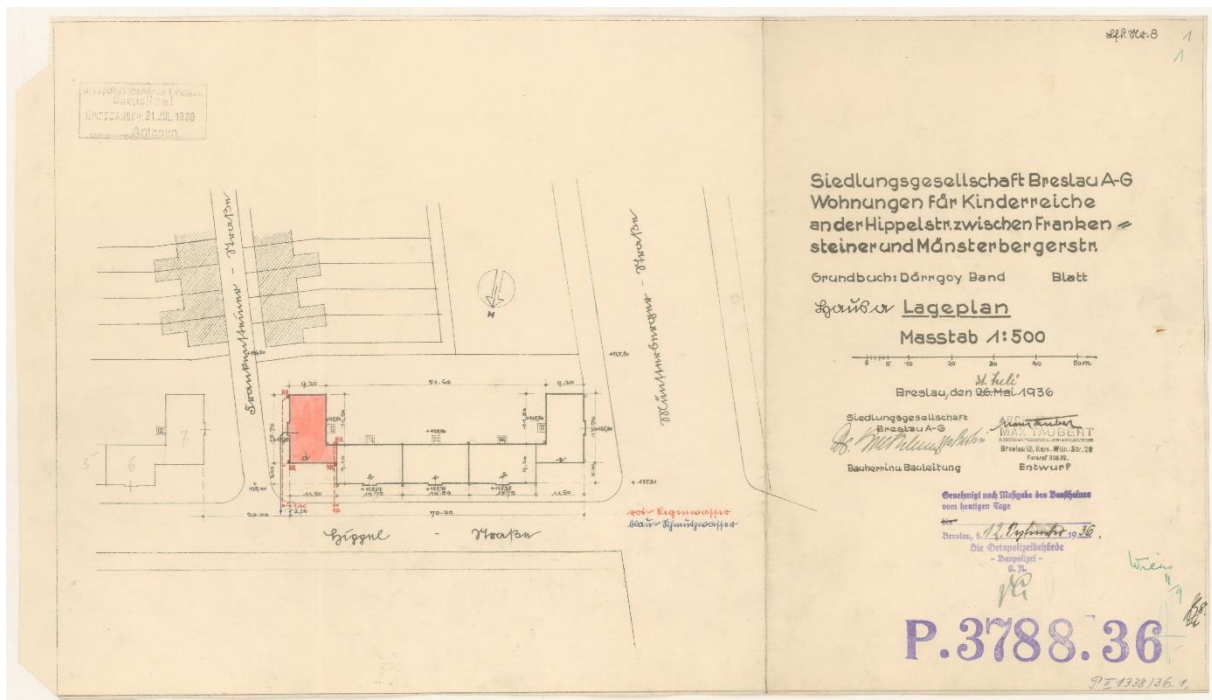
II. 40 Ul. Tarnogajska. Elewacje i rzuty budynku nr 59, 1929, podpisano: Architekt: Hogreve (plik 124437). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 733.

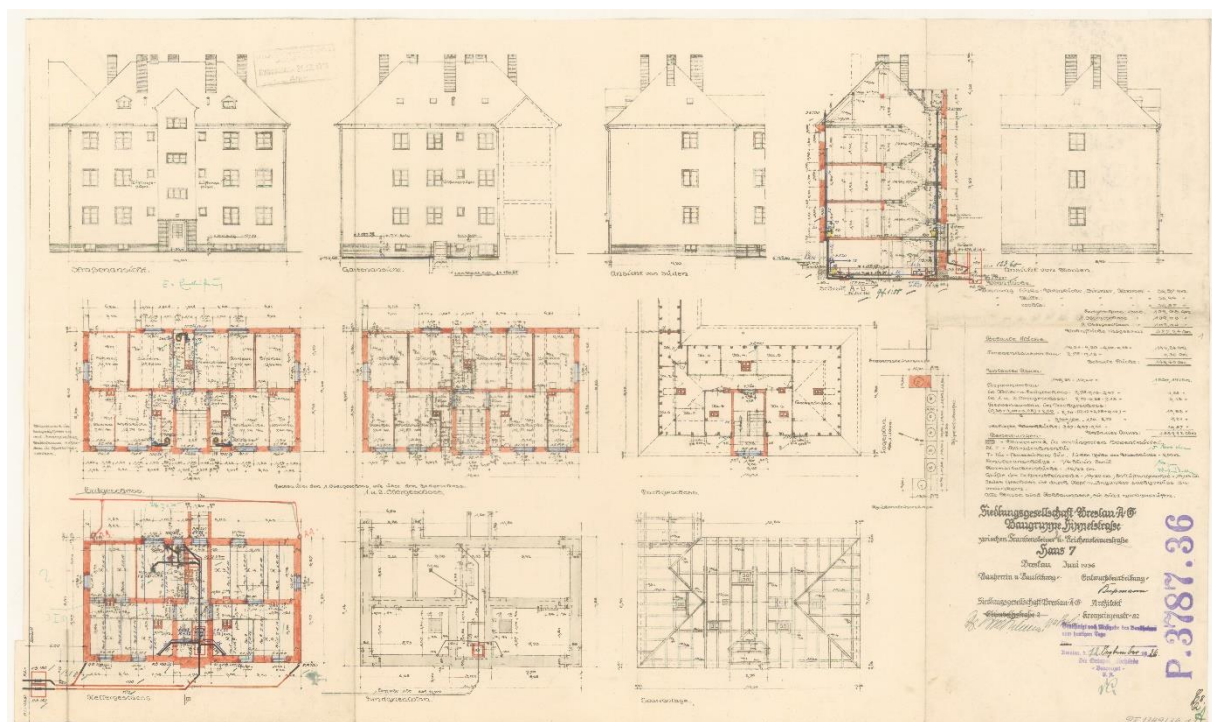
Il. 41 Ul. Tarnogajska. Plan skrzyżowania ulic Gazowej i Tarnogajskiej wraz z zielenią, 1929/31, podpisano: Architekt: Hogreve (plik 124443). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 733.

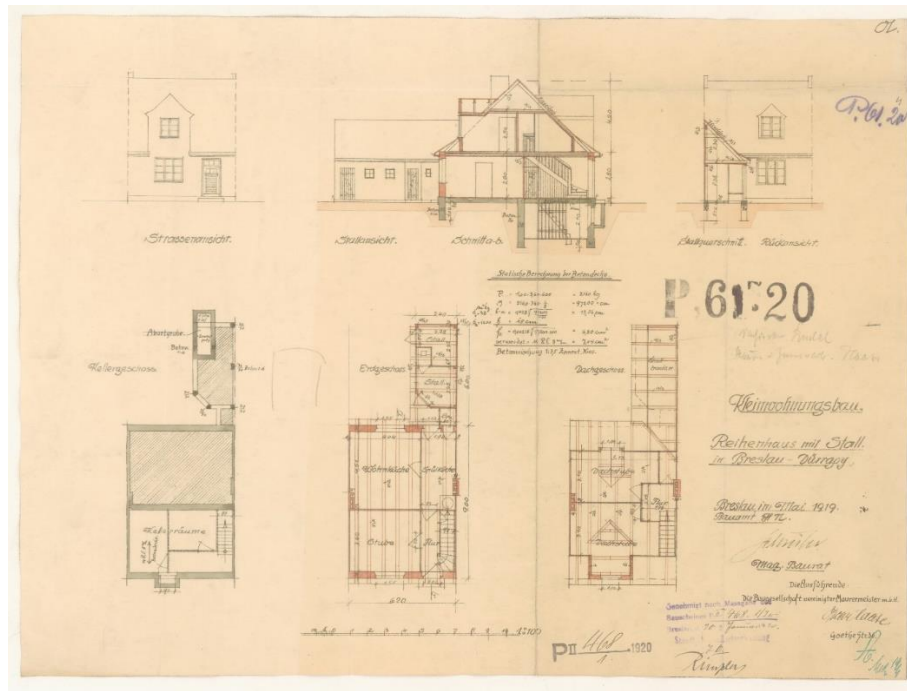
Il. 42 Ul. Tarnogajska. Elewacje budynku narożnego ulic Gazowej i Tarnogajskiej, 1930, podpisano: Architekt: Hogreve (plik 124448). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 733.

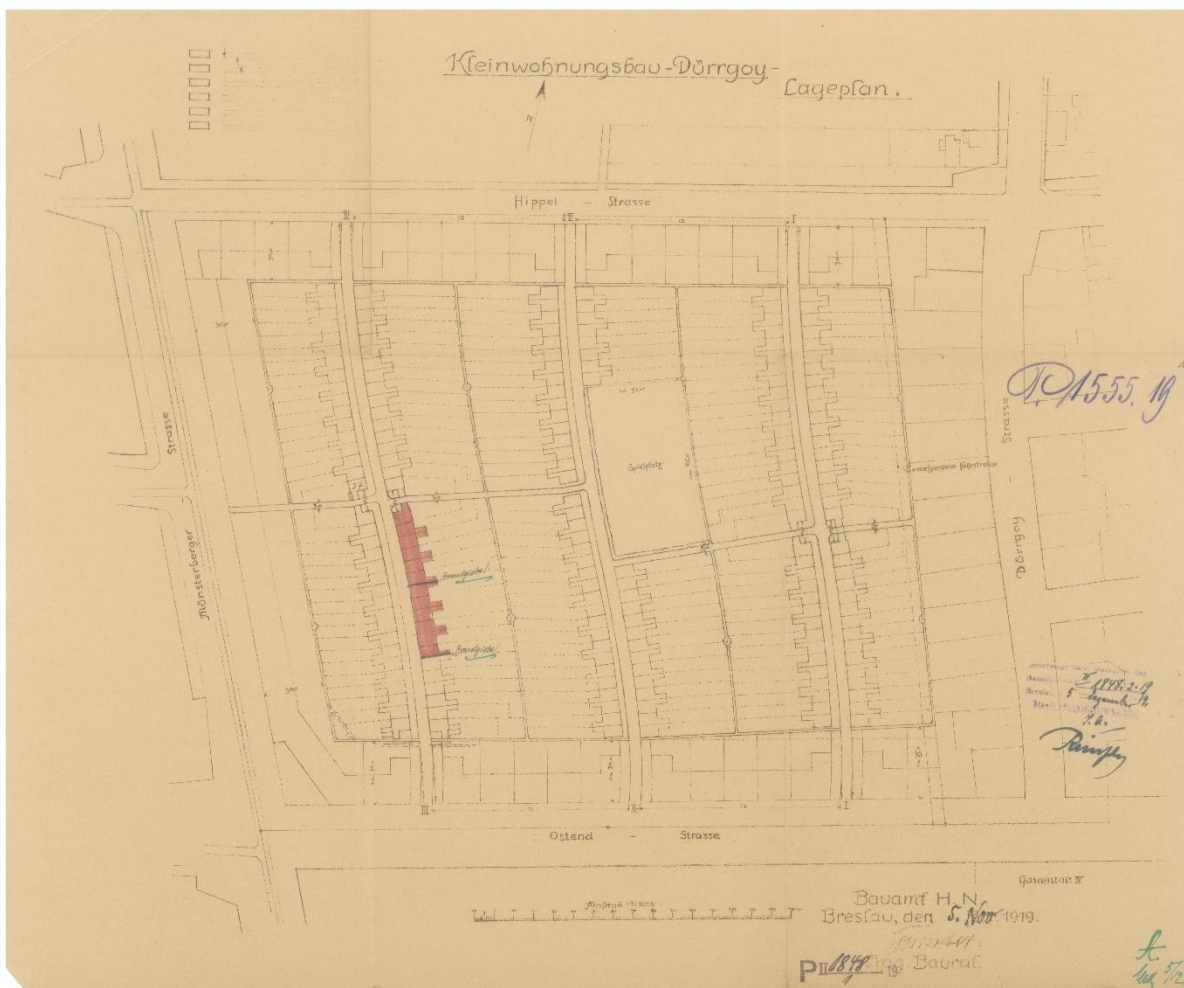
Il. 43 Ul. Ząbkowicka. Plan sytuacyjny budynku wybudowany przez Siedlung Gesellschaft Breslau A. G., narożnik ulic Ząbkowickiej i Klimasa, 1936, podpisano: Projekt: Max Taubert (plik 124599). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 1105.

Il. 44 Ul. Ząbkowicka. Rzuty i przekroje budynków wybudowanych przez Siedlung Gesellschaft Breslau A. G. między ulicami Ząbkowicką i Złotostocką, 1936 (plik 124603). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 1105.

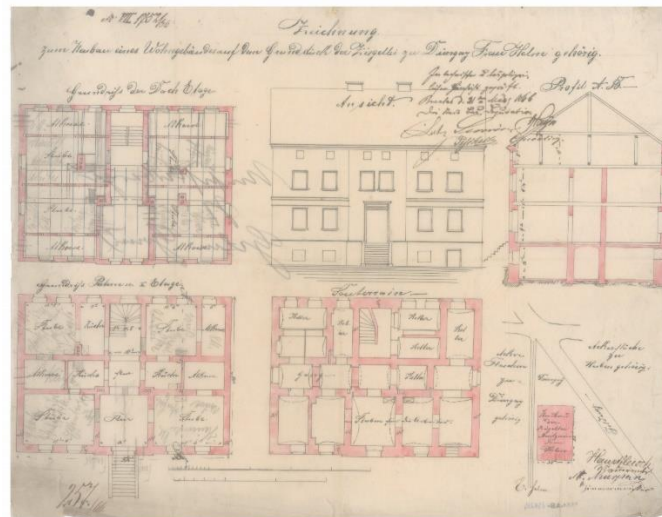
II. 45 Ul. Ząbkowicka. Budynek szeregowy ze stodołą, 1919, podpisano: Wykonawca: Haertel (?) (plik 124608). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 1105.

II. 46 Ul. Ząbkowicka. Plan sytuacyjny budynków szeregowych, 1919, podpisano: Magistrat: Rimpler (plik 124616). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 1105.

[illegible]

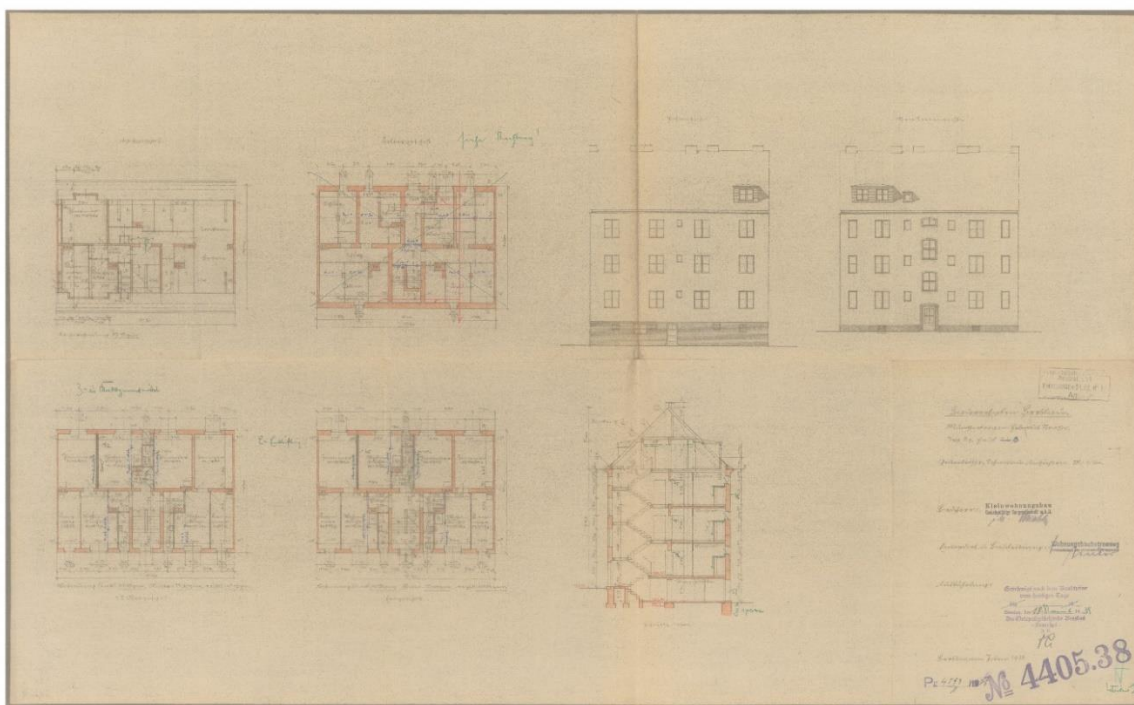
Il. 48 Ul. Ziębicka. Murowany budynek dla właściciela cegielni Helma, 1865, podpisano: mistrz murarski Hauptfleisch (plik 138213). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3050.

Il. 49 Ul. Ziębicka. Nowy budynek mieszkalny na parceli należącej do cegielni własności Pani Helm, 1866, podpisano: mistrz murarski Hauptfleisch (plik 138214). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3050.

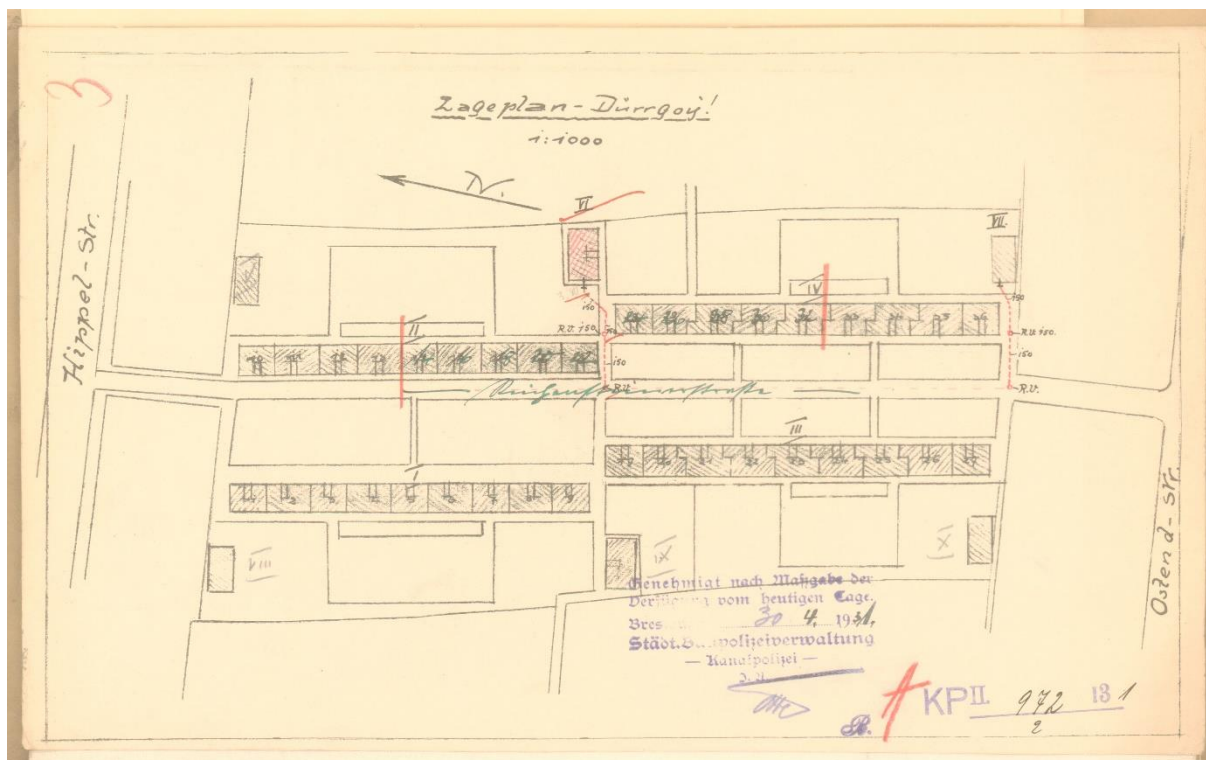
Il. 50 Ul. Ziębicka. Dobudowa toalet do budynku nr 26. Plan sytuacyjny z uwzględnieniem usytuowania kościoła Świętego Ducha, 1932 (plik 138216). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3050.

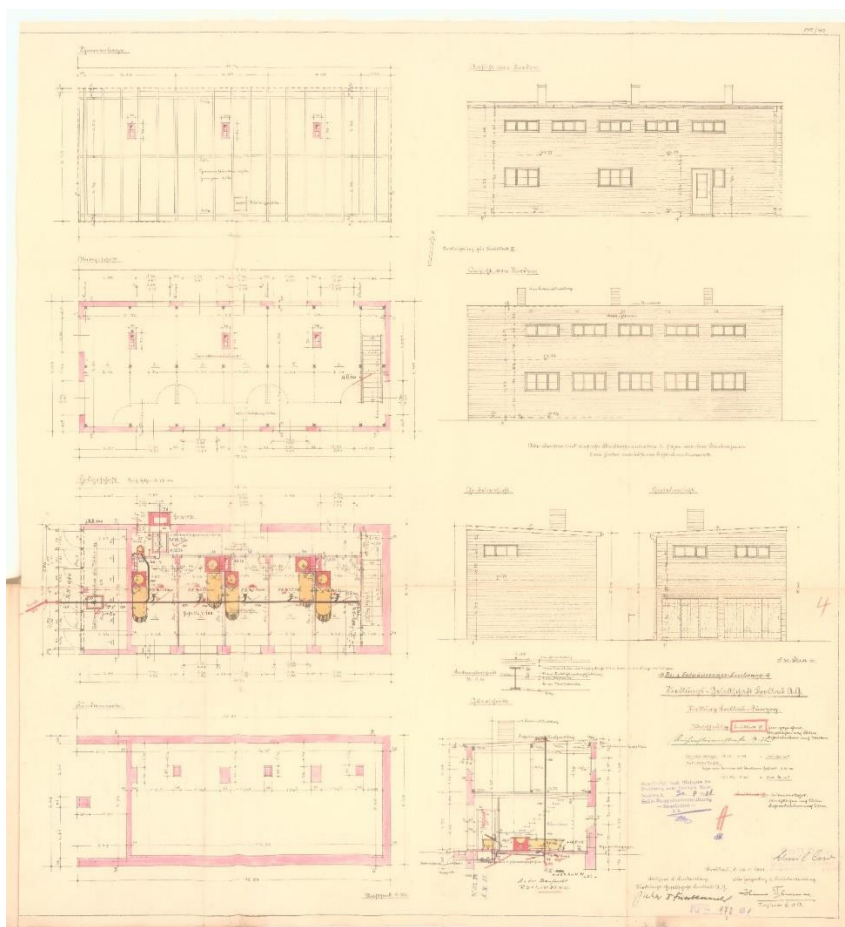
Il. 51 Ul. Ziębicka. Budynek nr 8, 1938 (plik 138240). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3050.

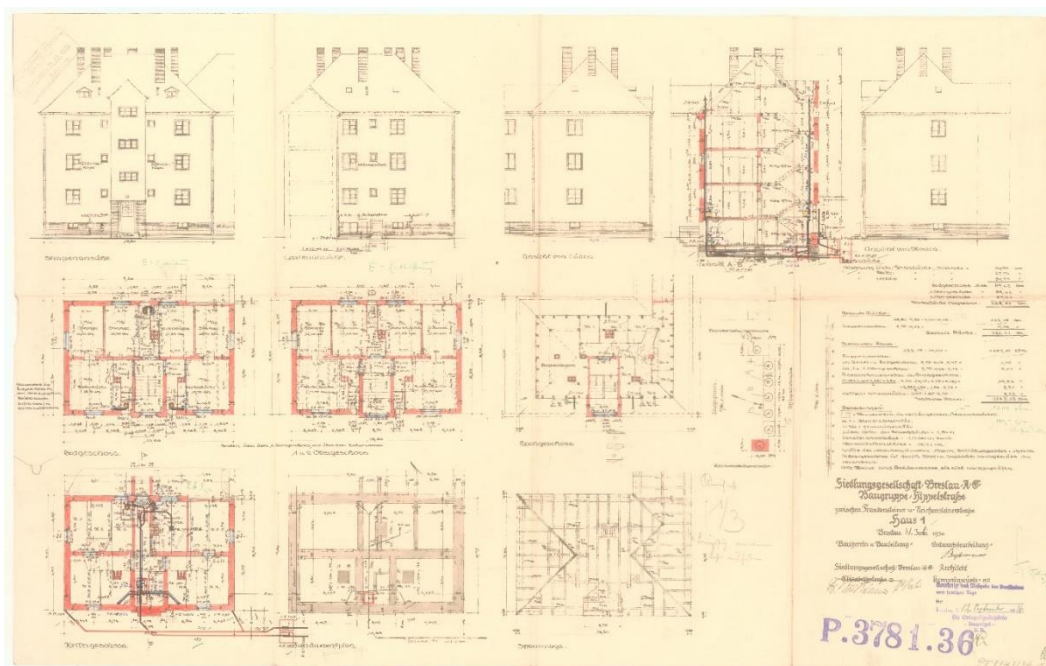
Il. 52 Ul. Ziębicka. Plan sytuacyjny z wyznaczeniem ulicy Ziębickiej, widoczne dawne podziały pól, 1929 (plik 138257). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3050.

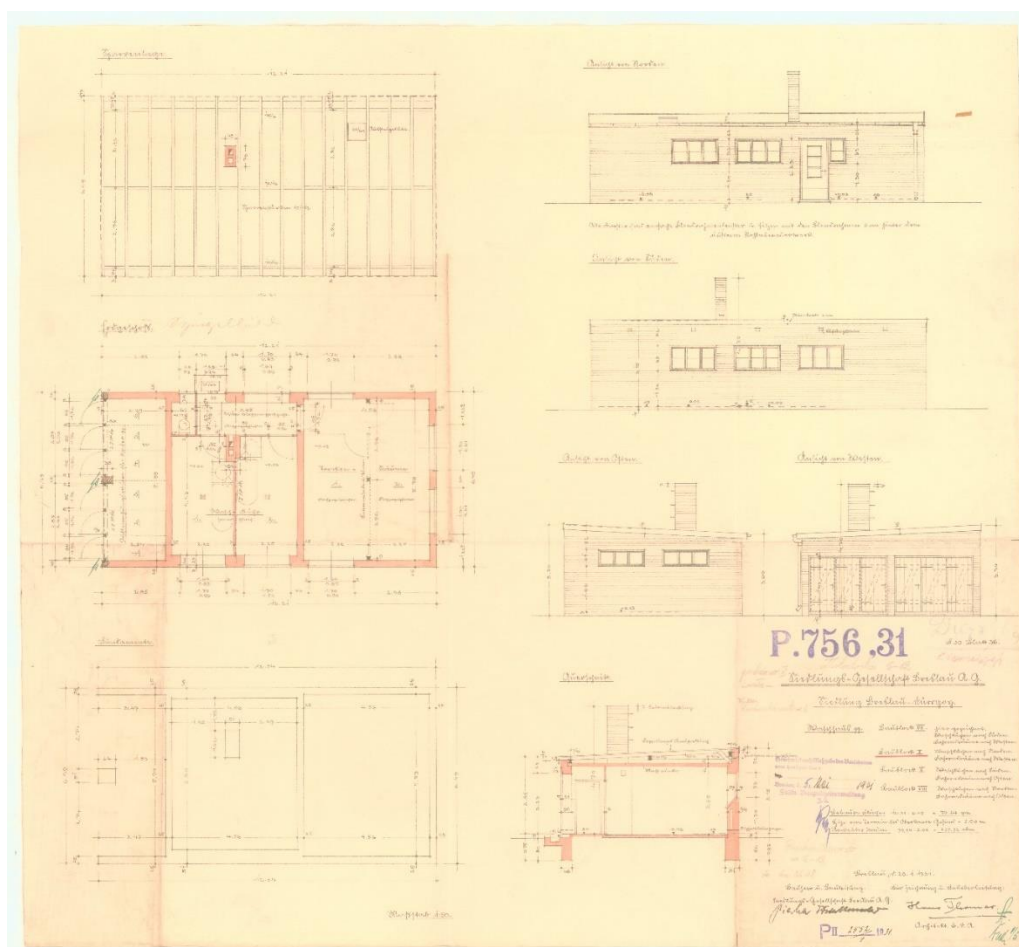
Il. 53 Ul. Złotostocka. Plan sytuacyjny zabudowy, 1931 (plik 124500P3). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3649.

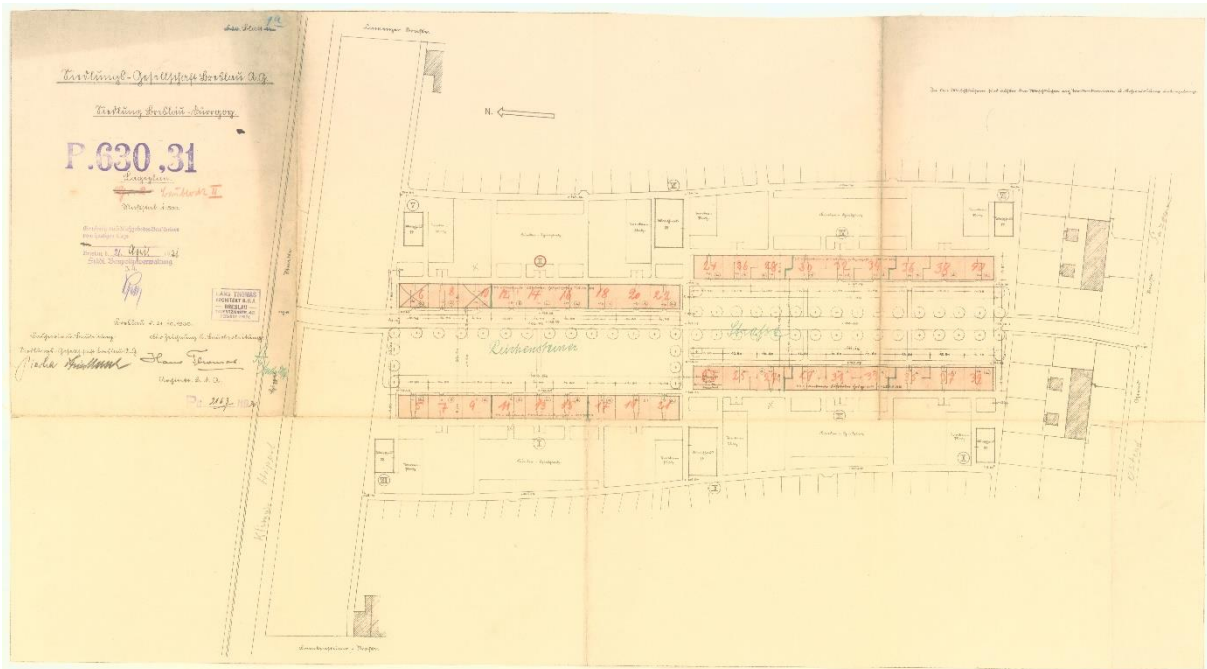
Il. 54 Ul. Złotostocka. Budynek pralni (blok budowlany IV), 1931, podpisano: Architekt: Hans Thomas (plik 124500P4). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3649.

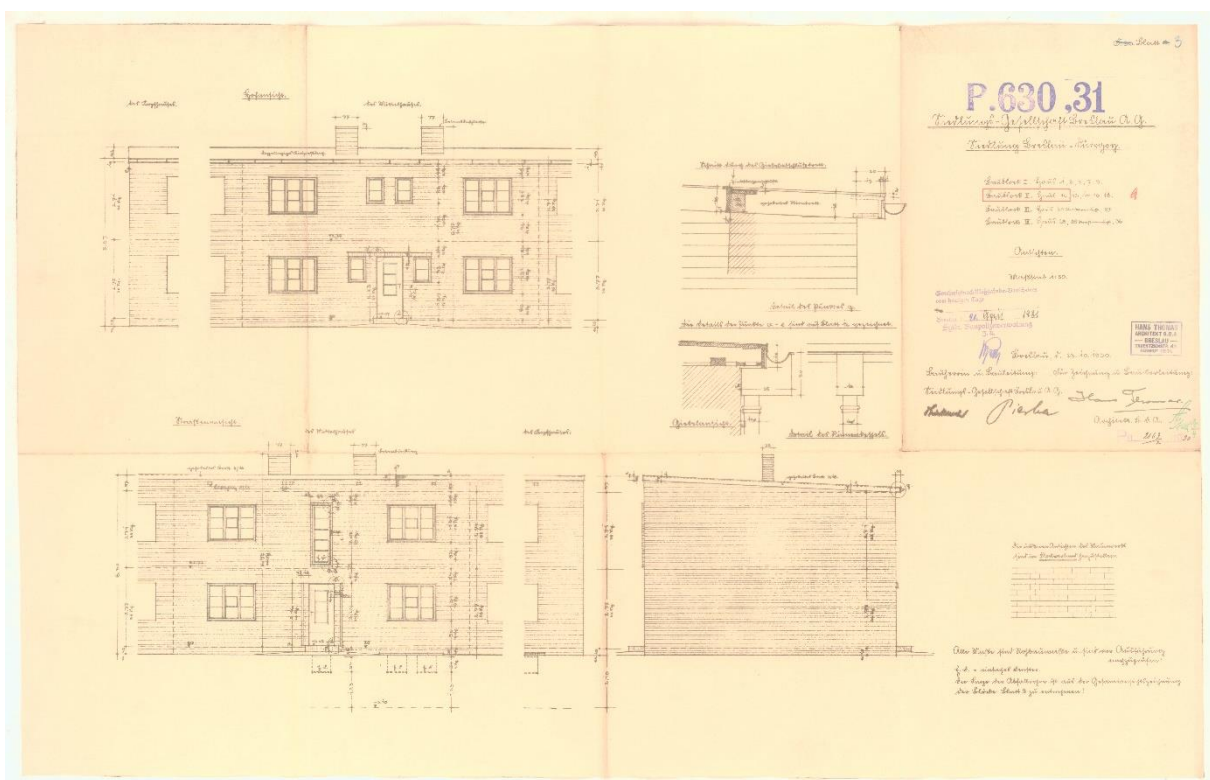
Il. 55 Ul. Złotostocka. Budynki mieszkalne wznoszone przez Siedlung Gesellschaft Breslau A. G. między Złotostocką a Ząbkowicką, budynek nr 1, 1936, podpisano: Architekt: Busmann (plik 124460). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3648.

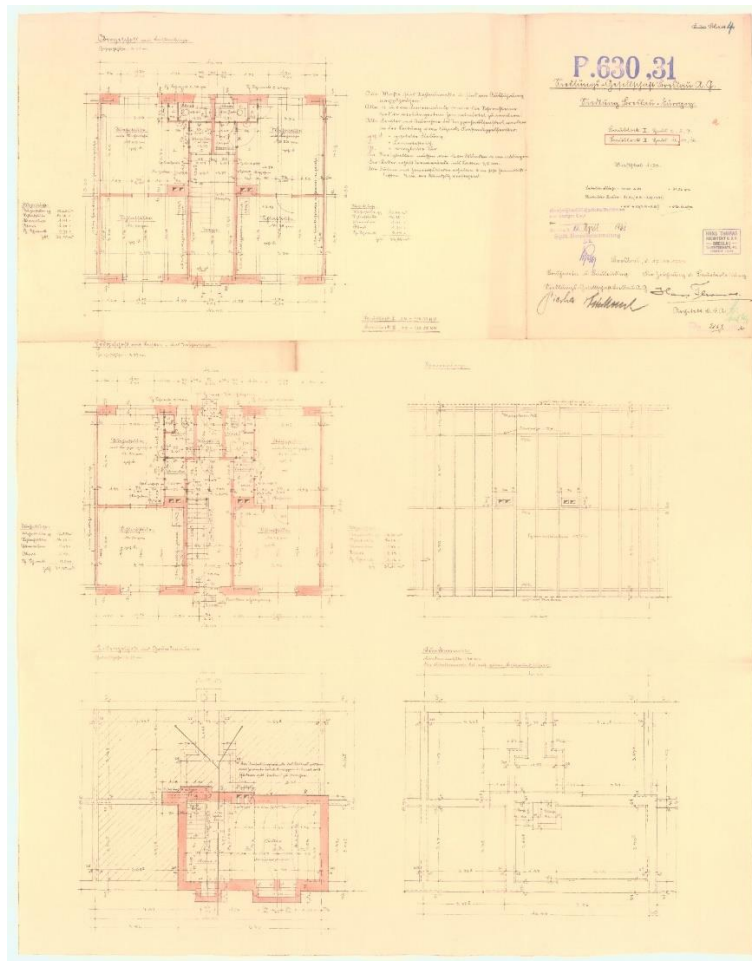
Il. 56 Ul. Złotostocka. Budynek 6-12 wznoszony przez Siedlung Gesellschaft Breslau A. G., podpisano: Architekt: Hans Thomas (plik 124468). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3648.

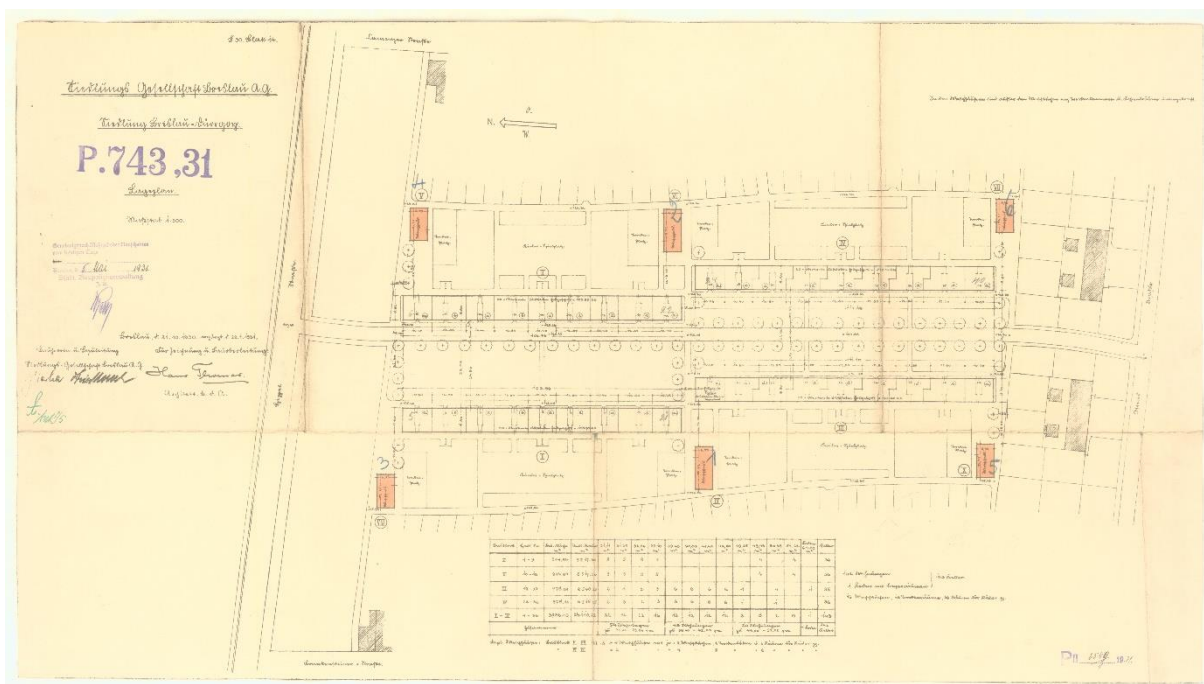
Il. 57 Ul. Złotostocka. Plan sytuacyjny zabudowy ul. Złotostockiej wraz z zielenią, 1930, podpisano: Architekt: Hans Thomas (plik 124470). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3648.

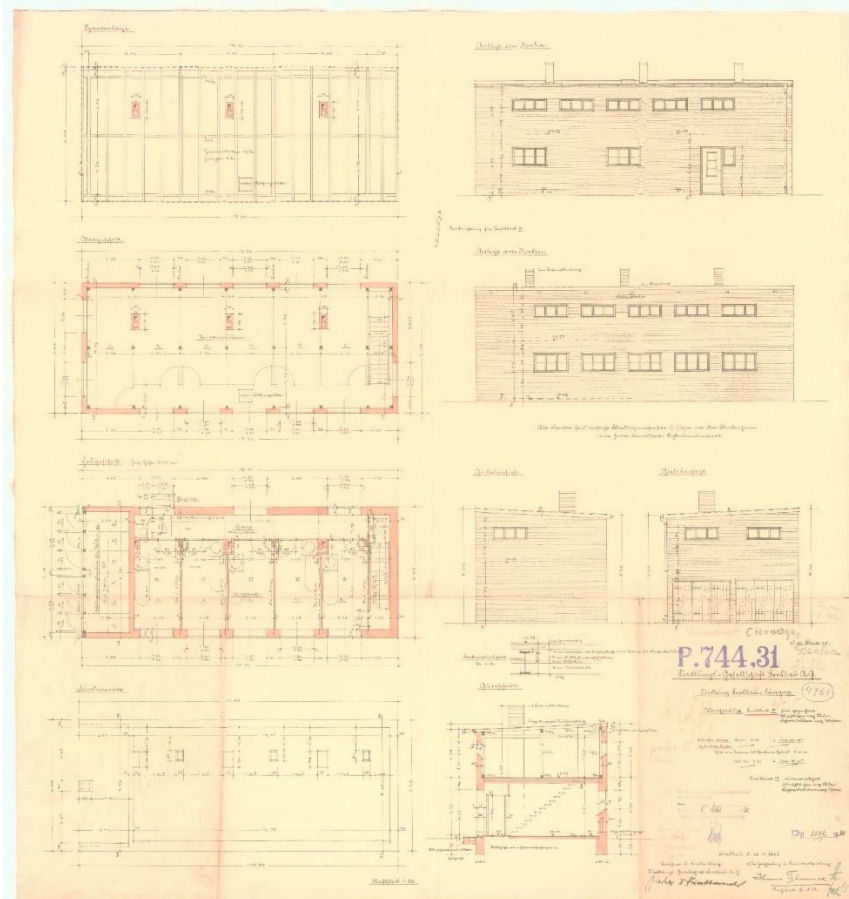
Il. 58 Ul. Złotostocka. Projekt budynku przy ul. Złotostockiej 10, 1931, wznoszonego przez Siedlung Gesellschaft Breslau A. G., podpisano: Architekt: Hans Thomas (plik 124473). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3648.

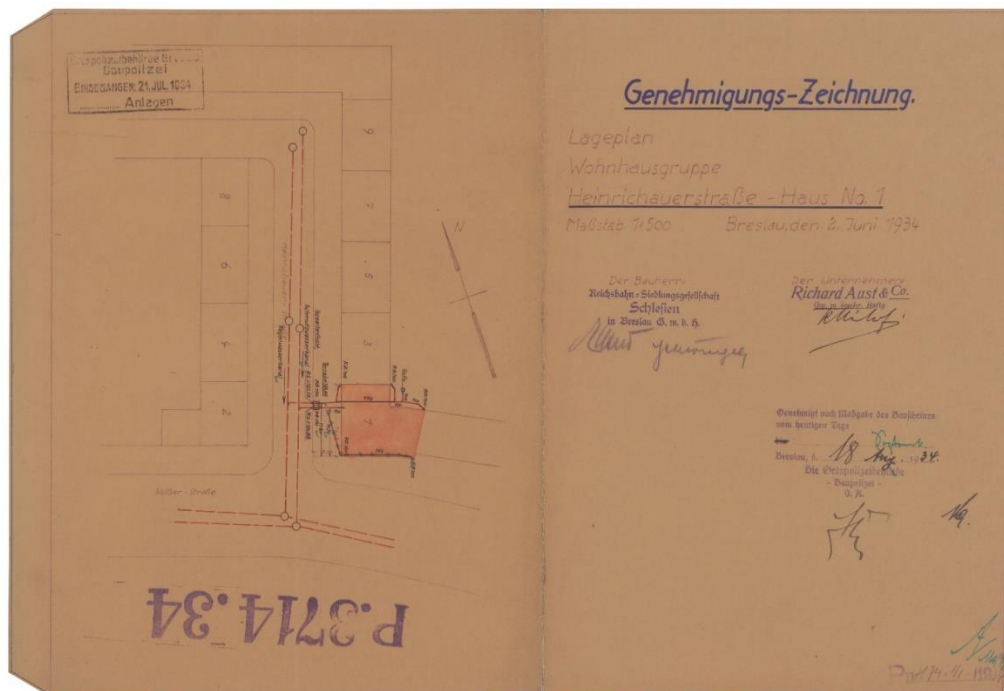
II. 59 Ul. Złotostocka. Projekt budynku przy ul. Złotostockiej 12, 1931, wznoszonego przez Siedlung Gesellschaft Breslau A. G., podpisano: Architekt: Hans Thomas (plik 124474). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3648.

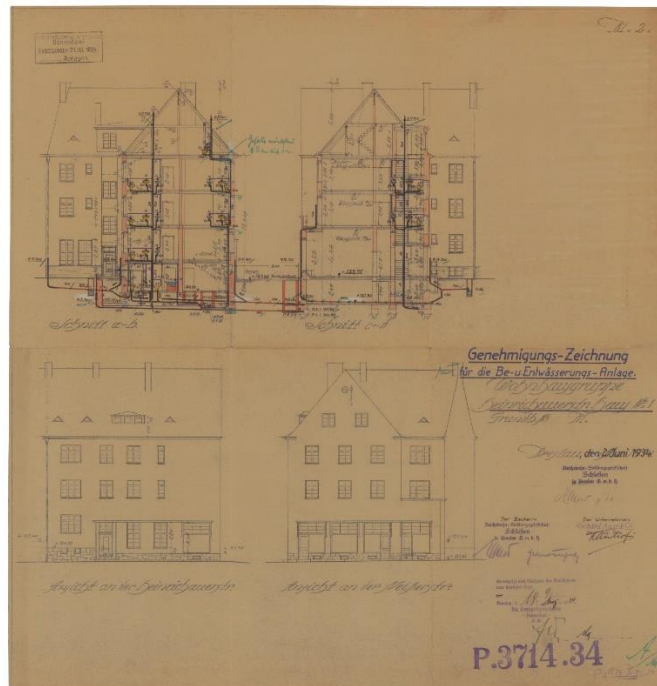
II. 60 Ul. Złotostocka. Rzut sytuacyjny z łaźniami i zielenią, 1931, podpisano: Architekt: Hans Thomas (plik 124491). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3648.

Il. 61 Ul. Złotostocka. Rzut sytuacyjny łaźni i ustępów, 1931, podpisano: Architekt: Hans Thomas (plik 124486). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3648.

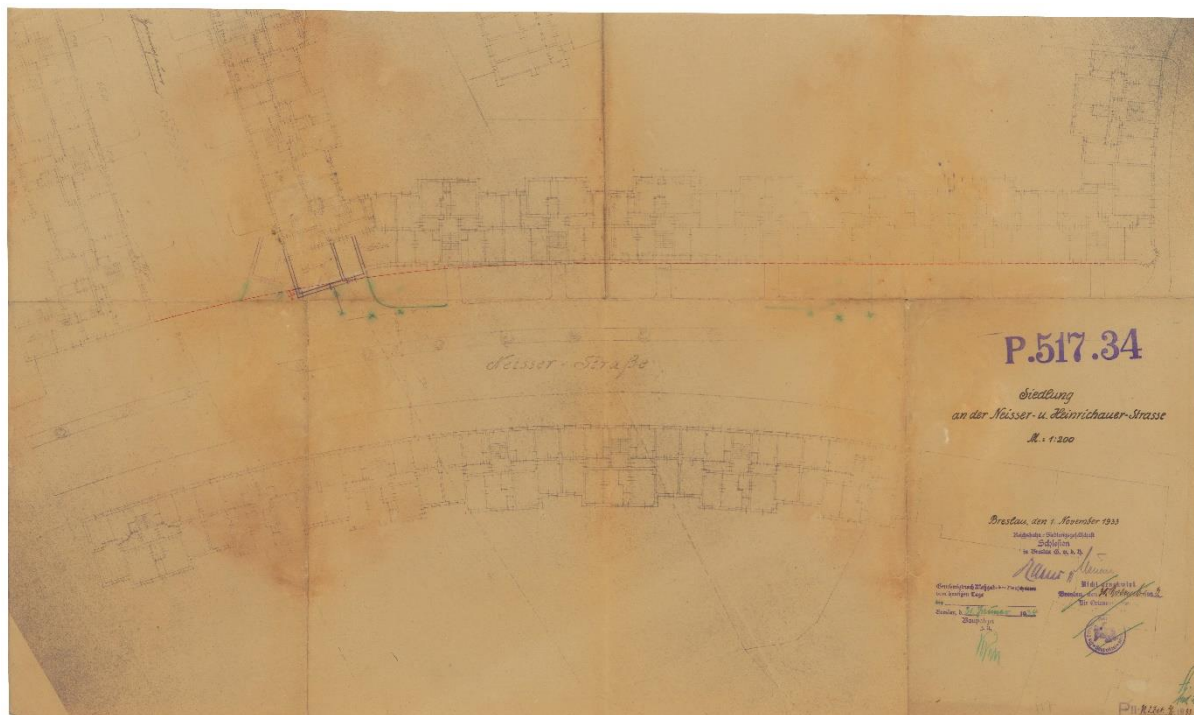
Il. 62 Ul. Henrykowska. Rzut sytuacyjny budynku na narożniku ulic Henrykowskiej i Nyskiej (ul. Henrykowska 1) z rysunkiem podłączenia do sieci wodno-kanalizacyjnej, 1934, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau, Przedsiębiorca: Richard Aust und Co. (plik 103441). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 1711.

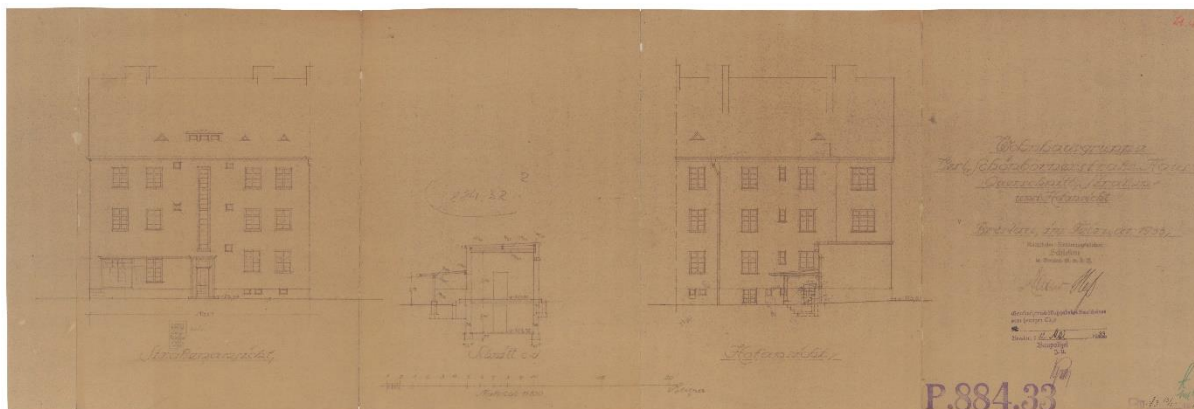
Il. 63 Ul. Henrykowska. Przekroje i rysunki elewacji budynku nr 1, 1934, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau, Przedsiębiorca: Richard Aust und Co. (plik 103442). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 1711.

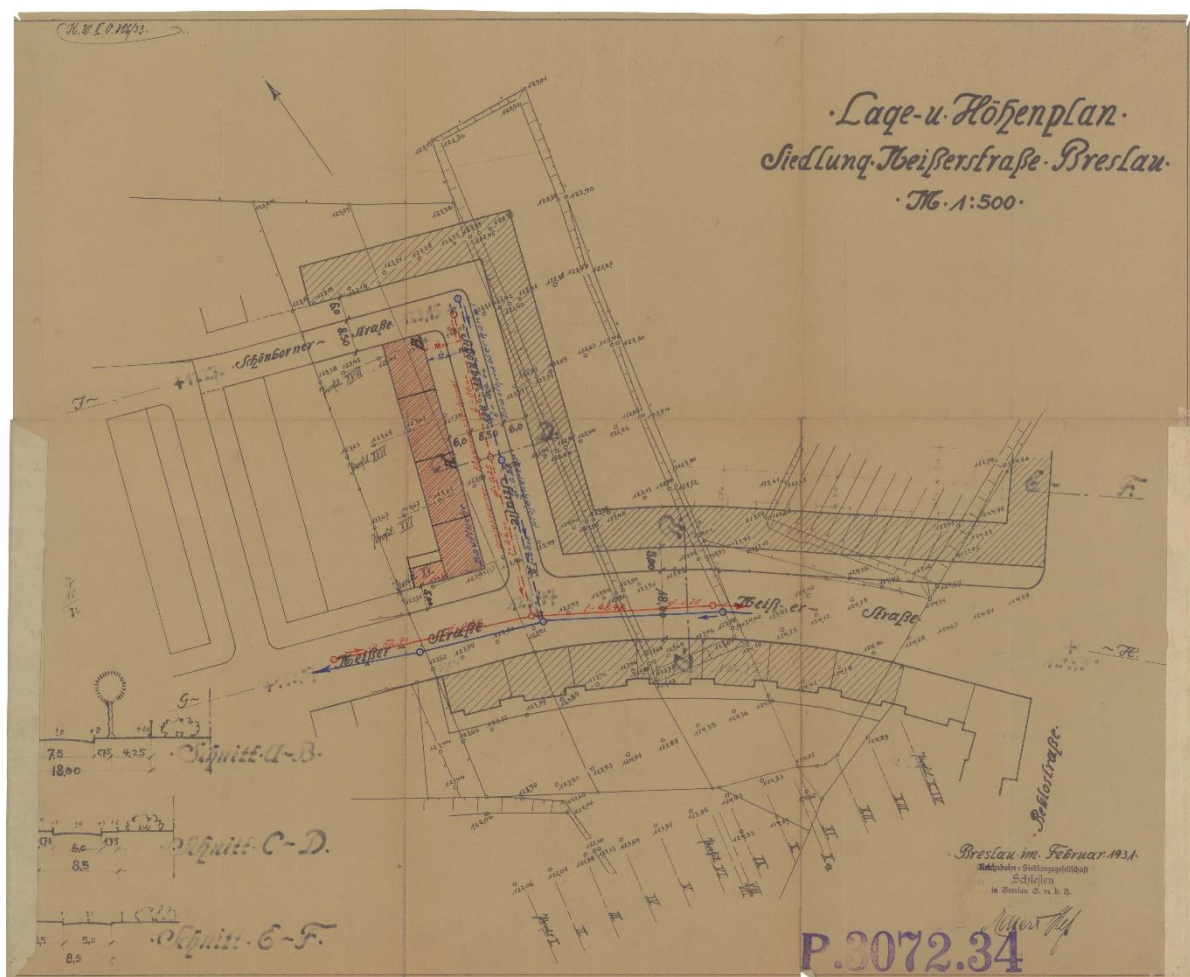
Il. 64 Ul. Henrykowska. Plan sytuacyjny ulicy z zaznaczeniem projektowanych przedogródków, 1936, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103449). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 1711.

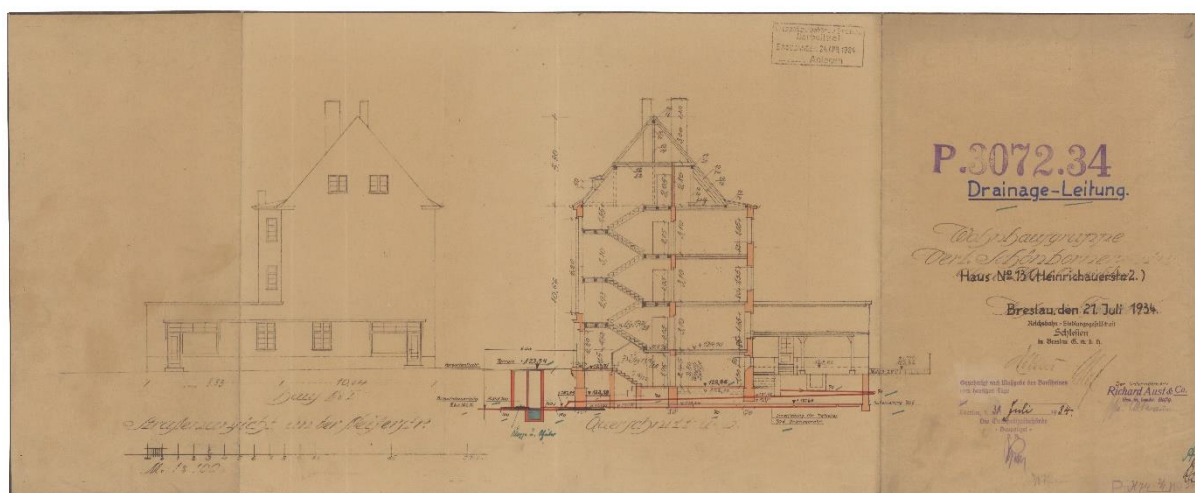
Il. 65 Osiedle przy ul. Nyskiej i Henrykowskiej, 1933, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103450). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 1711.

Il. 66 Ul. Henrykowska (d. Sernicka). Budynek nr 1, widoki elewacji, 1933, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103454). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 1711.

Il. 67 Ul. Henrykowska. Plan sytuacyjny osiedla z zaznaczeniem zabudowy przy ul. Nyskiej i Henrykowskiej, 1931, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103466). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 1711.

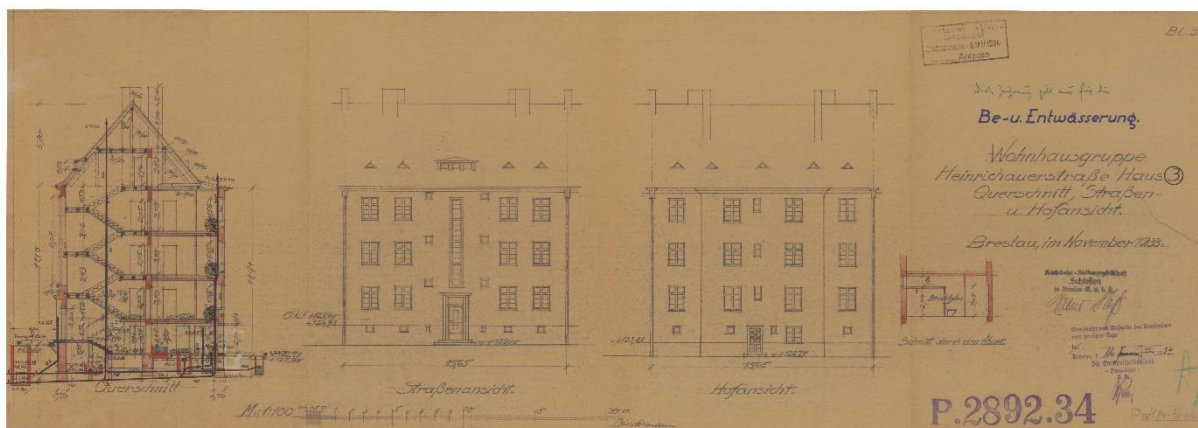
Il. 68 Ul. Henrykowska. Plan odwodnienia (ul. Henrykowska 2 / Sernicka 13), 1934, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau, Przedsiębiorca: Richard Aust und Co (plik 103467). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 1711.

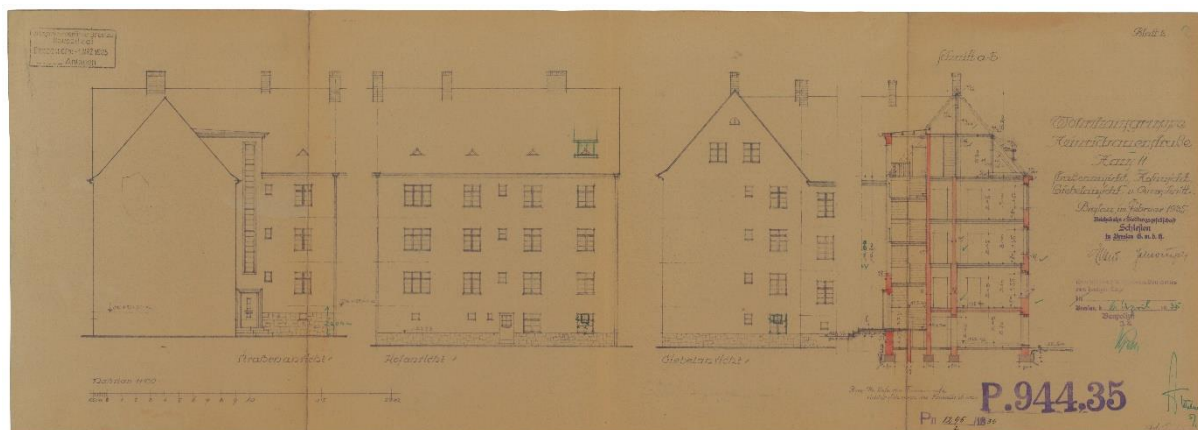
Il. 69 Ul. Henrykowska. Plan osiedla z zaznaczeniem parceli narożnej na styku ulic Nyskiej i Henrykowskiej, 1935, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103474). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 1711.

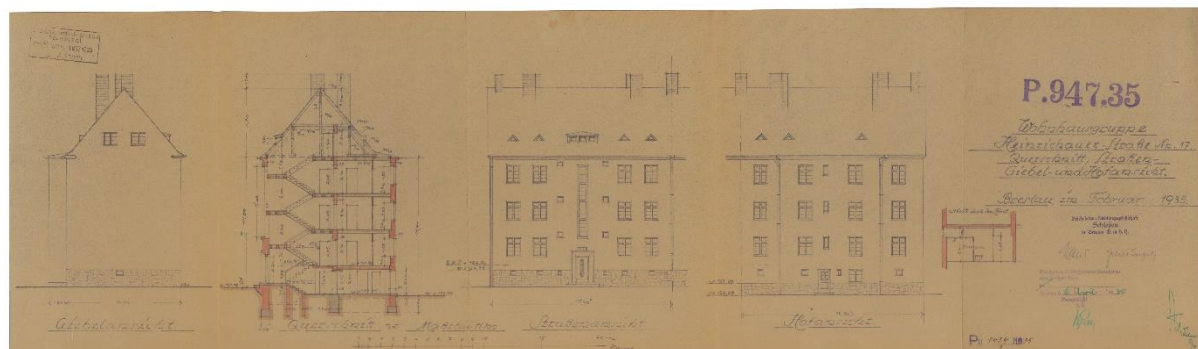
Il. 70 Ul. Henrykowska. Szkice wodno-kanalizacyjne (ul. Henrykowsk 4, 6, 8), 1935, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau, Przedsiębiorca: Richard Aust und Co (plik 103476). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 1711.

Il. 71 Ul. Henrykowska. Szkice kanalizacyjne budynku nr 3, 1933, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau, Przedsiębiorca: Richard Aust und Co (plik 103482). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 1711.

Il. 72 Ul. Henrykowska. Przekroje budynku nr 11, 1935, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103541). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 1712.

Il. 73 Ul. Henrykowska. Przekroje budynku nr 17, 1935, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103568). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 1712.

PROJEKT TECHNICZNY
BUDYNEK MIESZKALNY
WROCLAW, M. HENRYKOWIKA 6

MIASTOPROJEKT - POLUDNIE
 Przedstawienie Projektowania
 Budownictwa Mieszkaniowego
 Oddział Wrocław
 ul. Ofiar Uderzeń 38/40

ORIENTACJA 1:10000

WIDOK
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

WIDOK
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

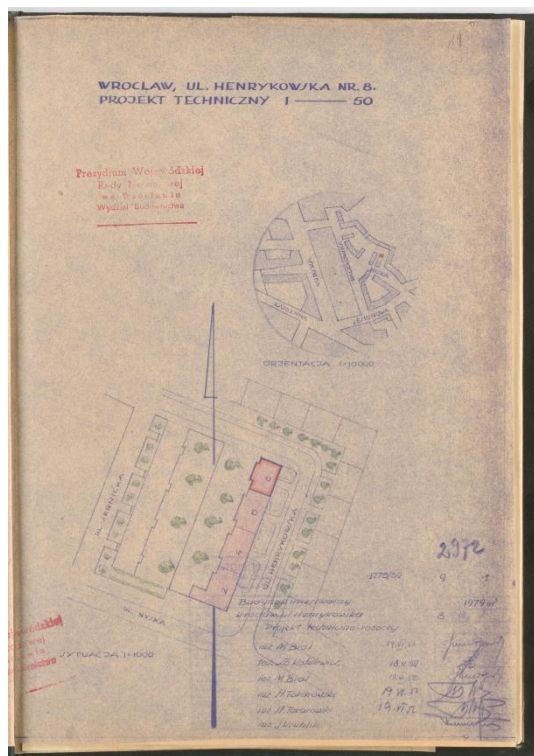
WIDOK
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

WIDOK
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

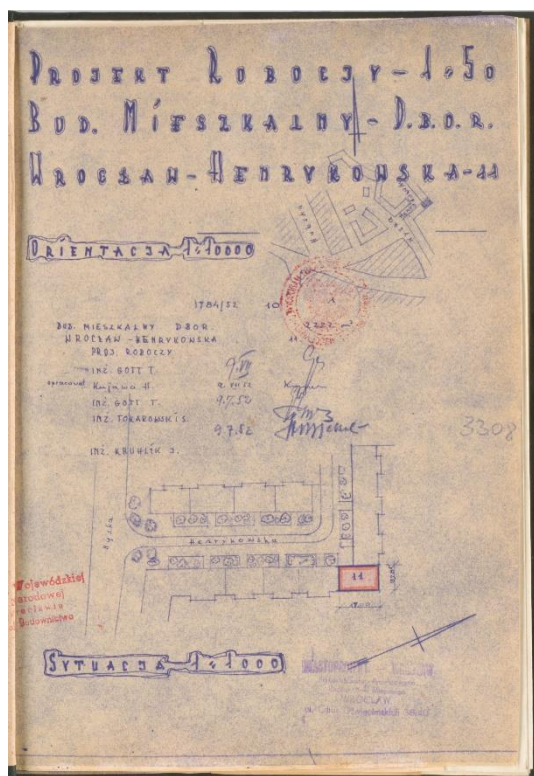
WIDOK
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

WIDOK
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35

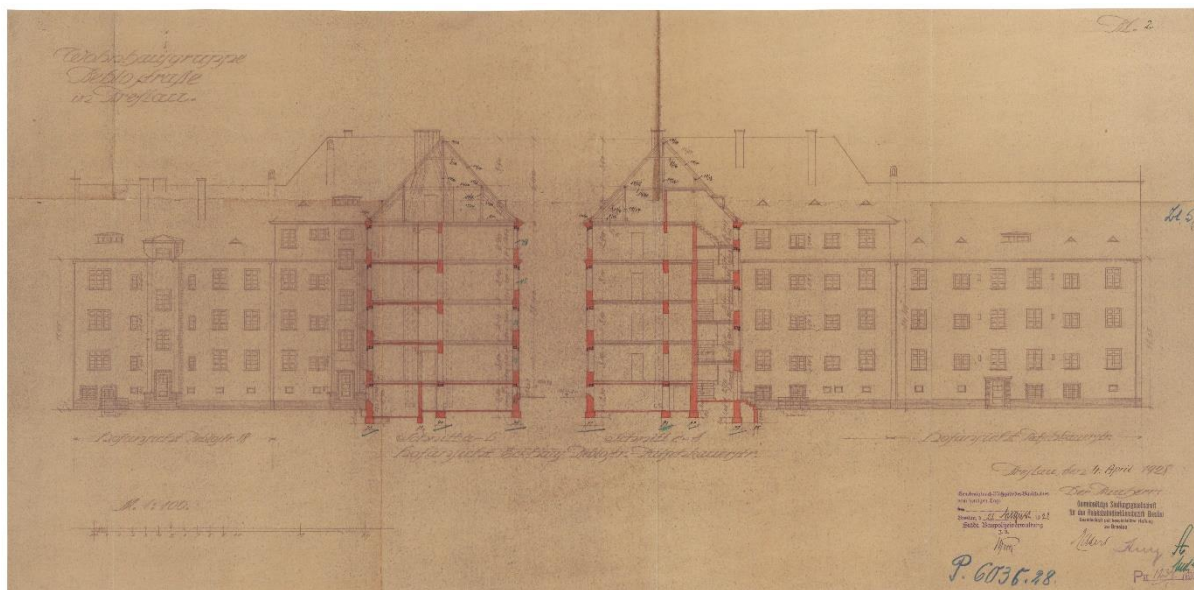
Il. 75 Ul. Henrykowska. Projekt techniczny – rzut budynku nr 6, 1951, Inwestor: Miastoprojekt Wrocław, Architekt: T. Gott, inżynier J. Kruhlik, inżynier Rutkowski, T. Baraniecki (plik 6 rys. 1). Archiwum Budowlane Wrocław, DPL 50.

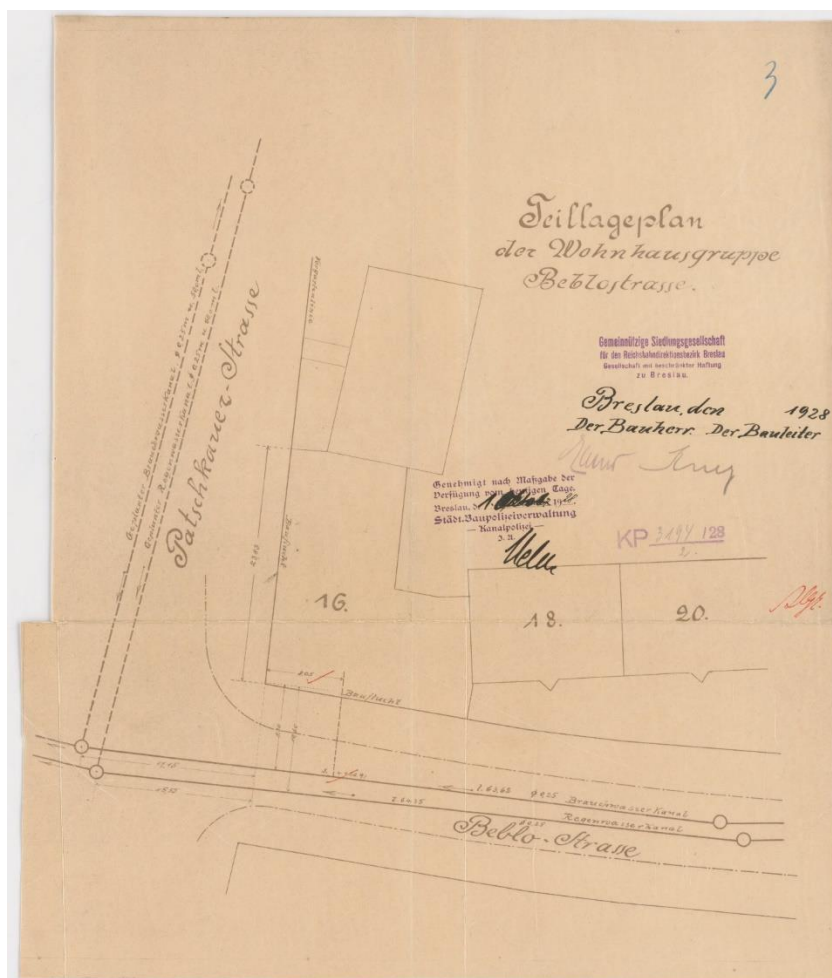
Il. 76 Ul. Henrykowska. Rzut sytuacyjny ulicy z zaznaczoną zielenią, 1952, Inwestor: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Wydział Budownictwa, Architekt: Marian Broś, tech. Zbigniew Kotulewicz, inż. Stanisław Tokarowski, inż. J. Kruhlik (plik 8 rys. 1).
Archiwum Budowlane Wrocław, DPL 50.

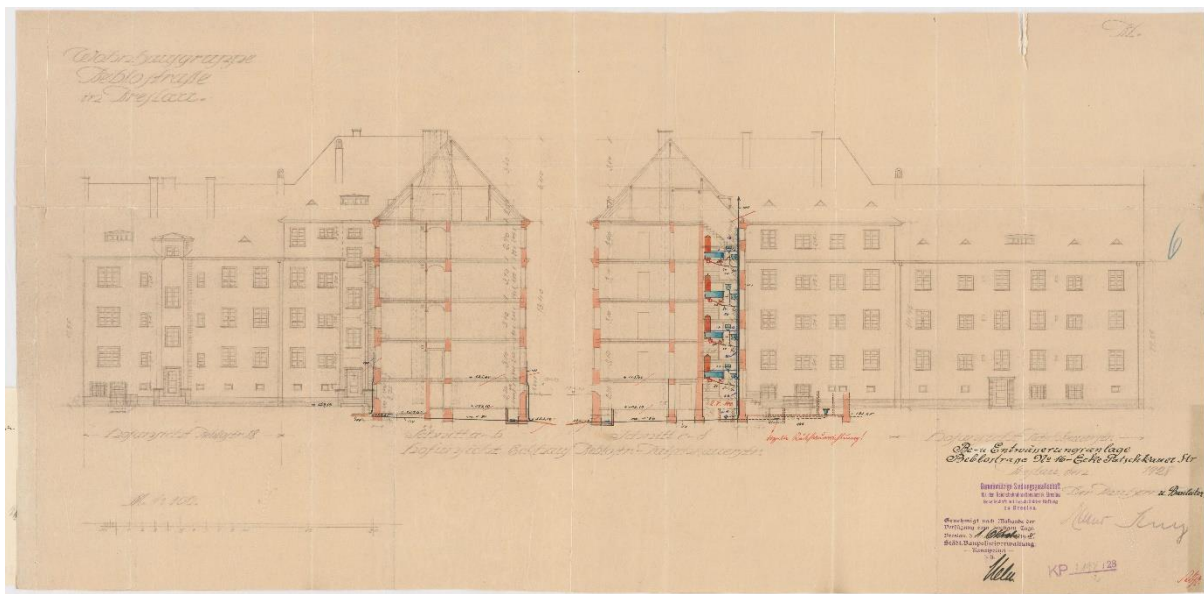
Il. 77 Ul. Henrykowska. Projekt roboczy budynku mieszkalnego nr 11, 1952, Inwestor: Dyrekcja Budowy Osiedli Robotniczych, Projekt: Miastoprojekt Wrocław, Architekt: T. Gott, H. Kujawa, Stanisław Tokarowski, inż. Kruhlik (plik 11 rys. 1). Archiwum Budowlane Wrocław, DPL 50.

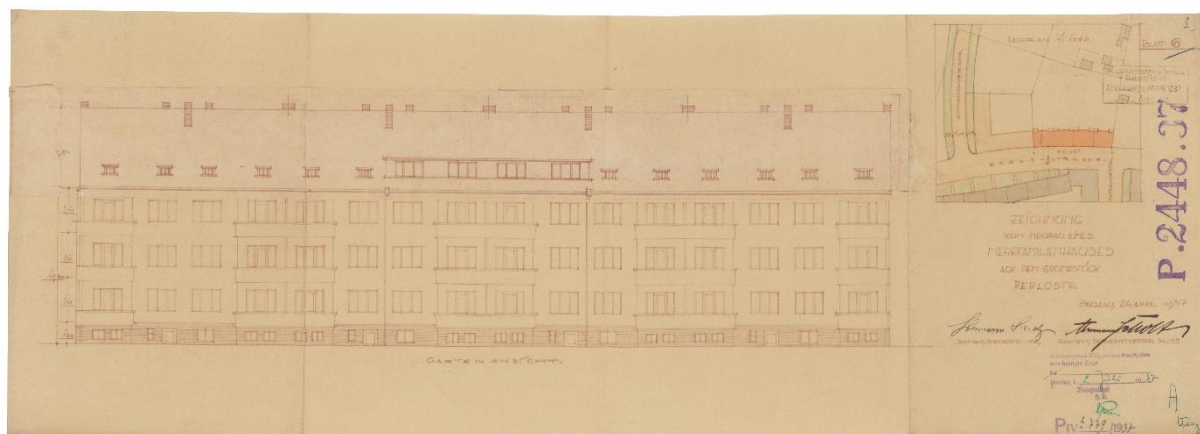
Il. 78 Ul. Jesionowa. Przekroje i widoki elewacji budynku narożnego styku ulic Jesionowej i Nyskiej lub Paczkowskiej, 1928, Inwestor: Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 97031). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 377.

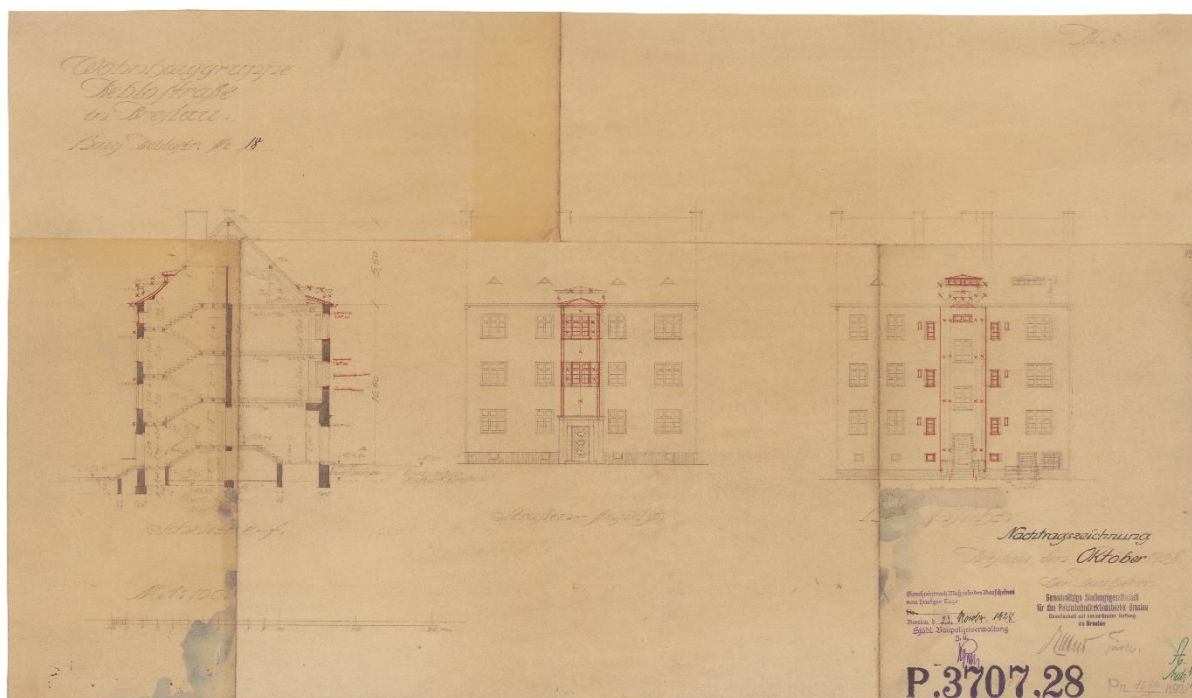
Il. 79 Ul. Jesionowa. Rzuty budynków 16, 18, 20, 1928, Inwestor: Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 97036). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 377.

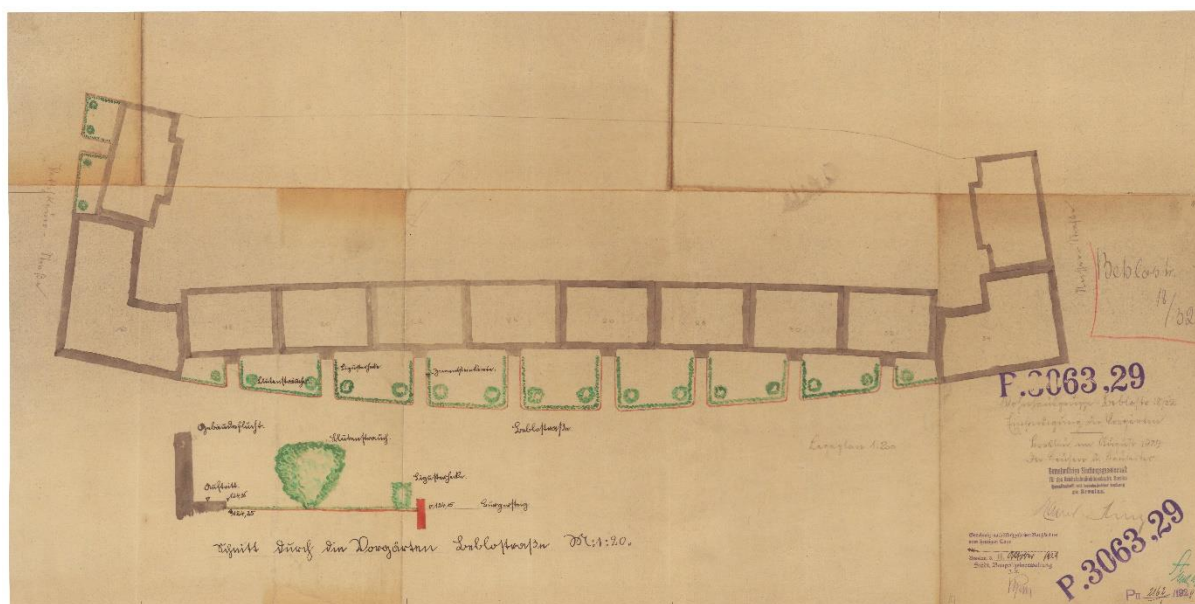
Il. 80 Ul. Jesionowa. Rzuty i widoki elewacji budynków narożnych przy ul. Jesionowej/Paczkowskiej, 1928, Inwestor: Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 97036). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 377.

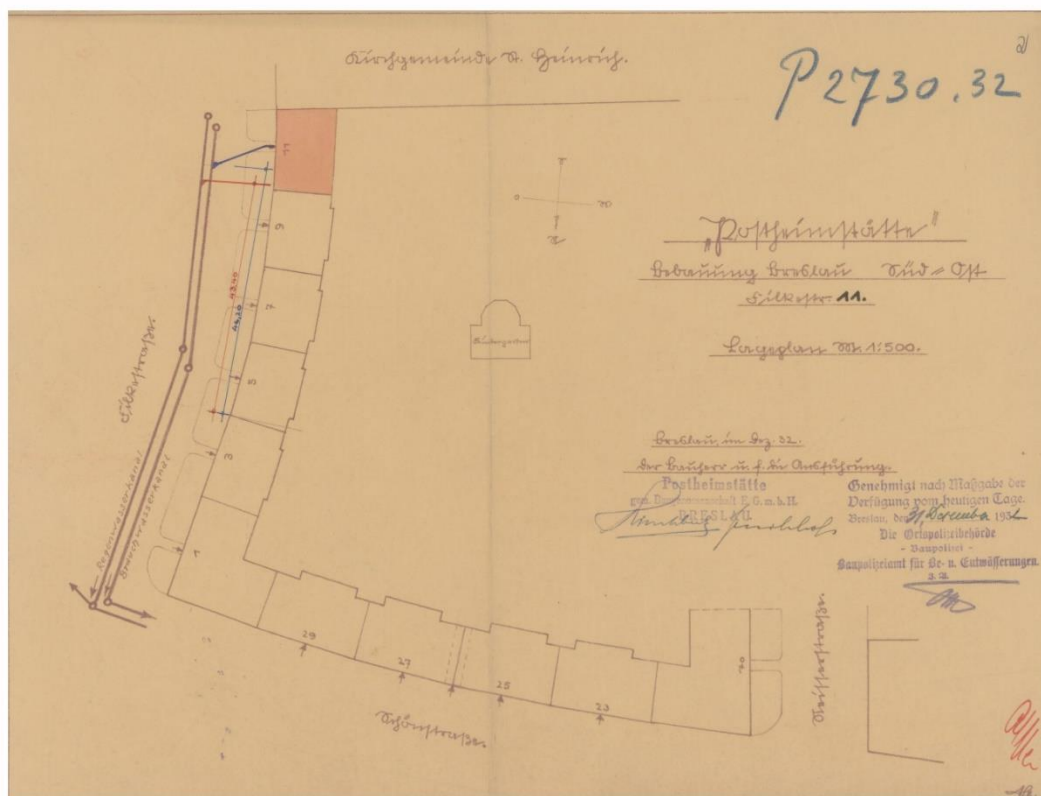
Il. 81 Ul. Jesionowa. Widok elewacji ogrodowej budynku wielorodzinnego, 1937 (plik 97037). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 377.

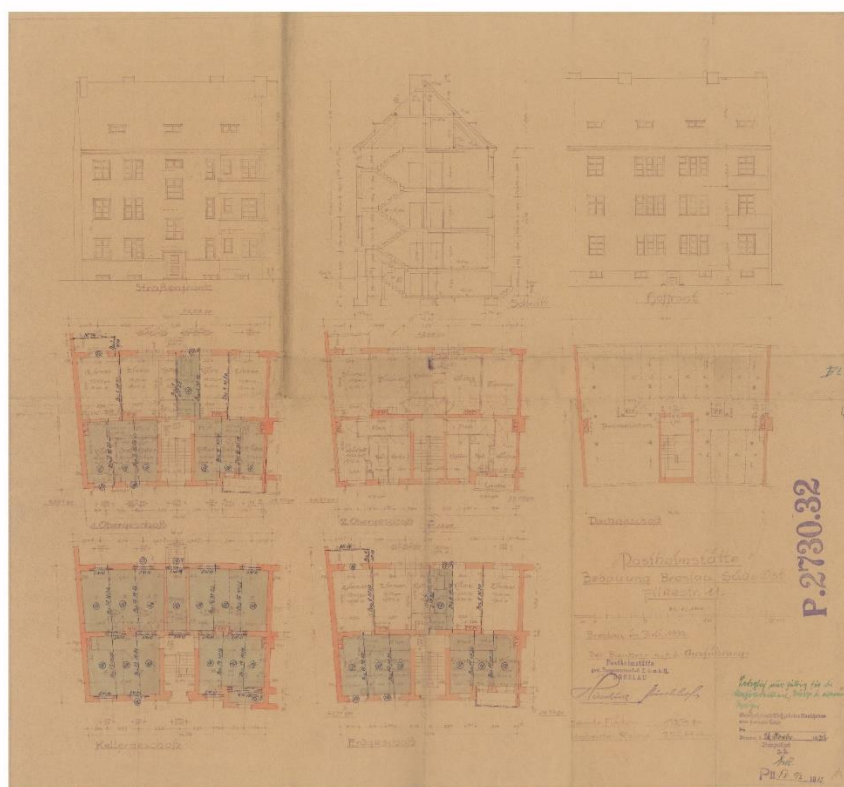
Il. 82 Ul. Jesionowa. Korekty rysunku elewacji nr 17, 1928, Inwestor: Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 97055). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 377.

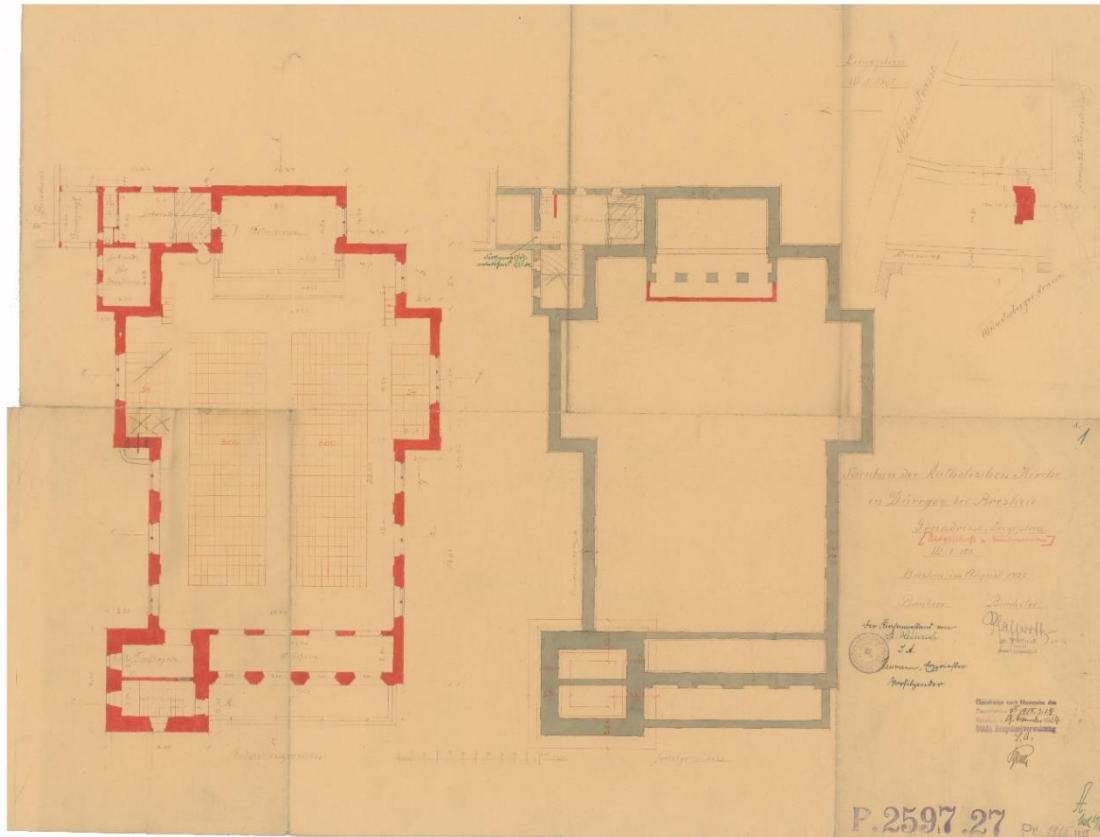
Il. 83 Ul. Jesionowa. Budynki nr 18-32, szkice przedogródków, 1929, Inwestor: Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 97056). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 377.

Il. 84 Ul. Nowokościelna. Zabudowa kwartału osiedla Postheimstätte, 1932 (plik 175814).
Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 878.

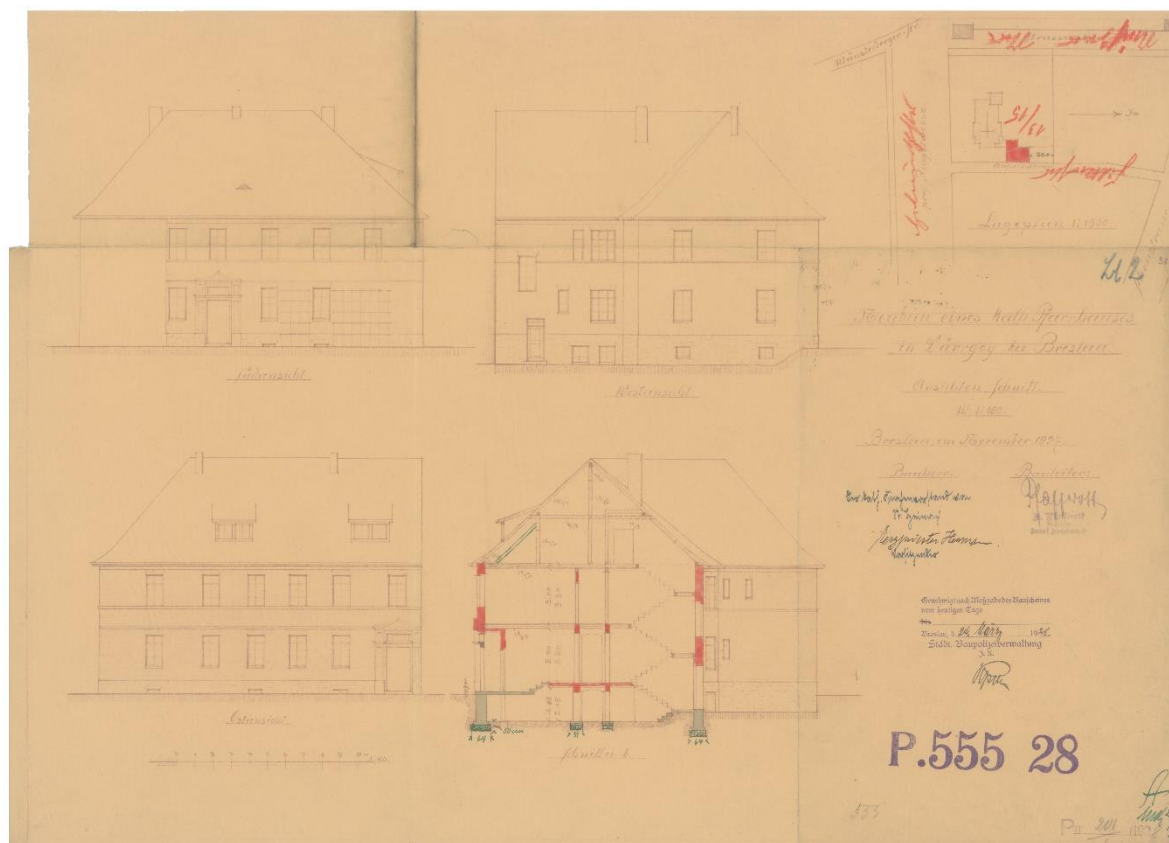
Il. 85 Ul. Nowokościelna. Rzuty budynku osiedla Postheimstätte, 1932, Inwestor:
Postheimstätte gem. Baugenossenschaft G. m. b. H. Breslau (plik 175816). Archiwum
Budowlane Wrocław,teczka 878

Il. 86 Ul. Nowokościelna. Rzut nowego kościoła katolickiego pw. Świętego Ducha, 1927, Architekt: B. Pfafferott (plik 175819). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 878.

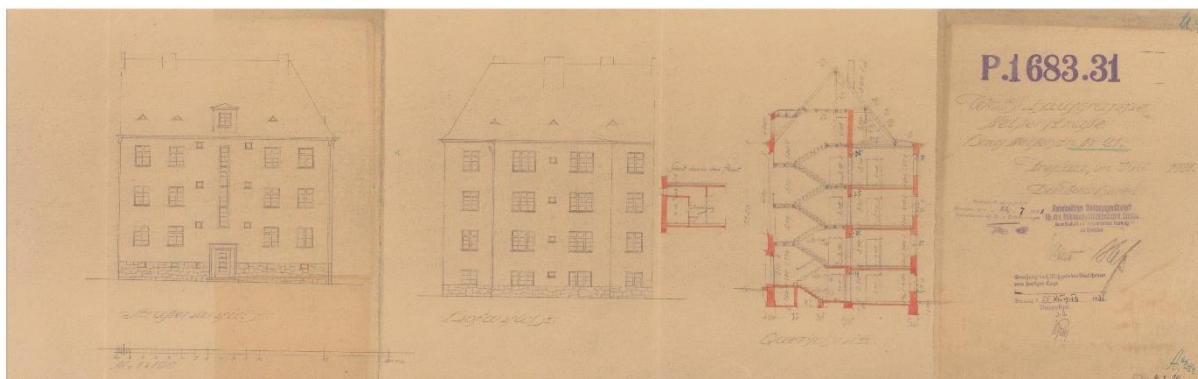
Il. 87 Ul. Nowokościelna. Widoki elewacji nowego kościoła katolickiego pw. Świętego Ducha, 1927, Architekt: B. Pfafferott (plik 175822). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 878.

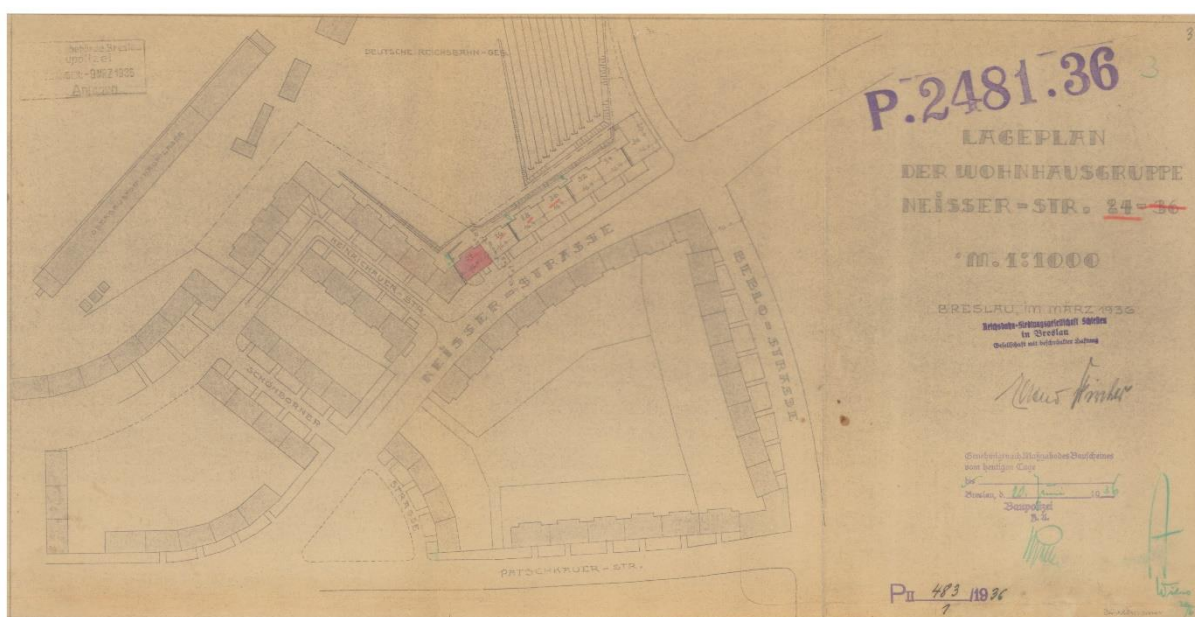
II. 88 Ul. Nowokościelna. Widoki elewacji plebanii przy nowym kościele katolickim pw. Świętego Ducha, 1928, Architekt: B. Pfafferott (plik 175831). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 878.

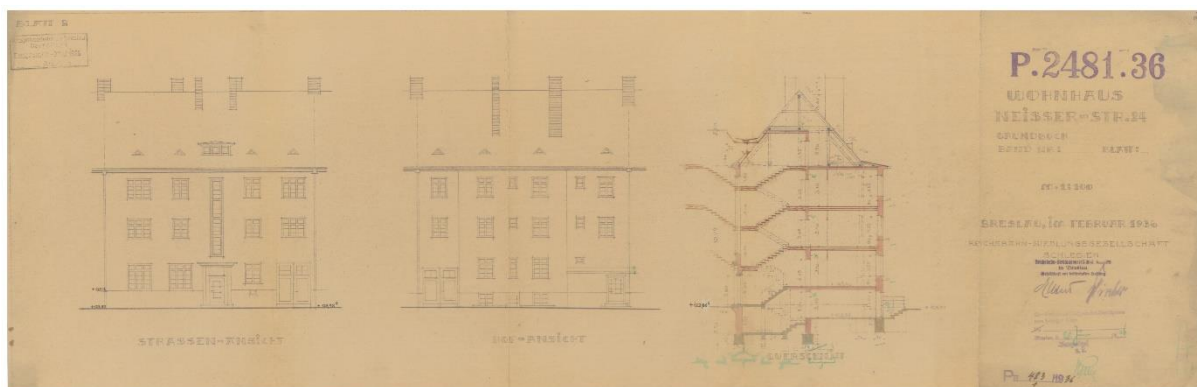
Il. 89 Ul. Nyska. Rzut sytuacyjny budynków 21-33, 1931, Inwestor: Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 103286). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3089.

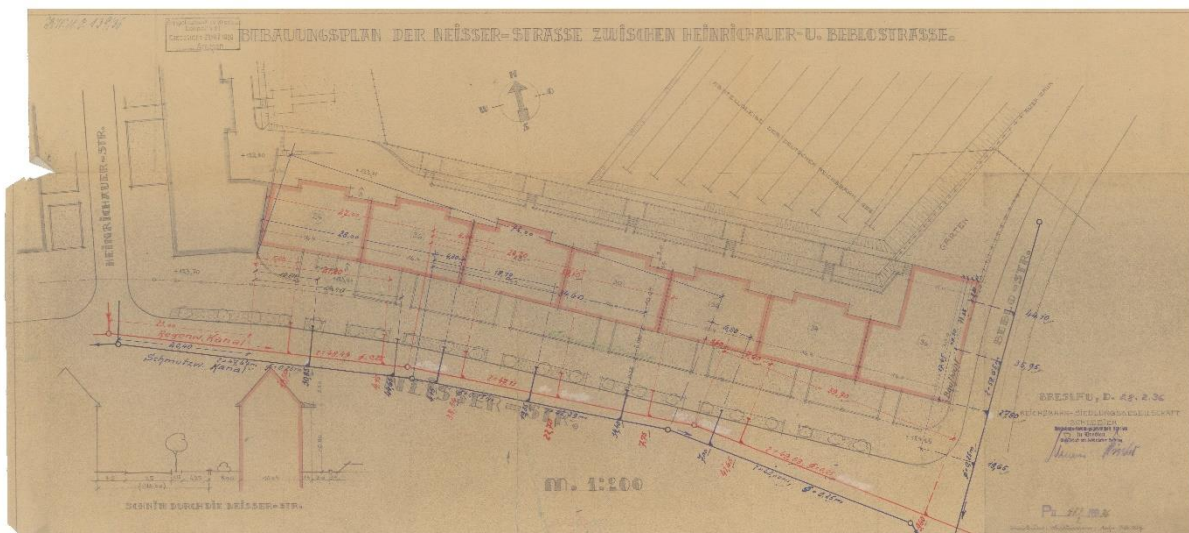
Il. 90 Ul. Nyska. Elewacje i przekroje budynku 21, 1931, Inwestor: Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 103287). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3089.

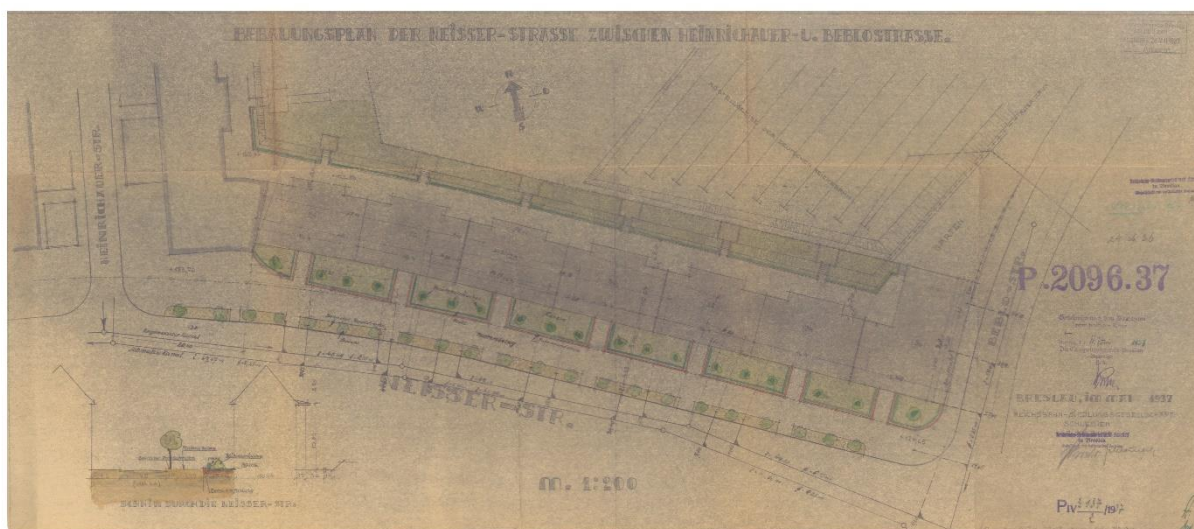
Il. 91 Ul. Nyska. Rzut sytuacyjny osiedla z zaznaczeniem budynku nr 24, 1936, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103309). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3089.

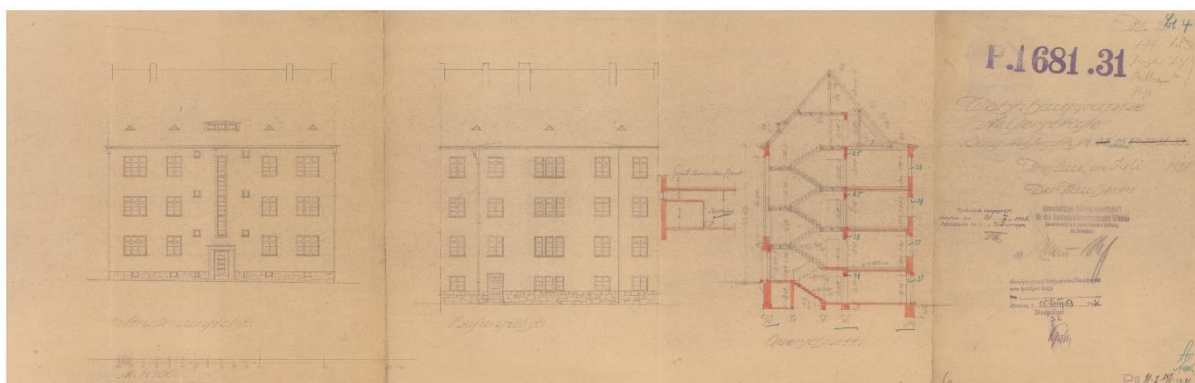
Il. 92 Ul. Nyska. Budynek mieszkalny nr 24, 1936, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103310). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3089.

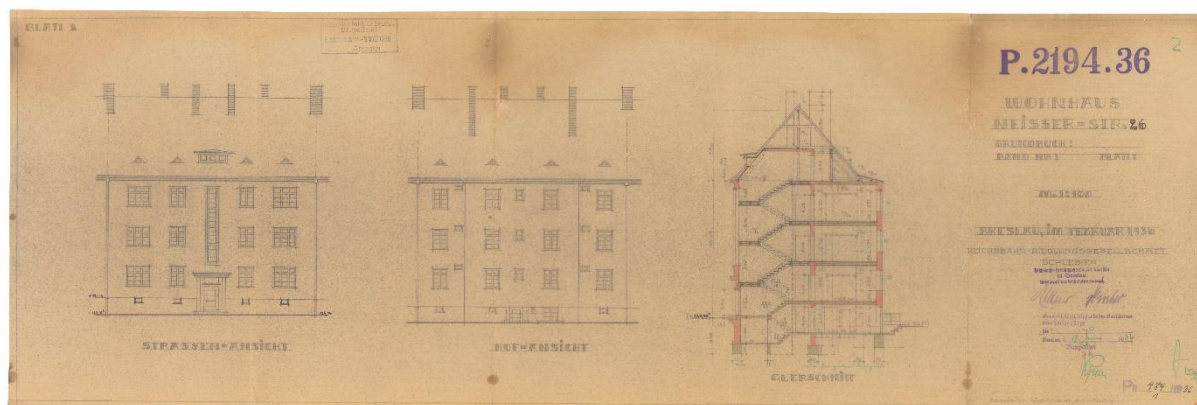
Il. 93 Ul. Nyska. Plan sytuacyjny budynków między ulicami Nyską i Jesionową, 1936, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103314). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3089.

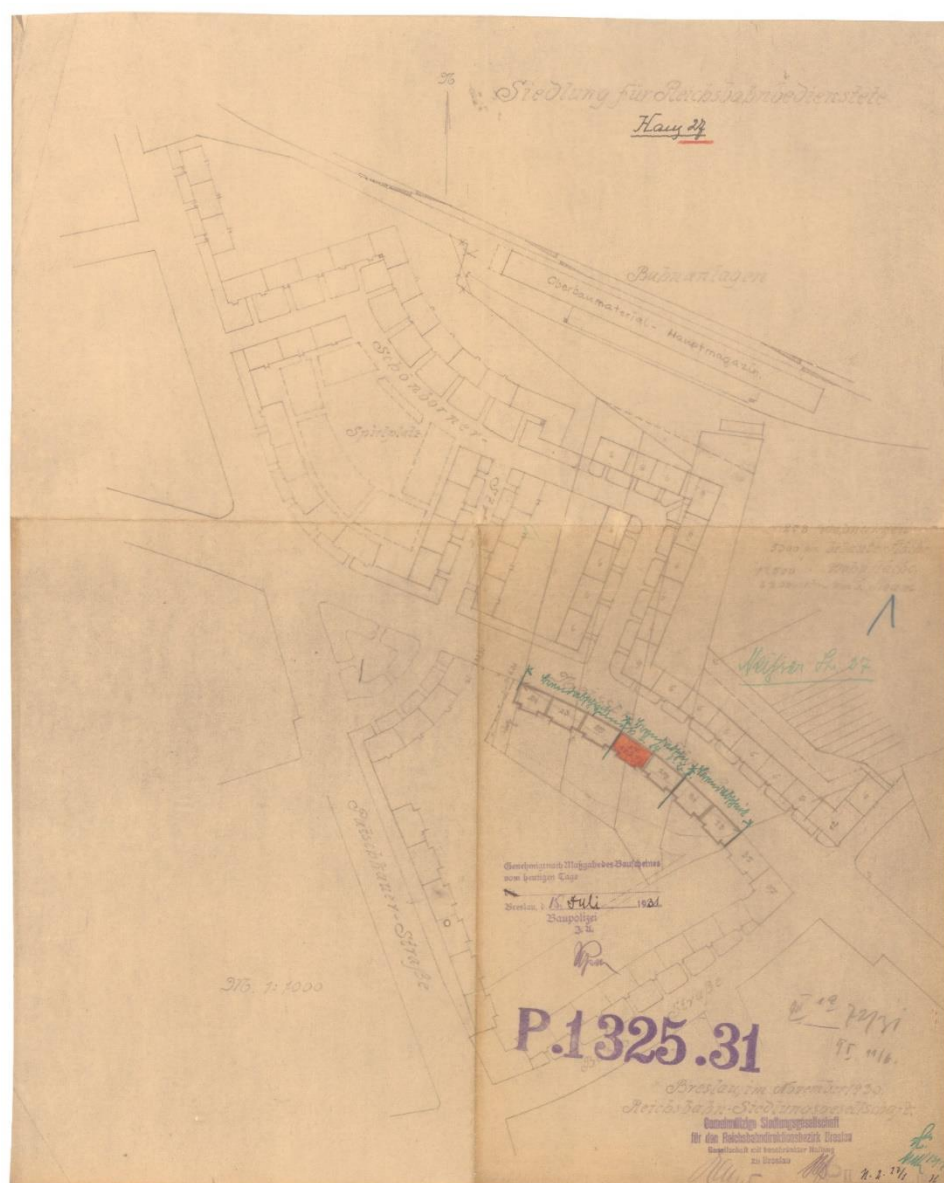
Il. 94 Ul. Nyska. Plan sytuacyjny budynków między ulicami Nyską i Jesionową z zaznaczeniem przedogródków, 1937, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103320). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3089.

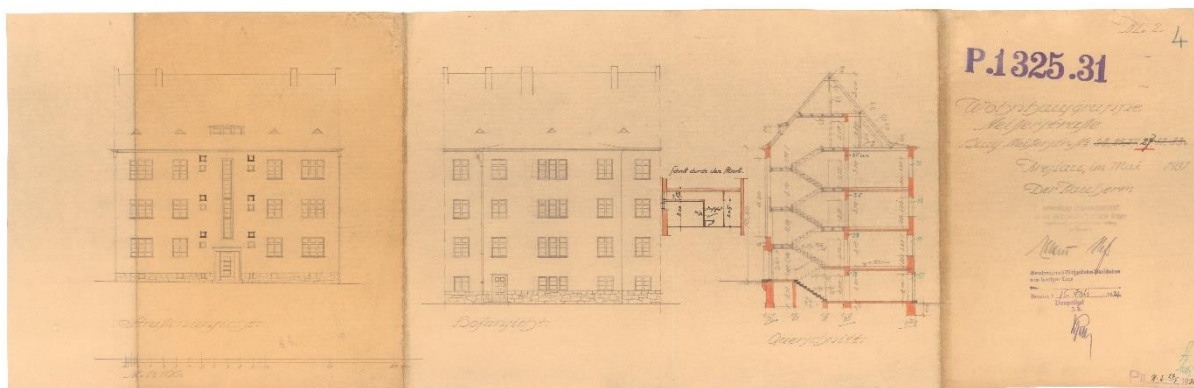
Il. 95 Ul. Nyska. Widoki elewacji i przekrój budynku nr 25, 1931, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103323). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3089.

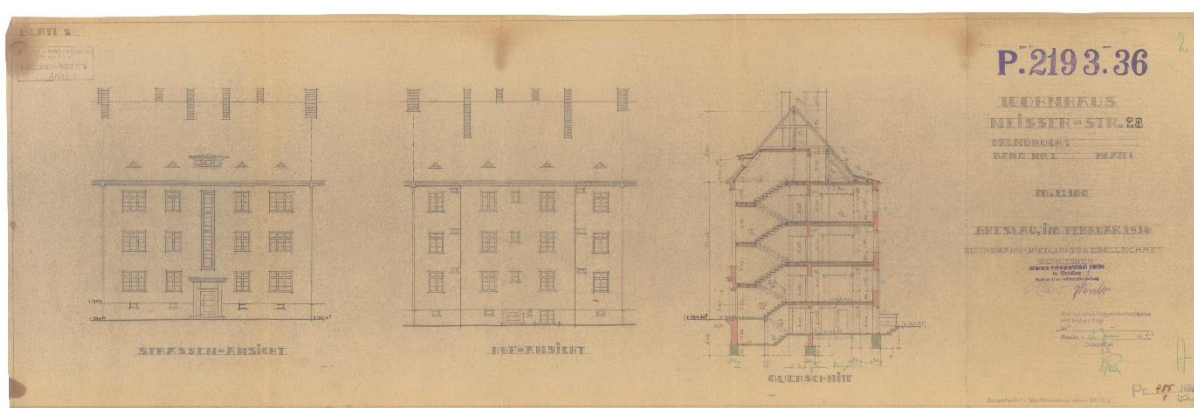
Il. 96 Uł. Nyska. Rzut elewacji i przekrój budynku mieszkalnego nr 26, 1936, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103330). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3090.

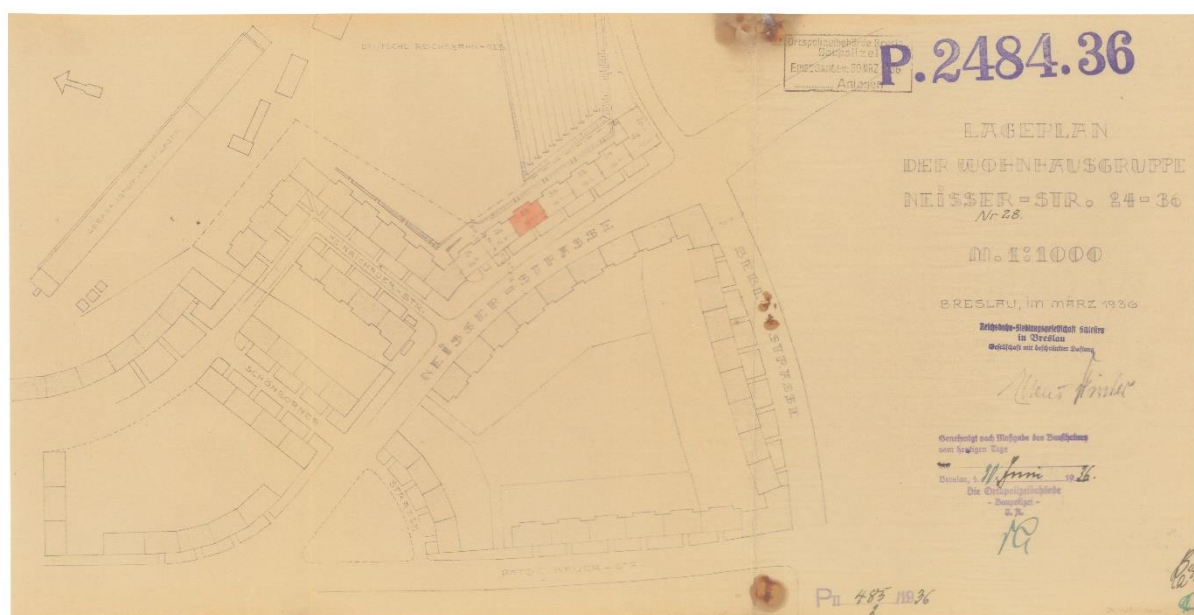
Il. 97 Uł. Nyska. Plan sytuacyjny zabudowy 21-33, 1931, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103336). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3090.

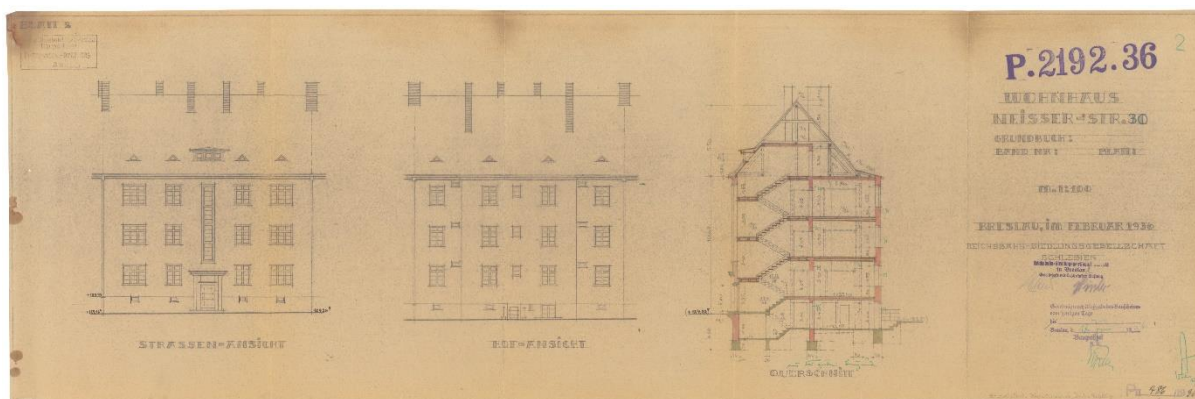
Il. 98 Ul. Nyska. Elewacje i przekrój budynku nr 27, 1931, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103339). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3090.

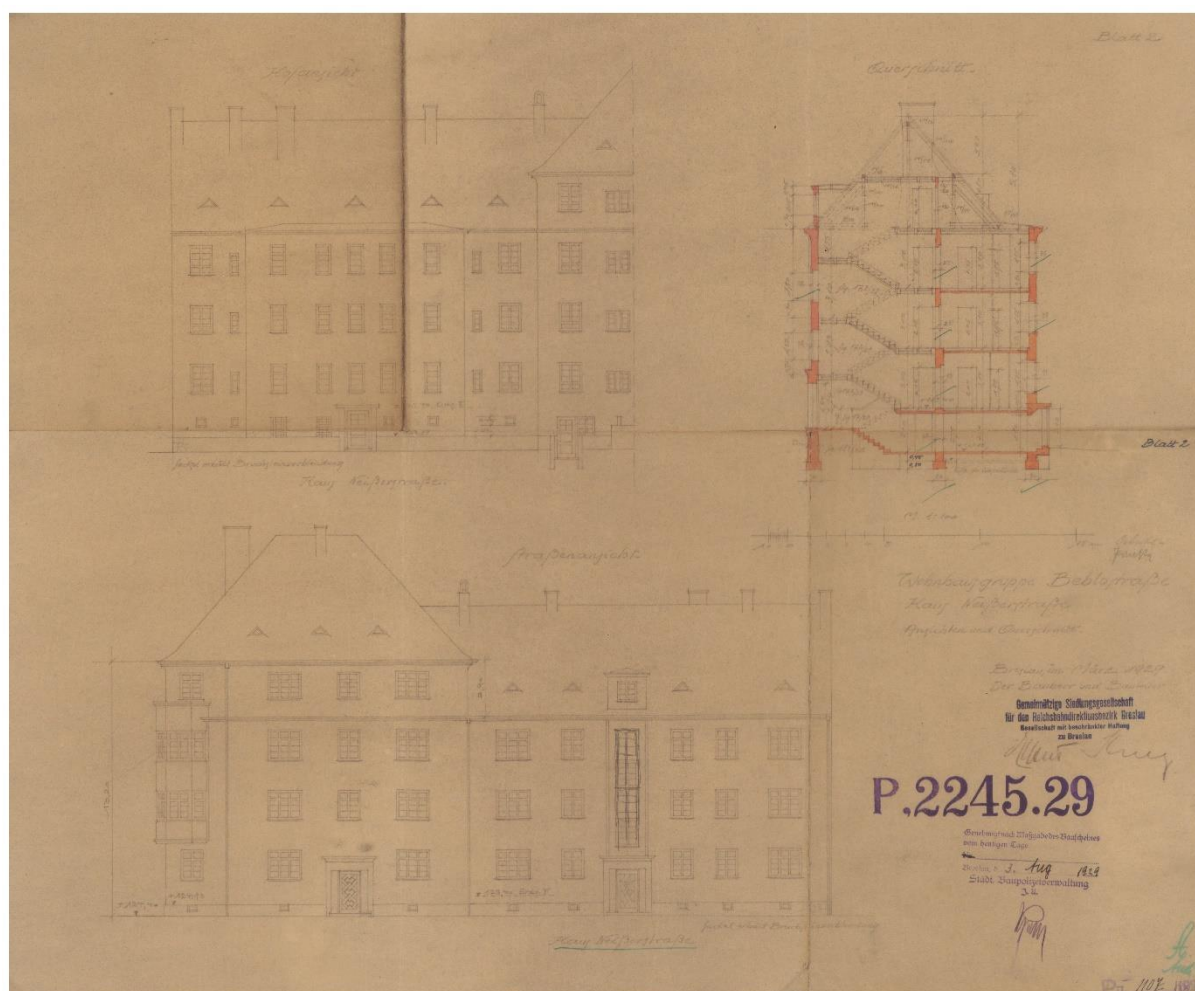
Il. 99 Ul. Nyska. Elewacje i przekrój budynku nr 28, 1936, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103346). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3090.

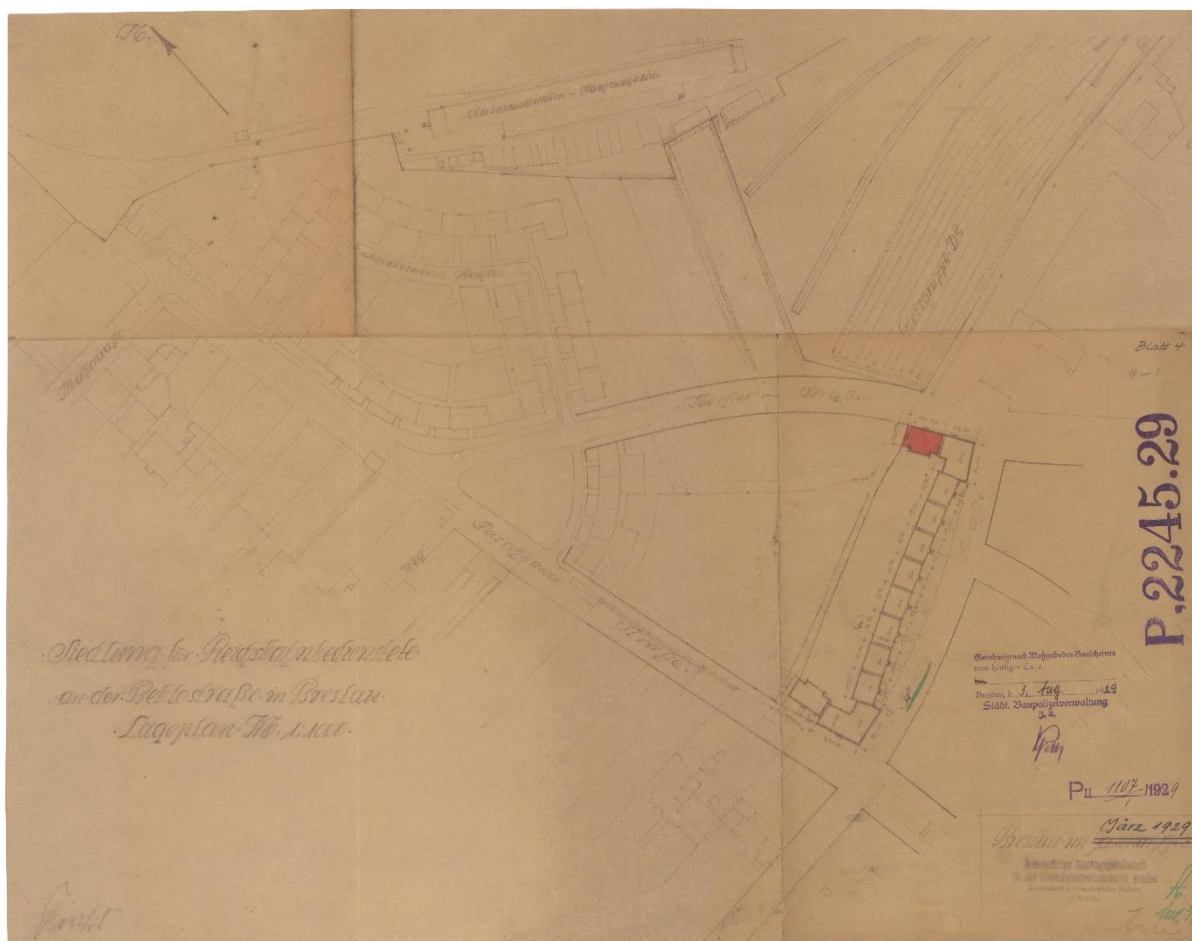
Il. 100 Ul. Nyska. Plan sytuacyjny z zaznaczeniem budynku nr 28, 1936, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103348). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3090.

Il. 101 Ul. Nyska. Elewacje i przekrój budynku nr 30, 1936, Inwestor: Reichsbahn-Siedlungsgesellschaft Schlesien in Breslau (plik 103361). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3090.

Il. 102 Ul. Nyska. Elewacje i przekrój budynku narożnego przy ul. Nyskiej i Jesionowej, 1929, Inwestor: Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 97020). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3091.

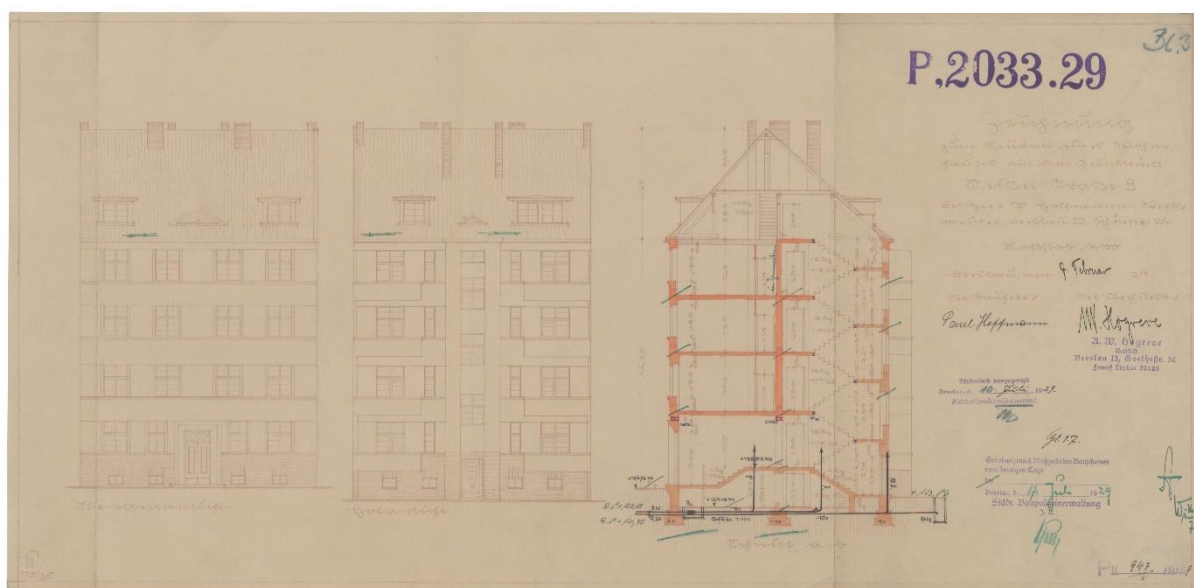
Il. 103 Ul. Nyska. Rzut sytuacyjny z zaznaczeniem budynku na skrzyżowaniu ulic Nyskiej i Jesionowej, 1929, Inwestor: Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 97022). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3091.

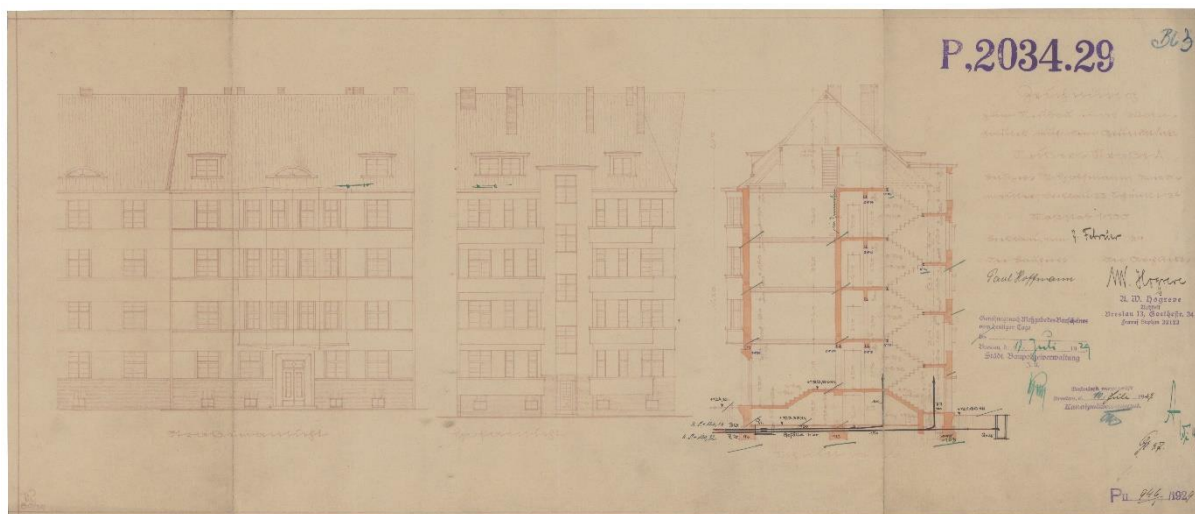
Il. 104 Ul. Nyska. Rzut sytuacyjny osiedla z oznaczeniem budynku 36, 1936, Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 103376). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3091.

Il. 105 Ul. Nyska. Widoki elewacji budynku na narożniku ulic Nyskiej i Jesionowej, 1928, Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft für den Reichsbahndirektionsbezirk Breslau (plik 103377). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3091.

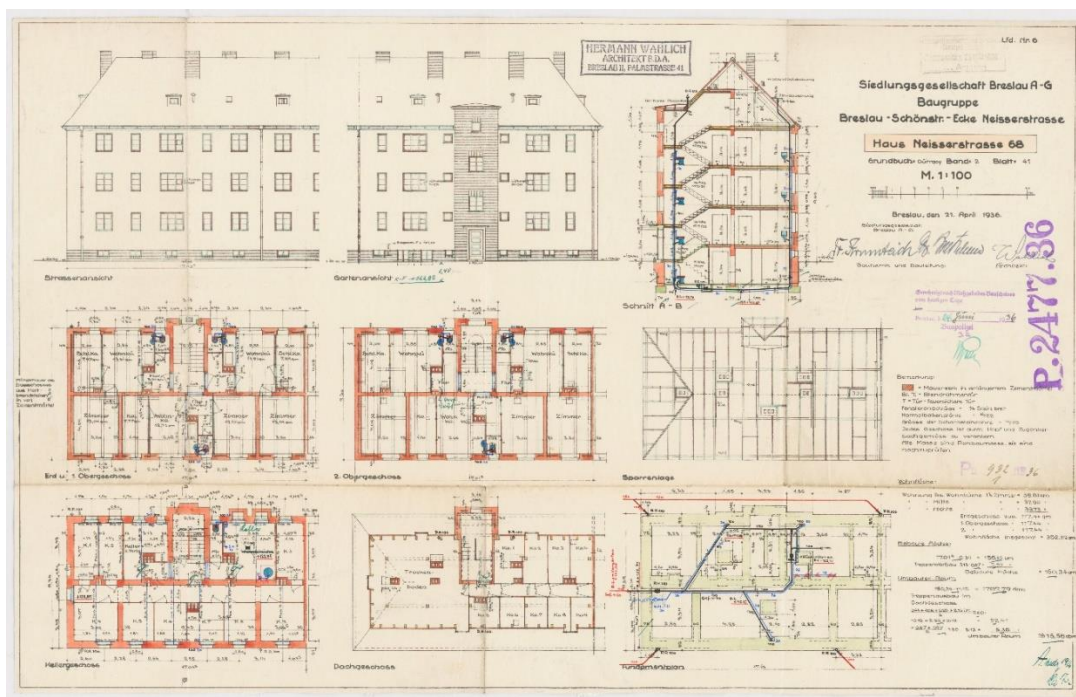
Il. 106 Ul. Nyska. Widoki elewacji i przekrój pięciokondygnacyjnego budynku, 1929, Architekt: August Wilhelm Hogreve (plik 103381). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3091.

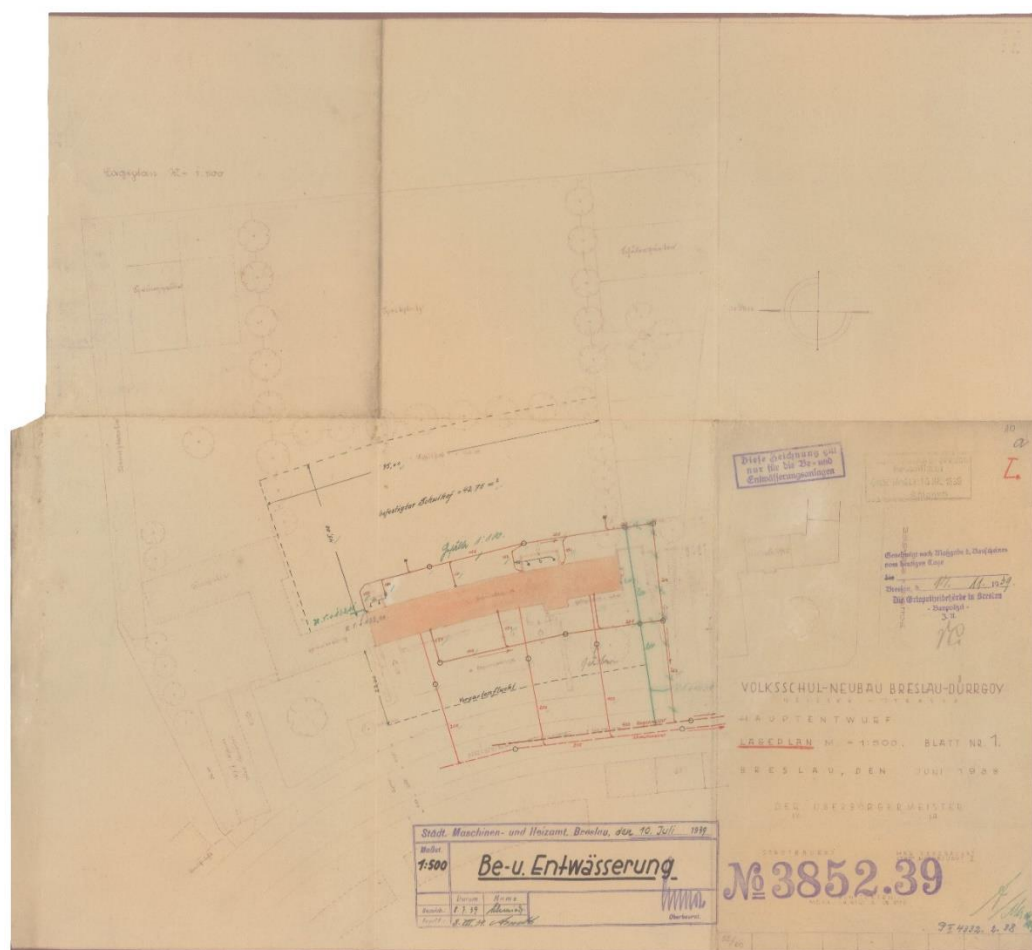
Il. 107 Ul. Nyska. Widoki elewacji i przekrój pięciokondygnacyjnego budynku, 1929, Architekt: August Wilhelm Högrevé (plik 103391). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3091.

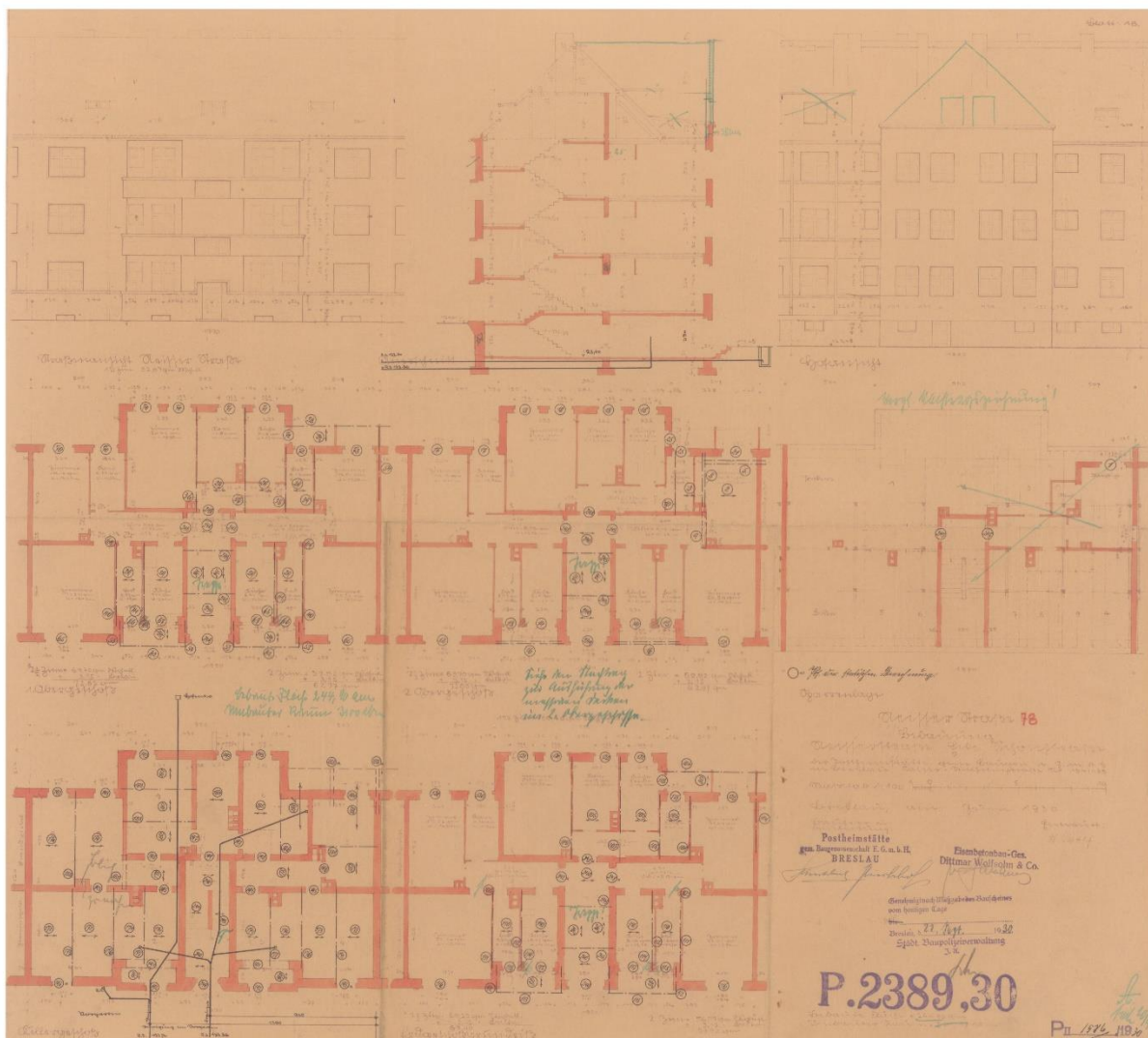
Il. 108 Ul. Nyska. Plan sytuacyjny narożnika ulic Nyskiej i Pięknej, 1936, Inwestor: Siedlungsgesellschaft Breslau A. G., Architekt: Hermann Wahlich (plik 103402). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3091.

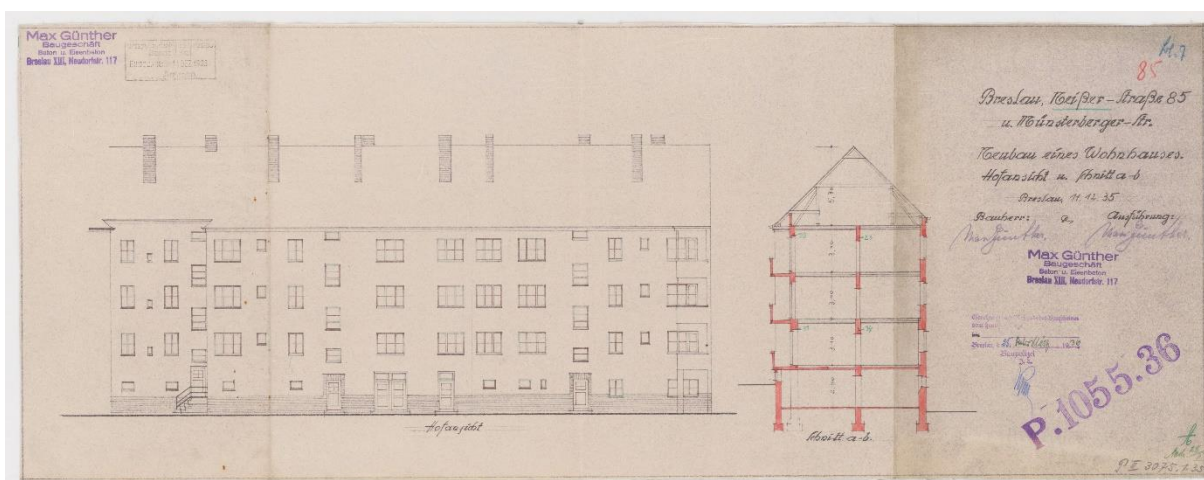
II. 109 Ul. Nyska. Elewacje, przekroje i rzuty narożnych budynków przy ul. Nyskiej i Pięknej, 1936, Architekt: Hermann Wählich (plik 103403). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3091.

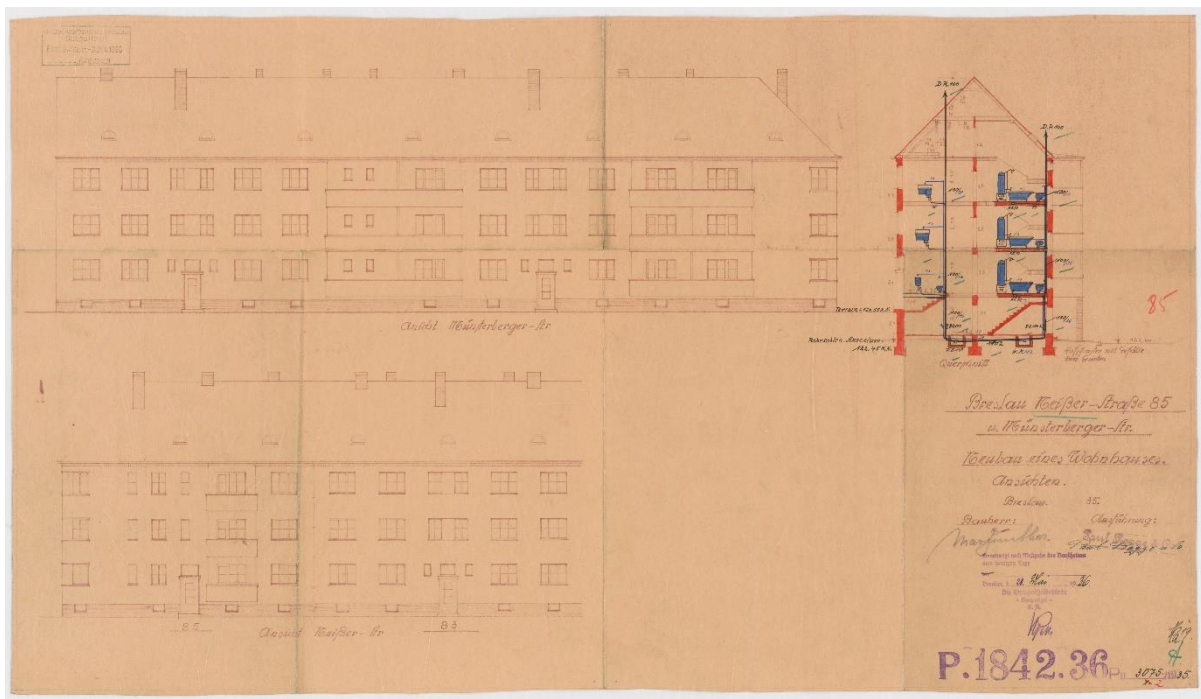
II. 110 Ul. Nyska. Plan przyłączy kanalizacyjnych budynku szkoły, 1938 (plik 103198). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3093.

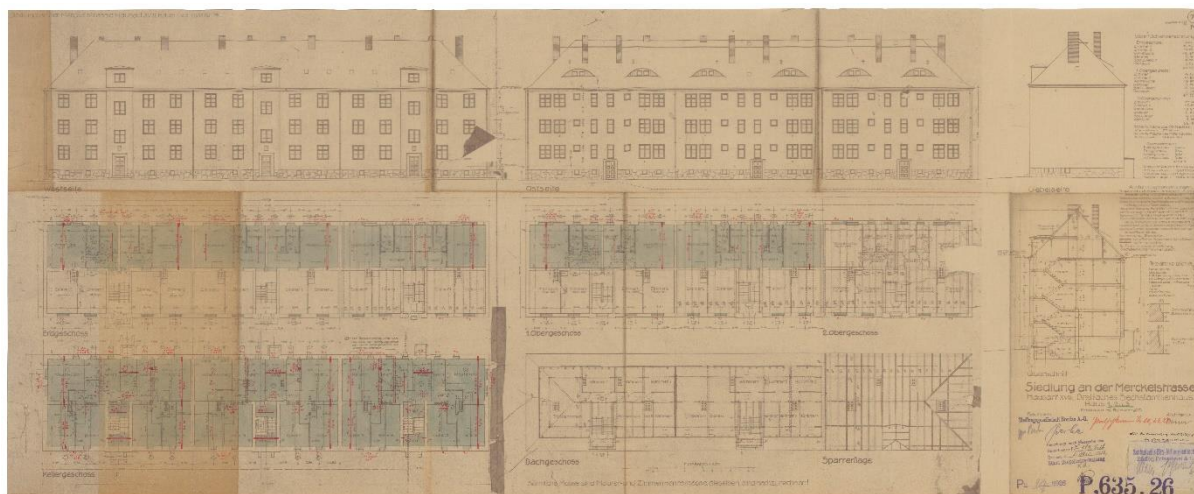
Il. 111 Ul. Nyska. Rzuty i elewacje budynku nr 78, 1930, Inwestor: Postheimstätte gem. Baugenossenschaft G. m. b. H. Breslau, Wykonawca: Eisenbetonbau-Gesellschaft Dittmar Wolfsohn & Co. (plik 103206). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3093.

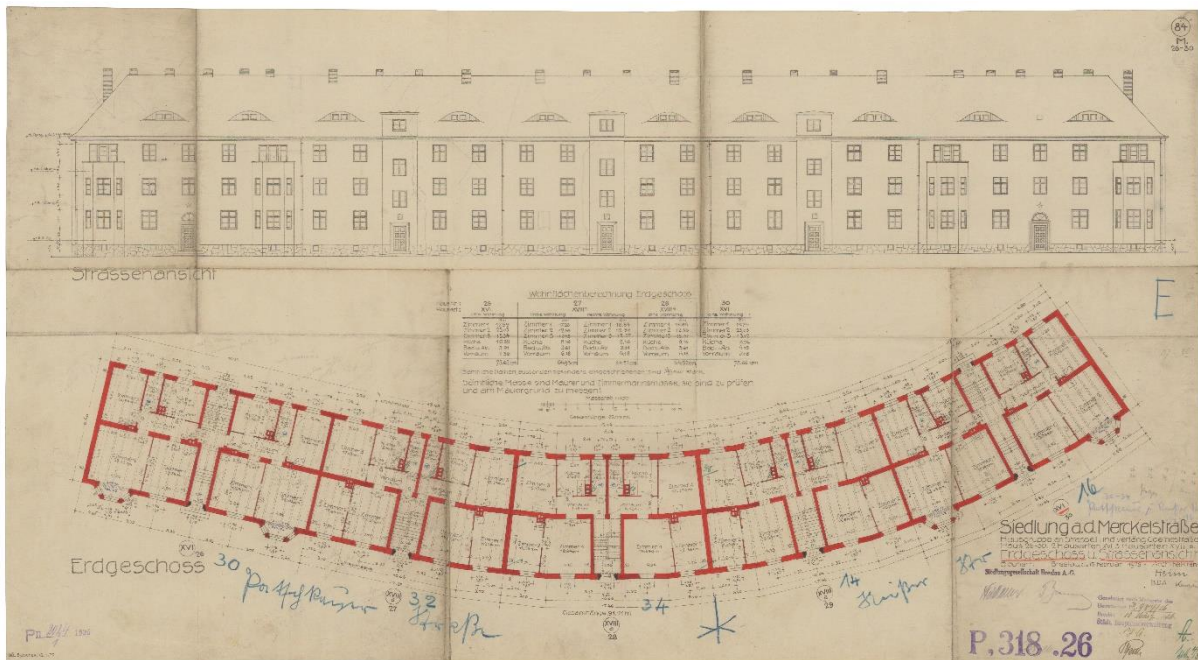
Il. 112 Ul. Nyska. Widok elewacji ogrodowej i przekrój budynku przy skrzyżowaniu ul. Nyskiej i Ziębickiej, 1935, Budowniczy: Max Günther (plik 198881). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3093.

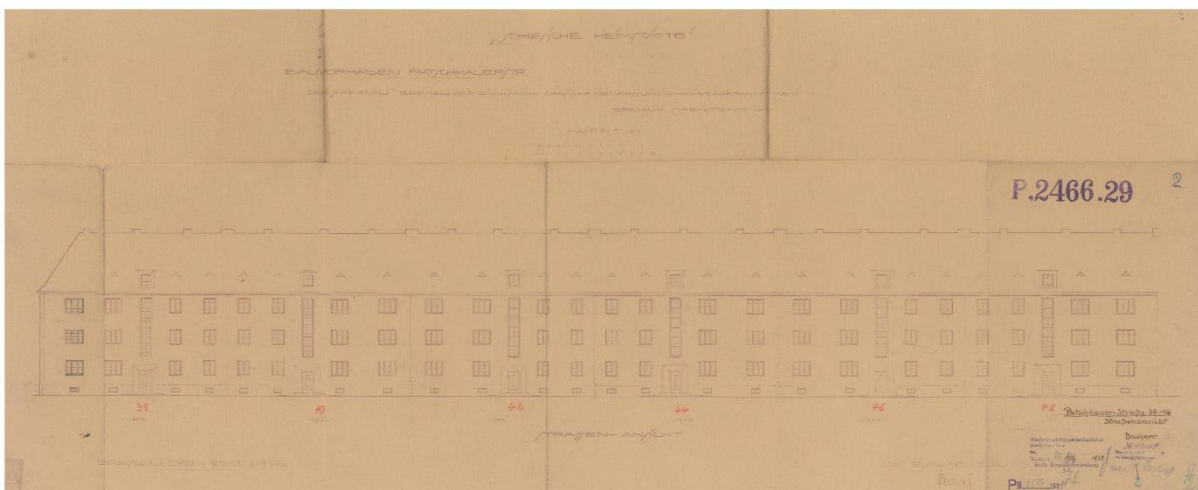
Il. 113 Ul. Nyska. Narożny budynek przy ul. Nyskiej i Ziębickiej, widoki elewacji i przekrój, 1935, Realizacja: Paul Rogge & Co (plik 198886). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3093.

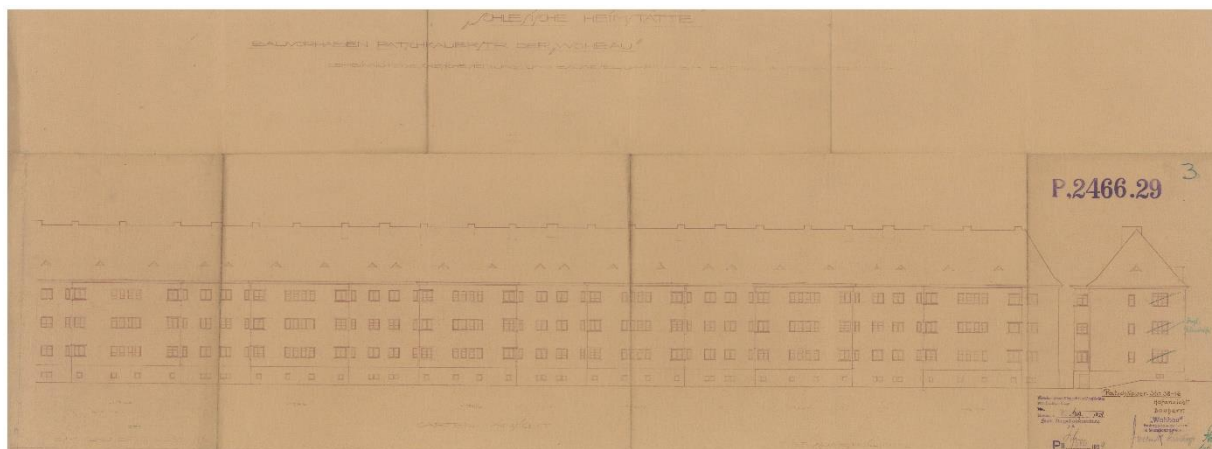
Il. 114 Ul. Paczkowska. Widoki elewacji, rzuty i przekrój sześciopiętrowego domu przy ul. Paczkowskiej 1, 2, 3, 1925, Inwestor: Siedlungsgesellschaft Breslau A. G., Architekt: Paul Heim, Wykonawca: Schlesische Bau-Aktiengesellschaft Pfeffer, Pringsheim & Co. (plik 103249). Archiwum Budowlane Wrocław,teczka 3517.

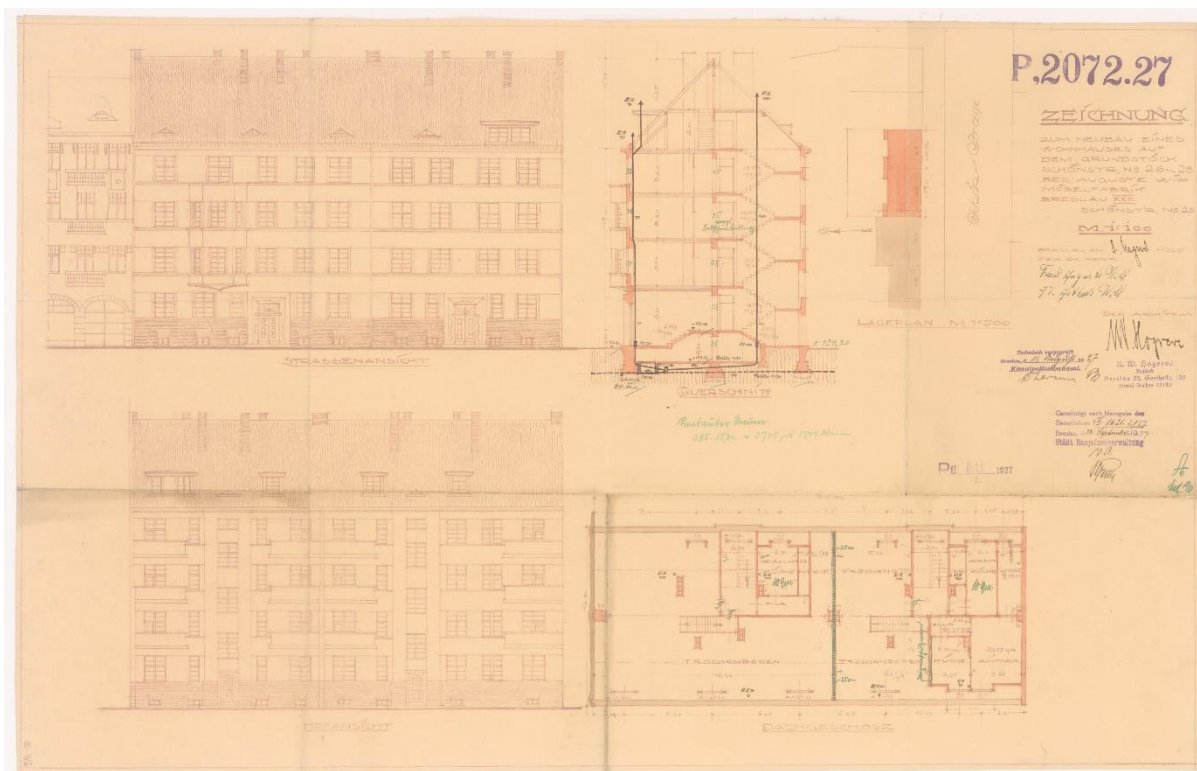
Il. 115 Ul. Paczkowska. Rzuty i widoki elewacji budynków 26-30, Inwestor: Siedlungsgesellschaft Breslau A. G., Architekt: Paul Heim (plik 103253). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3517

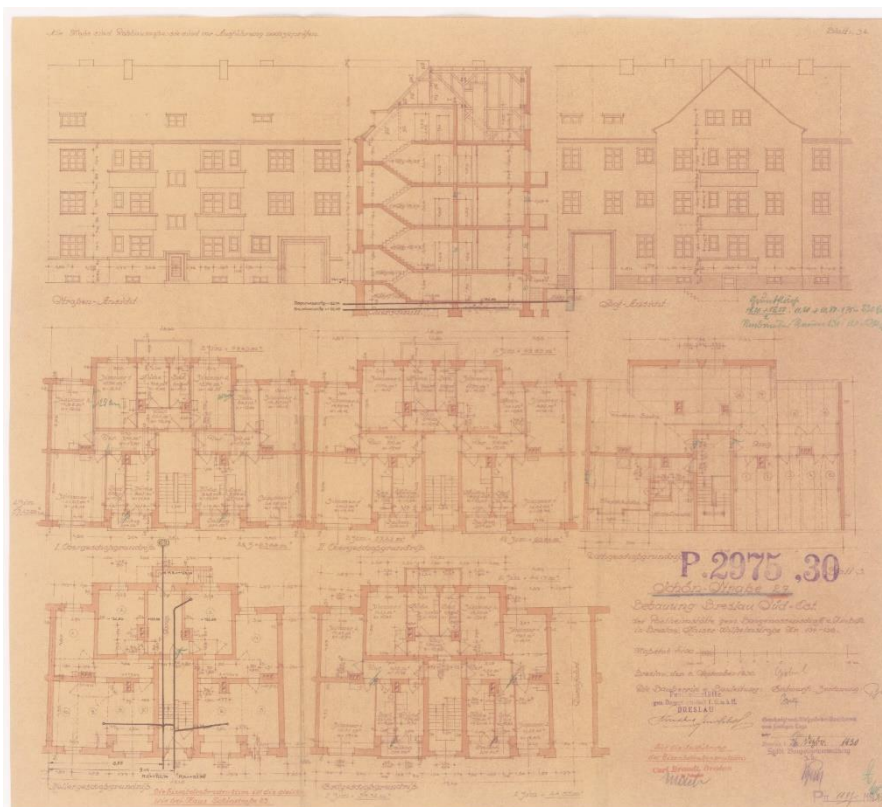
Il. 116 Ul. Paczkowska. Elewacja uliczna budynków 38-46, 1929, Inwestor: „Der Wohnbau” Breslau Gemeinnützige Schlesische Siedlungs- und Wohnungsbaugesellschaft M. B. H., Schlesische Heimstätte (plik 103266). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3518

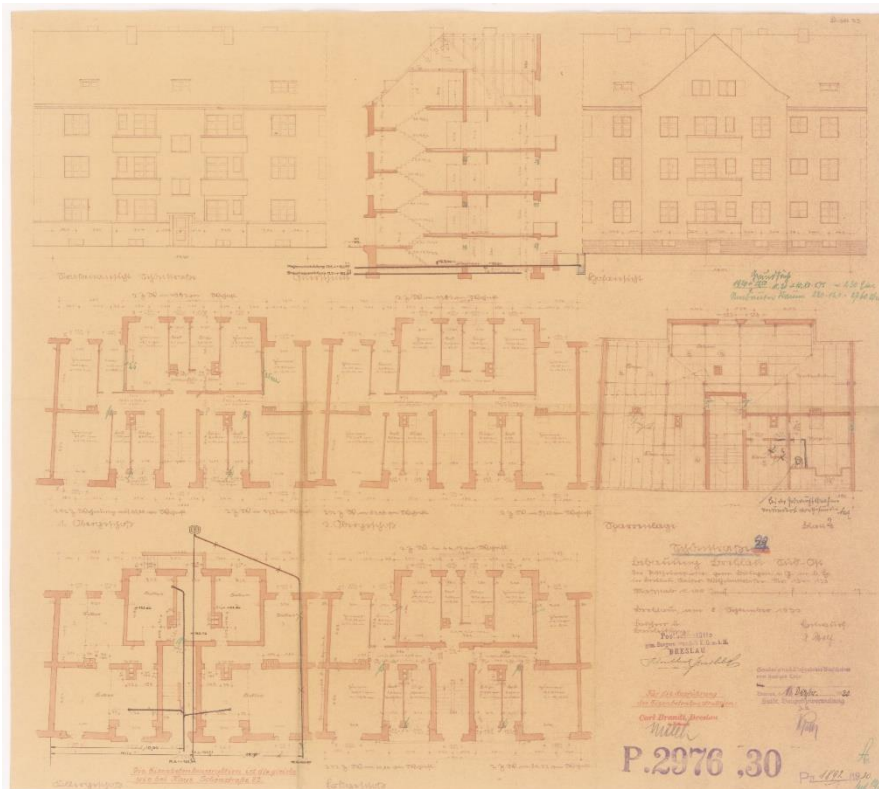
Il. 117 Ul. Paczkowska. Elewacja ogrodowa budynków 38-46, 1929, Inwestor: „Der Wohnbau” Breslau Gemeinnützige Schlesische Siedlungs- und Wohnungsbaugesellschaft M. B. H., Schlesische Heimstätte (plik 103267). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3518

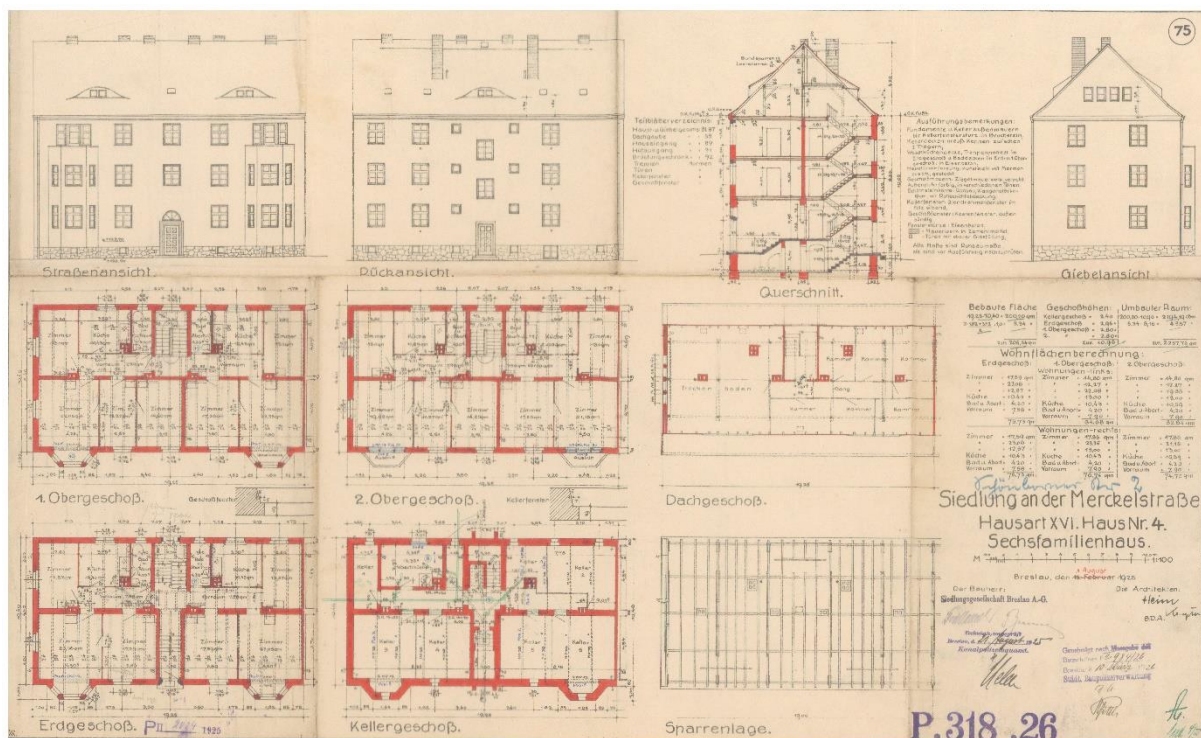
Il. 118 Ul. Piękna. Elewacje, rzut i przekrój budynku nr 26-28, 1927, Inwestor: Auguste Will, Architekt: August Wilhelm Hogueve (plik 103163). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3980

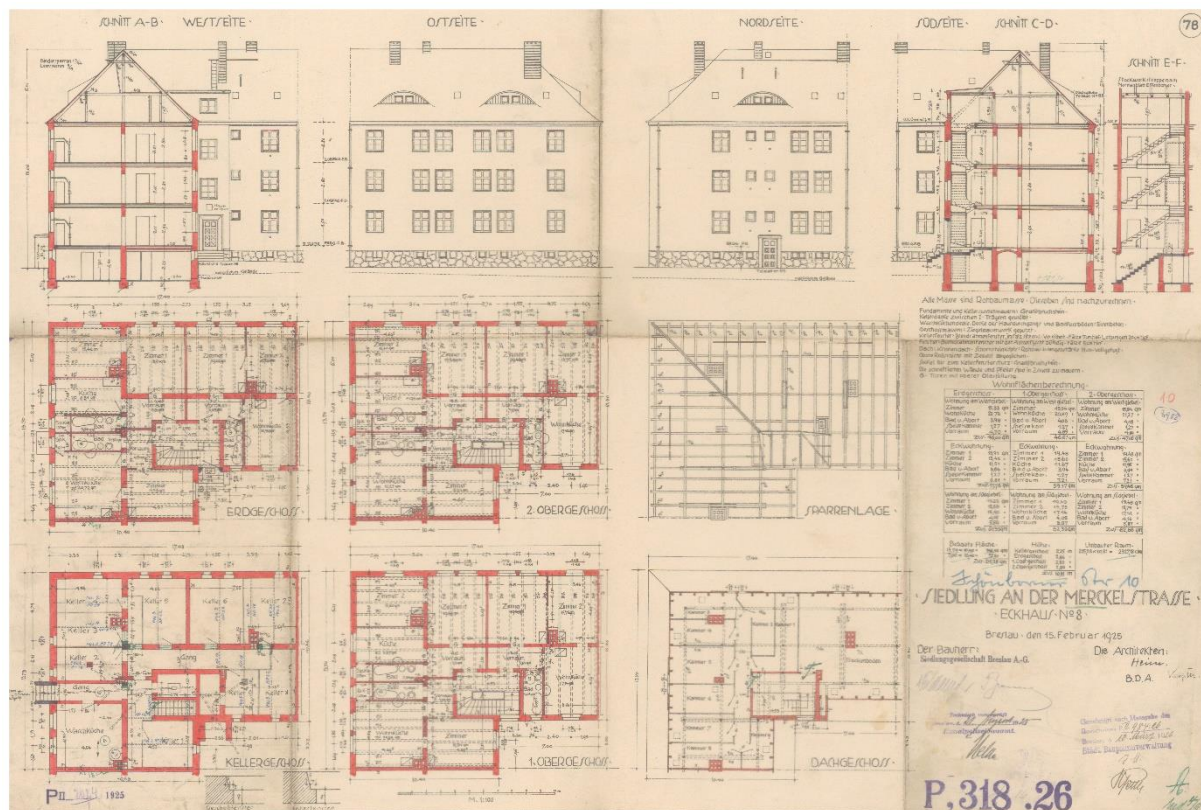
Il. 119 Ul. Piękna. Widok elewacji, przekrój i rzuty budynku nr 27, 1930, Inwestor: Postheimstätte gem. Baugenossenschaft G. m. b. H. Breslau, Architekt: Wolf, Wykonawca: Carl Brandt (plik 103175). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3980.

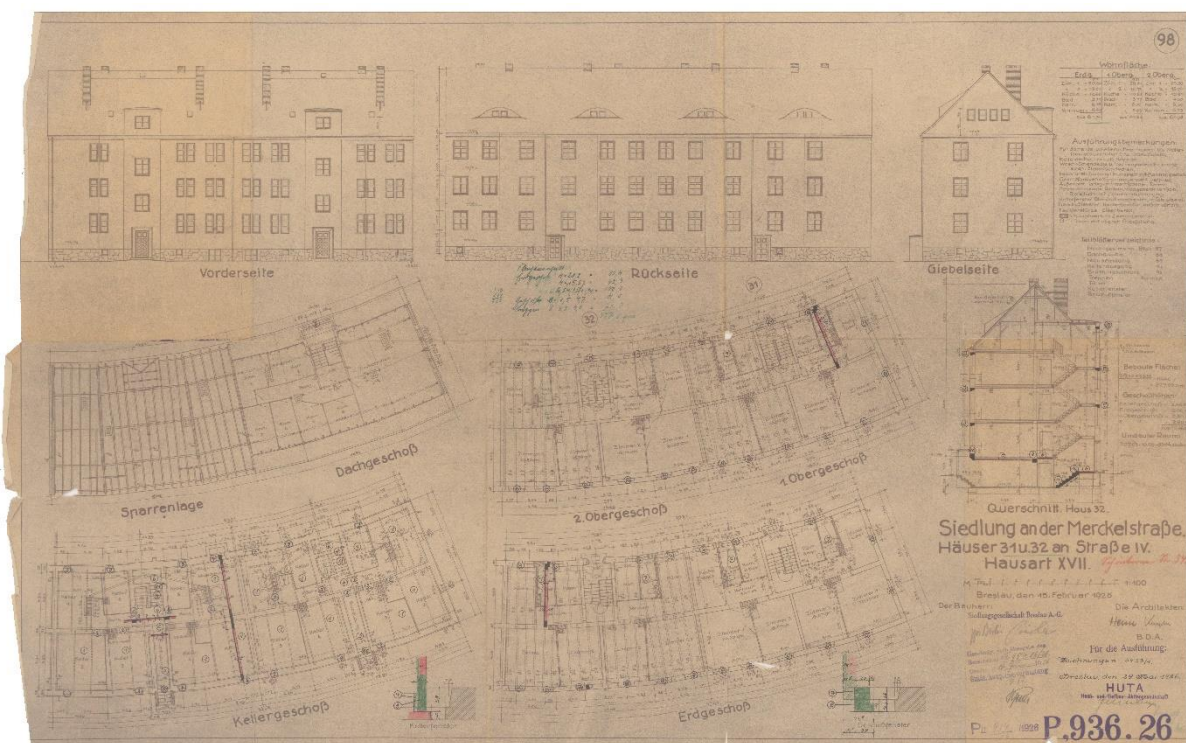
Il. 120 Ul. Piękna. Widok elewacji, rzuty i przekroje budynku nr 29, 1930, Inwestor: Postheimstätte gem. Baugenossenschaft G. m. b. H. Breslau, Architekt: Wolf, Wykonawca: Carl Brandt (plik 103178). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3980.

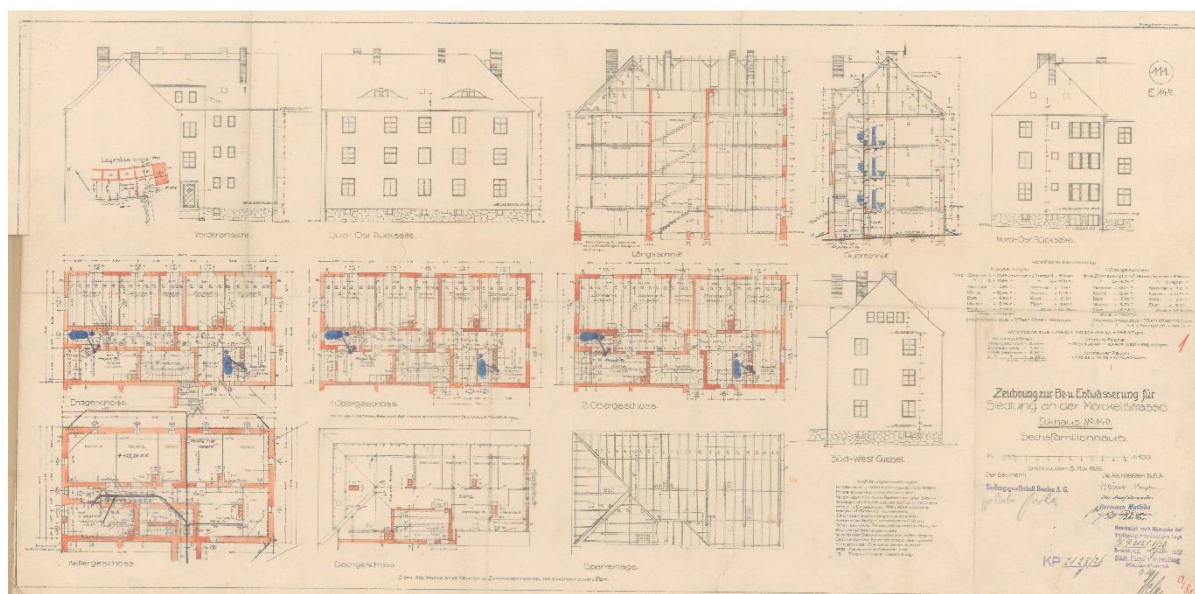
Il. 121 Ul. Sernicka. Budynek sześciorodzinny nr 4, 1925, Inwestor: Siedlungsgesellschaft A. G., Architekci: Heim i Kempster (plik 103583). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3988.

Il. 122 Ul. Sernicka. Przekrój, widoki elewacji domu narożnego nr 8, 1925, Inwestor: Siedlungsgesellschaft A. G., Architekci: Heim i Kempster (plik 103600). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3988.

Il. 123 Ul. Sernicka. Rzuty, widoki elewacji budynku nr 31-32 (budynek typu 17), 1925, Inwestor: Siedlungsgesellschaft A. G., Architekci: Heim i Kempster, Wykonawca: HUTA Hoch- und Tiefbau-Aktionsgesellschaft, (plik 103619). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3988.

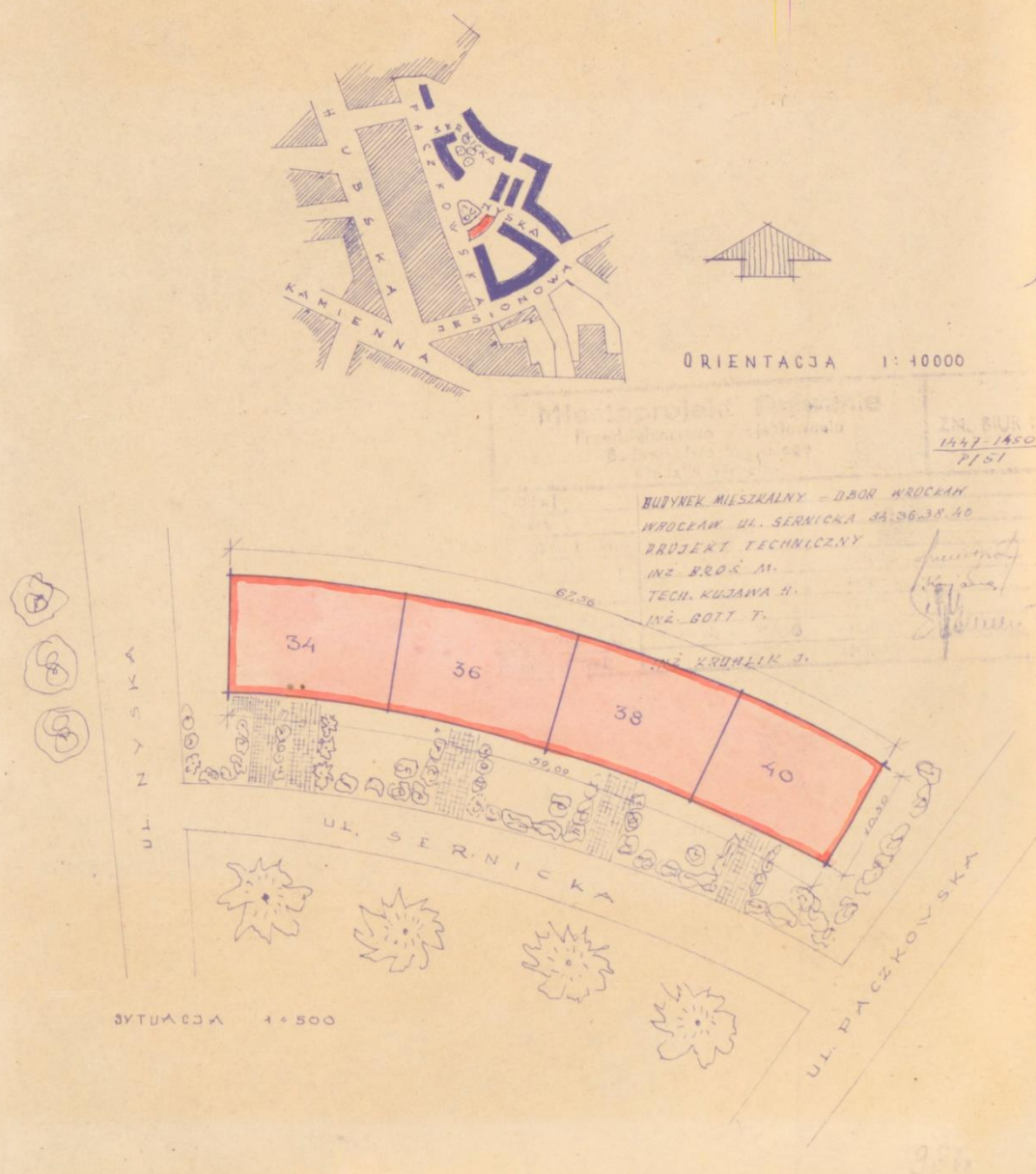
Il. 124 Ul. Sernicka. Plan sytuacyjny, rzuty, przekroje, elewacje sześciopiętrowego budynku narożnego nr 14, 1926, Inwestor: Siedlungsgesellschaft A. G., Architekci: Heim i Kempster, Wykonawca: Hermann Mathiba (plik 103614). Archiwum Budowlane Wrocław, teczka 3989

4-11

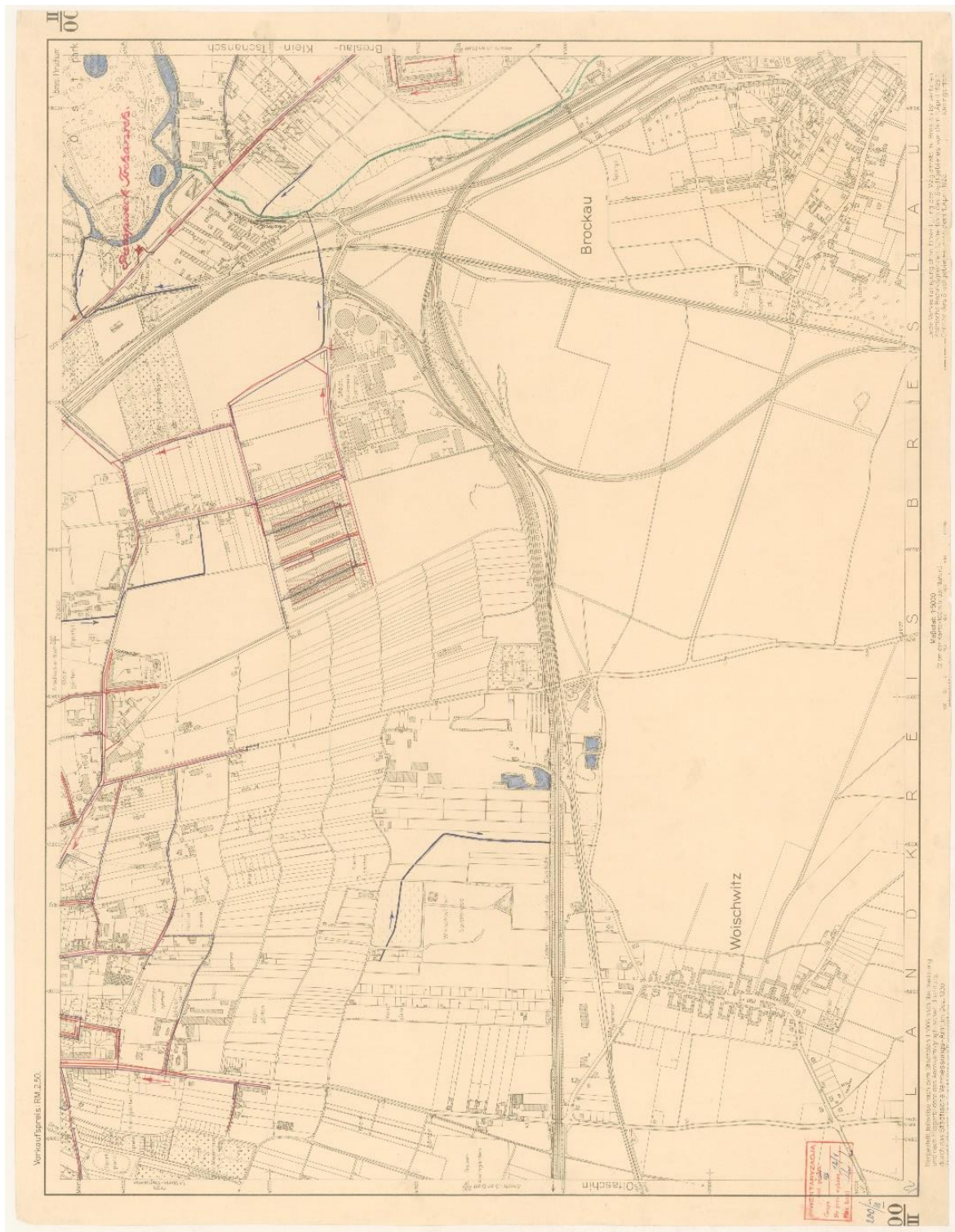
DYR. BUDOWY OSIEDLI ROBOTNICZYCH - WROCŁAW

BUDYNEK MIESZKALNY WROCŁAW UL. SERNICKA

NR. NR. 34, 36, 38, 40 PROJEKT TECHNICZNY

Il. 125 Ul. Sernicka. Plan sytuacyjny i rzut budynków mieszkalny nr 34-40, 1951, Inwestor: Dyrekcja Budowy Osiedli Robotniczych, Projekty techniczne: inż Broś, Kujawa, Kruhlik (plik 30-40 rys.1). Archiwum Budowlane Wrocław, DPL 202

Il. 126 Plan sekcyny z osiedlem Tarnogaj, skala 1:5000, widoczny cmentarz św. Henryka, cmentarz św. Bernardyna i niezachowany kościół Świętego Ducha, 1928. Archiwum Budowlane Wrocław, sygn 110503

11. Fotografie współczesne

Fot. 1 Ulica Tarnogajska 61 / Gazowa 16. Budynek wg projektu z roku 1930 po intensywnej termomodernizacji, widok od południowego wschodu.

Fot. 2 Ulica Tarnogajska. Nowy budynek nr 33. Po lewej budynek nr 35 i 37 wg projektów z 1927 roku, widok od północnego wschodu.

Fot. 3 Ulica Tarnogajska 55 i 59 z charakterystyczną dekoracją z płytek klinkierowych, widok od wschodu.

Fot. 4 Ulica Tarnogajska. Ciąg kamienic, widok od południowego wschodu.

Fot. 5 Ulica Tarnogajska. Widok od południowego zachodu na elewacje tylne od strony podwórza.

Fot. 6 Ulica Kamieniecka. Widok na podwórka jednorodzinnych domów szeregowych z dawnymi stajniami i budynkami gospodarczymi, obecnie pełniącymi funkcję garaży, widok od północnego wschodu.

Fot. 7 Ulica Kamieniecka. Zabudowa szeregową domów jednorodzinnych, widok od północy.

Fot. 8 Ulica Kamieniecka 42. Dom z widocznymi dzięki ubytkom tynku blockami betonowymi, widok od zachodu.

Fot. 9 Ulica Kamieniecka. Zabudowa szeregowa domów jednorodzinnych, widok od północy.

Fot. 10 Ulica kamieniecka. Zabudowa szeregowa domów jednorodzinnych, widok od południa.

Fot. 11 Ulica Kamieniecka. Kościół św. Stefana, widok od południa.

Fot. 12 Ulica Kamieniecka. Kościół św. Stefana, widok od południa, od strony ul. Gazowej.

Fot. 13 Ulica Kamieniecka. Kościół św. Stefana, widok od północy.

Fot. 14 Ulica Złotostocka. Łaźnia nr VII, widok od północnego wschodu.

Fot. 15 Ulica Złotostocka. Ciąg budynków mieszkalnych nr 6, 8, 10, 12, widok od północy.

Fot. 16 Ulica Złotostocka. Ciąg budynków mieszkalnych nr 6, 8, 10, 12, widok od południa.

Fot. 17 Ulica Złotostocka. Wnętrze klatki schodowej kamienicy z lat 30.

Fot. 18 Ulica Złotostocka. Ciąg budynków mieszkalnych nr 16, 18, 20, 22, widok od północnego zachodu.

Fot. 19 Ulica Złotostocka. Ciąg budynków mieszkalnych nr 16, 18, 20, 22, widok od północy na elewację tylną.

Fot. 20 Ulica Złotostocka. Ciąg budynków mieszkalnych nr 16, 18, 20, 22, widok od południowego zachodu.

Fot. 21 Ulica Złotostocka. Budynek dawnej pralni nr VI z 1931 r., widok od południowego zachodu.

Fot. 22 Ulica Złotostocka. Nowy budynek nr 24-32, widok od południa.

Fot. 23 Ulica Ząbkowicka. Dom jednorodzinny w zabudowie szeregowej nr 71, widok od południowego wschodu.

Fot. 24 Ulica Ząbkowicka. Domy jednorodzinne w zabudowie szeregowej; po prawej zabudowa z lat 70. XX wieku, widok od południa.

Fot. 25 Ulica Ząbkowicka. Domy jednorodzinne w zabudowie szeregowej, widok od południowego wschodu.

Fot. 26 Ulica Klimasa. Widok w kierunku ul. Tarnogajskiej z widocznymi opuszczonymi prowizorycznymi budynkami mieszkalnymi.

Fot. 27 Ulica Ząbkowicka. Domy jednorodzinne w zabudowie szeregowej, widok od północy.

Fot. 28 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynki dawnej kotłowni i maszynowni, widok od północy.

Fot. 29 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynki dawnej kotłowni i maszynowni, widok od północnego zachodu.

Fot. 30 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, elewacja wschodnia budynku dawnej maszynowni.

Fot. 31 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, szczyt zachodni budynku dawnej maszynowni.

Fot. 32 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynek dawnej kotłowni, widok od południowego zachodu.

Fot. 33 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, elewacja zachodnia budynku dawnej kotłowni.

Fot. 34 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, wieża wodna, widok od zachodu..

Fot. 35 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawna zajezdnia dla lokomotyw, widok od wschodu.

Fot. 36 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynek nowej kotłowni z lat. 60. XX w., widok południowego zachodu.

Fot. 37 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynek nowej kotłowni z lat. 60. XX w.,
widok północnego zachodu.

Fot. 38 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawny bunkier na węgiel,
widok północnego wschodu.

Fot. 39 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, domy dla pracowników administracyjnych gazowni, widok od południowego wschodu

Fot. 40 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, domy dla pracowników administracyjnych gazowni, widok od południowego zachodu.

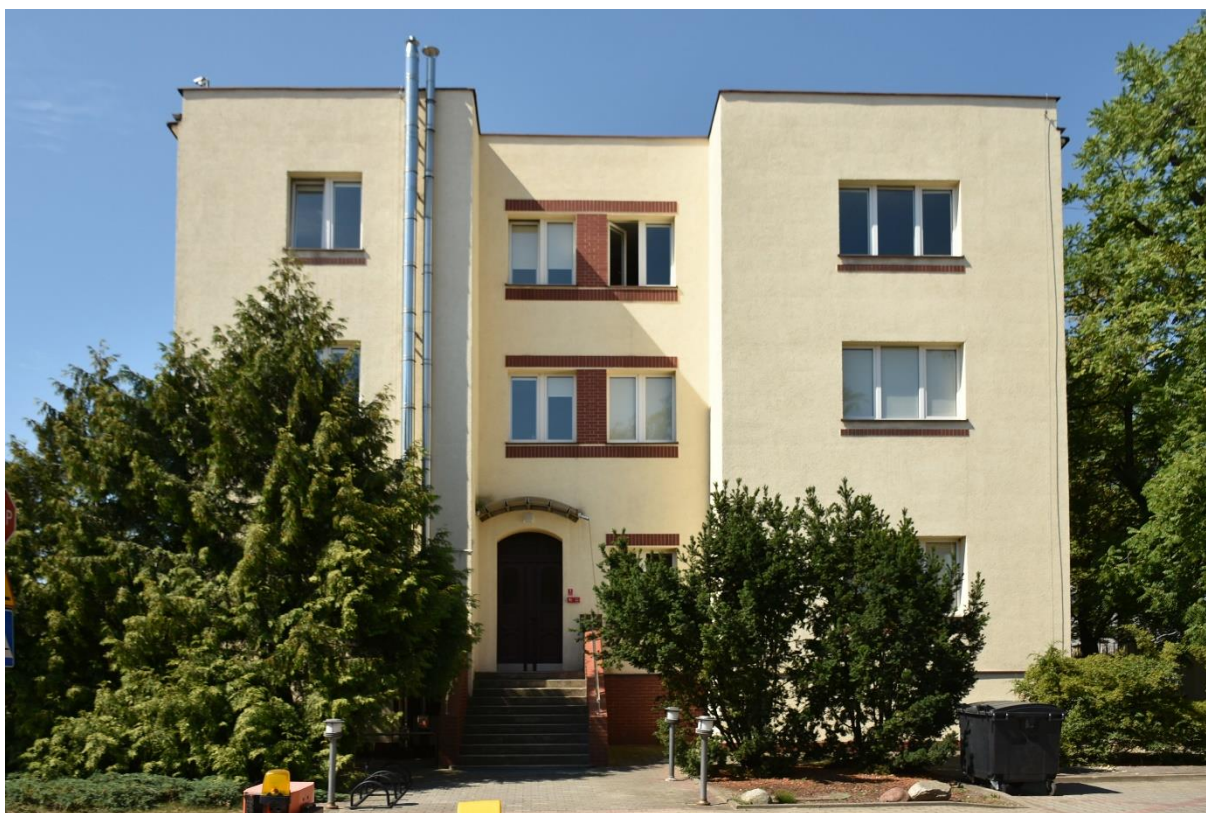
Fot. 41 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, domy dla pracowników administracyjnych gazowni, widok od północnego zachodu.

Fot. 42 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawny budynek portierni i sprzedaży koksu, widok od północnego zachodu.

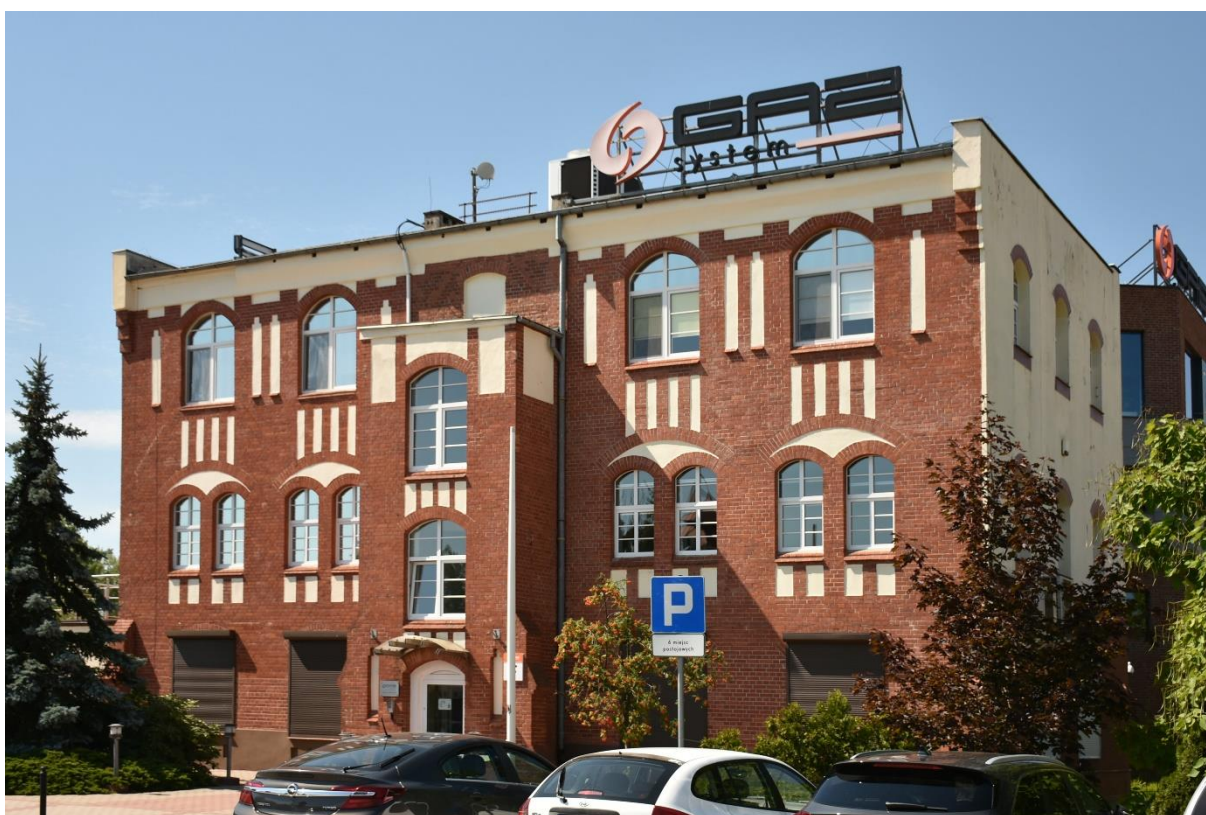
Fot. 43 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawny budynek portierni i sprzedaży koks, widok od południowego zachodu.

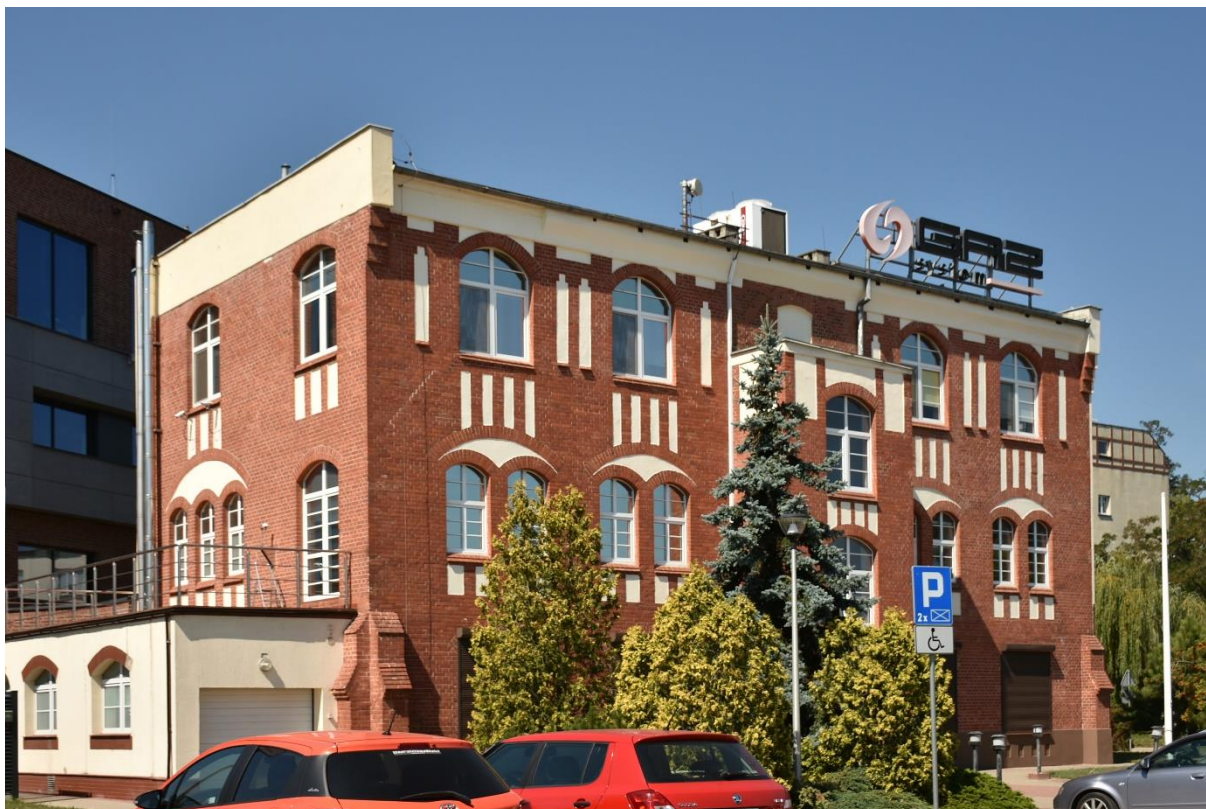
Fot. 44 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawny budynek administracyjny, widok od wschodu.

Fot. 45 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawny budynek administracyjny, widok od południowego zachodu.

Fot. 46 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, wschodnia część dawnej piecowni nr I, widok od północnego wschodu.

Fot. 47 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, wschodnia część dawnej piecowni nr I, widok od południowego wschodu.

Fot. 48 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawny warsztat I i laboratorium, widok od południa.

Fot. 49 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawny warsztat I,
widok od południowego wschodu.

Fot. 50 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawny dom pomocy społecznej,
widok od południowego zachodu.

Fot. 51 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, dawny dom pomocy społecznej, widok od północnego wschodu.

Fot. 52 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, współczesny budynek w zachodniej części obszaru, widok od północnego wschodu.

Fot. 53 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynek dawnego magazynu, widok od północnego zachodu.

Fot. 54 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynek dawnego magazynu, widok od południowego zachodu.

Fot. 55 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynek dawnego magazynu, widok od południowego wschodu.

Fot. 56 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynek dawnego warsztatu nr II, widok od północnego zachodu.

Fot. 57 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, budynek dawnego warsztatu nr II, widok od południowego zachodu.

Fot. 58 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, brama prowadząca na teren PSG Sp. z o.o., na słupie oryginalna konstrukcja na lampę, widok od wschodu.

Fot. 59 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, brama prowadząca do obszaru wschodniego dawnej gazowni, na słupie oryginalna konstrukcja na lampę, widok od południowego wschodu.

Fot. 60 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, współczesny budynek stojący na zachód od dawnej kotłowni i maszynowni, widok od północnego wschodu.

Fot. 61 Gazownia Miejska Wrocław-Tarnogaj, współczesny budynek stojący na zachód od dawnej kotłowni i maszynowni, widok od północnego zachodu.

Fot. 62 Ulica Nyska ze skrzyżowaniem z ulicą Sernicką oraz zachowaną zielenią miejską, widok od północnego zachodu.

Fot. 63 Ulica Nyska, bud. Nr 16 z charakterystycznymi wykuszami, widok od południowego zachodu.

Fot. 64 Ulica Nyska, bud. Nr 16 oraz nowy budynek znajdujący się przy ulicy Sernickiej nr 13-19, widok od południowego zachodu.

Fot. 65 Ulica Paczkowska 38. Widok od północnego zachodu w kierunku ulicy Jesionowej.

Fot. 66 Ulica Paczkowska 38. Wejście w głąb podwórka, widok od zachodu.

Fot. 67 Ulica Sernicka 34 - 40. Widok budynku od strony podwórka.

Fot. 68 Ulica Paczkowska 38. Widok budynku od strony podwórka.

Fot. 69 Budynki przy ulicy Sernickiej 34-40 i Nyskiej nr 21-35. Widok od południowego zachodu od strony podwórka.

Fot. 70 Podwórko pomiędzy zabudową ulic Paczkowskiej, Nyskiej i Sernickiej z zachowaną szczątkową zielenią. Widok od północy. Po prawej budynki przy ulicy Paczkowskiej.

Fot. 71 Budynki przy ulicy Nyskiej nr 21 - 35. Widok budynku od strony podwórka.

Fot. 72 Widok na budynki przy ulicy Henrykowskiej 1 i 2 od strony ulicy Nyskiej.

Fot. 73 Ulica Henrykowska. Widok ulicy z zachowanym układem zieleni miejskiej.

Fot. 74 Ulica Henrykowska, bud. Nr 1. Widok od strony ulicy Nyskiej.

Fot. 75 Ulica Henrykowska 2. Widok od strony ulicy Nyskiej.

Fot. 76 Budynki przy ulicy Nyskiej nr 21 - 35. Widok kamienic od strony ulicy.

Fot. 77 Wejście do kamienic przy ulicy Henrykowskiej nr 11 i 13.

Fot. 78 Ulica Henrykowska. Widok na wejście do kamienicy nr 3.

Fot. 79 Ulica Henrykowska. Widok na wejście do kamienicy nr 11.

Fot. 80 Ulica Henrykowska, kamienice nr 1-9. Widok od strony podwórka.

Fot. 81 Ulica Henrykowska, kamienice nr 8, 9, 11, 13, 15, 17. Widok od zachodu.

Fot. 82 Ulica Sernicka, budynek nr 13.

Fot. 83 Ulica Sernicka. Widok od strony podwórka.

Fot. 84 Ulica Sernicka14, widok od zachodu.

Fot. 85 Ulica Sernicka nr 1-5, widok od wschodu.

Fot. 86 Ulica Sernicka. Budynki nr 14-24, widok od strony podwórza.

Fot. 87 Ulica Sernicka 34 - 40. Widok od strony ulicy Nyskiej.

Fot. 88 Ulica Nyska. Widok w stronę podwórka ulicy Henrykowskiej i Sernickiej.

Fot. 89 Ulica Nyska. Widok w stronę ulicy Jesionowej. Po prawej budynki o numerach 23, 25 i 27. Po lewej budynki nr. 24, 26, 28.

Fot. 90 Ulica Nyska. Widok w stronę ulicy Paczkowskiej. Po lewej budynki o numerach 23, 25, 27, po prawej nr 24 i 26. Widoczna zachowana zieleń uliczna.

Fot. 91 Ulica Nyska. Budynek nr 37 z charakterystycznym narożem, widok od wschodu.

Fot. 92 Ulica Jesionowa. Widok w kierunku skrzyżowania z ulicą Nyską.

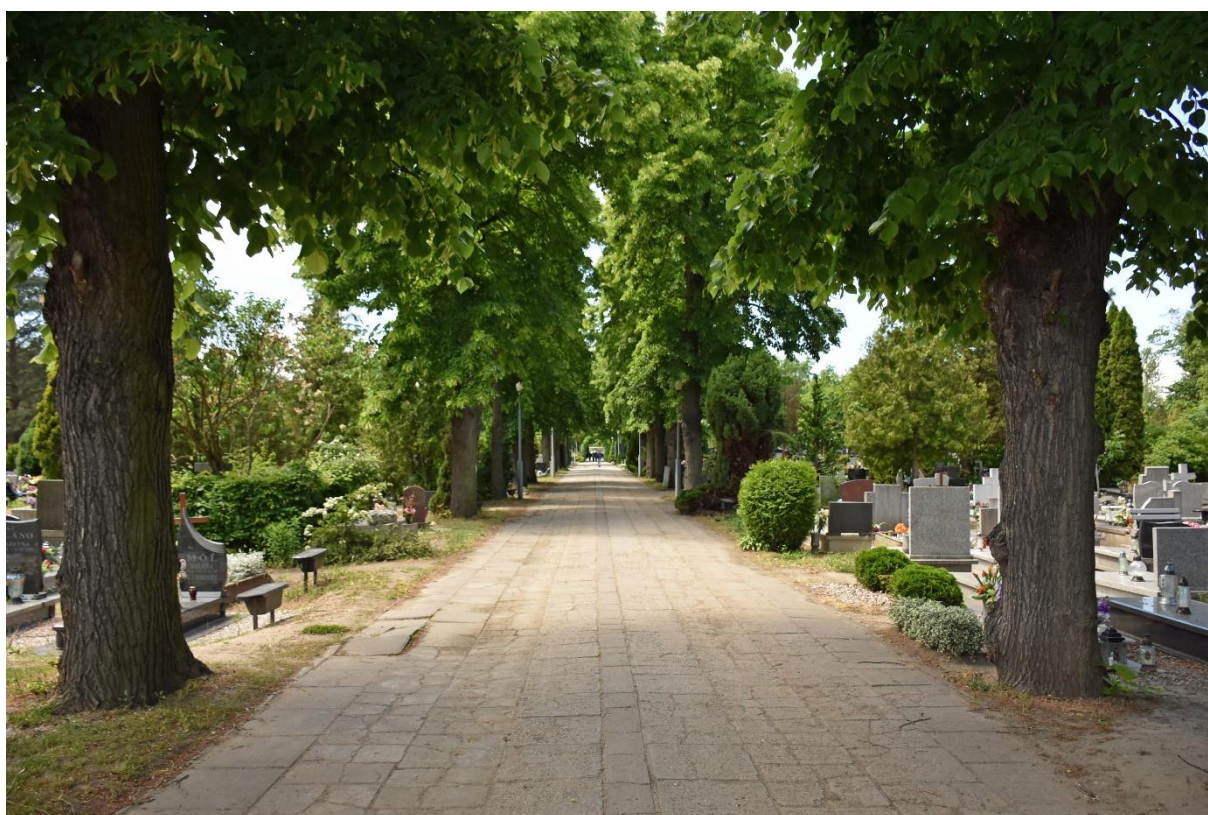
Fot. 93 Ulica Jesionowa 28, 30, 32 i 37, widok od południowego zachodu.

Fot. 94 Skrzyżowanie ulicy jesionowej i paczkowskiej. Budynek nr 16/50 z charakterystycznymi narożnikami.

Fot. 95 Cmentarz św. Henryka przy ulicy Bardzkiej (d. Strehlenstrasse).
Widok w kierunku wschodnim.

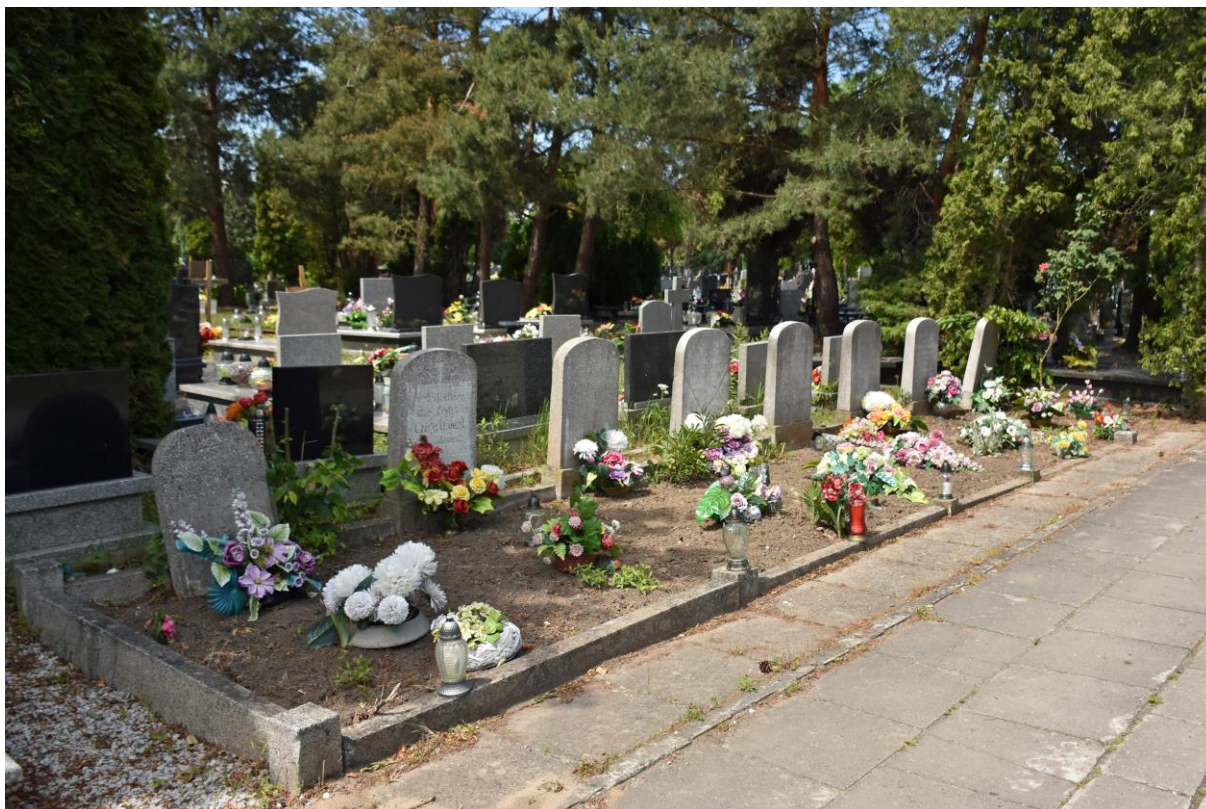
Fot. 96 Cmentarz św. Henryka przy ulicy Bardzkiej (d. Strehlenstrasse).
Widok w kierunku zachodnim.

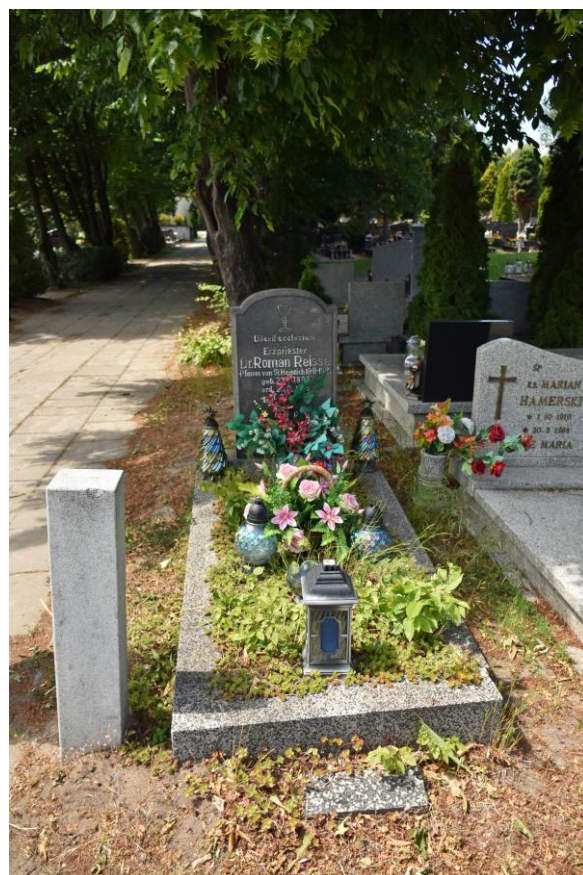
Fot. 97 Cmentarz św. Henryka przy ul. Bardzkiej (d. Strehlenstrasse).
Zachowany nagrobek Marii Floegel zmarłej w 1927 r.

Fot. 98 Cmentarz św. Henryka przy ulicy Bardzkiej (d. Strehlenstrasse).
Zachowane nagrobki z lat 70. XX wieku.

Fot. 99 Cmentarz św. Henryka przy ulicy Bardzkiej (d. Strehlenstrasse).

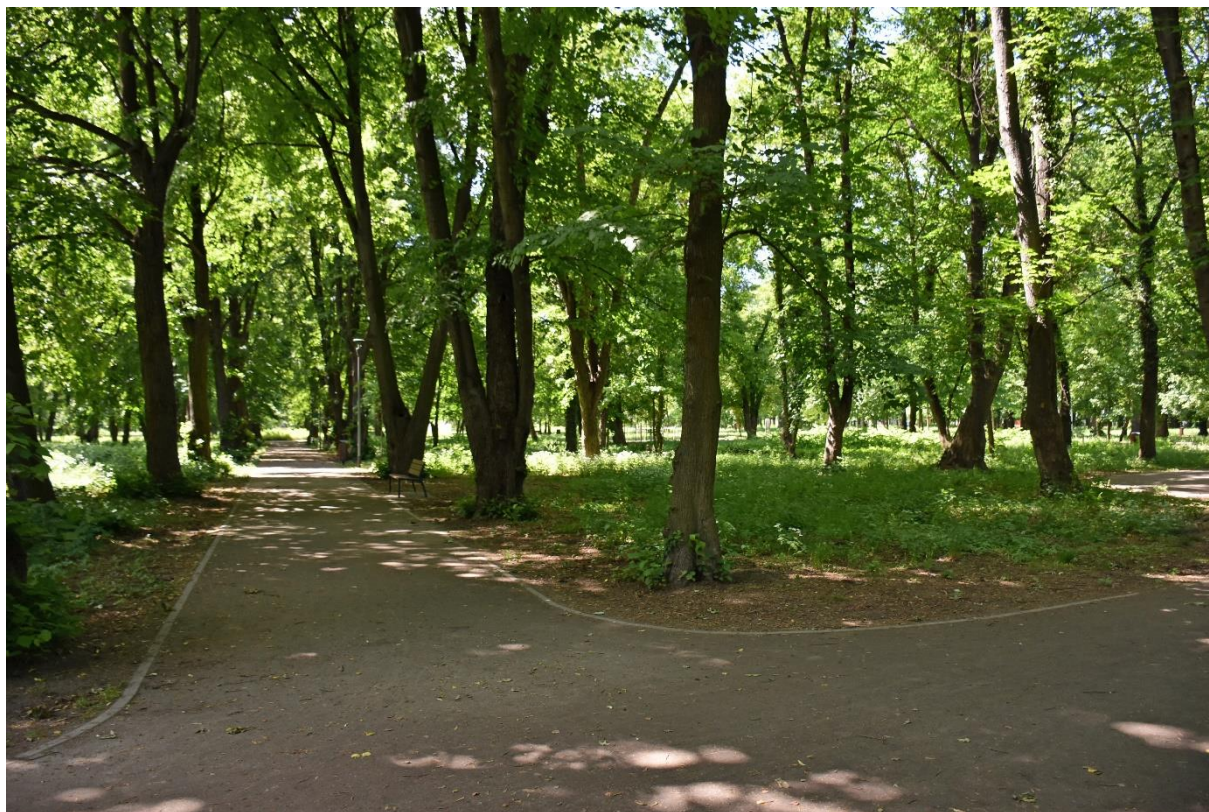
Fot. 100 Cmentarz św. Henryka przy ul. Bardzkiej (d. Strehlenstrasse). Zachowany nagrobek księdza dr. Romana Reisse, proboszcza parafii św. Henryka w latach 1941-1945.

Fot. 101 Cmentarz św. Henryka przy ul. Bardzkiej (d. Strehlenstrasse).
Widok w kierunku zachodnim.

Fot. 102 Cmentarz św. Henryka przy ul. Bardzkiej (d. Strehlenstrasse).
Krzyże szkoły cieplickiej, 1 ćw. XX w.

Fot. 103 Park Wschodni założony w miejscu dawnego Nowego Cmentarza św. Bernardyna.

Fot. 104 Park Wschodni założony w miejscu dawnego Nowego Cmentarza św. Bernardyna.

Fot. 105 Park Wschodni założony w miejscu dawnego Nowego Cmentarza św. Bernardyna.

Fot. 106 Park Wschodni założony w miejscu dawnego Nowego Cmentarza św. Bernardyna.

Fot. 107 Kaplica cmentarna pw. Zmartwychwstania Pańskiego, widok od zachodu.

Fot. 108 Kaplica cmentarna pw. Zmartwychwstania Pańskiego, widok od północnego zachodu.